

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 5 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарев Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габлітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

**Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 5 від 12.12.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Завальнюк І.В.

ІСТОРИЗМ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА.....1

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Горєлова В.Ю.

ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ..... 7

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Рязанцев Є.В.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЕЛЕКТРОНИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ..... 13

Тіпкіч-Головко Н.О.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА КРИПТОАКТИВІВ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ ПІДХОДИ..... 19

Шабалін А.В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В ЄВРОПІ
ПРИ ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ..... 26

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Митрохін Ю.О.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ 32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Баско А.В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ..... 39

Гнедюк В.Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КІБЕРПРОСТОРІ..... 45

Коваленко В.В.

СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ СТАЛОМУ
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... 51

Мотрич В.А.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ ПОДАТКІВ..... 57

Рядінська В.О., Горбенко Н.О.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ПОДАТКОВОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 63

Яворський Р.І.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 68

Яворський Р.І. СУДОВА ПРАКТИКА У ТУРИСТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ: ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ.....	74
Янчук А.О. ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	80
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Потоцький М.М. ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ «ВУЛИЧНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ» НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ.....	90
Пушкар О.А. ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	97
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Добрянська Н.В. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ АДВОКАТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ.....	102
Пагрелюк Д.А. СВОЄЧАСНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ОСОБИ НА ДОСУДОВОМУ ЕТАПІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	107
Сердюк В.П., Сердюк Є.В., Терещенко А.Л., Фаст О.О. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОСМІЧНИХ ПОДІЙ.....	113
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство	
Горобець Н.С. ІНСТИТУТ ВИКРИВАЧІВ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВИ ЄС 2019/1937 В ПРАВОВІ СИСТЕМИ КРАЇН ЄС.....	119
Тронько О.О. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЛОКАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ. – В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.....	125
Шворак О.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРАКТУ НА РІЗНИЦЮ ЦІН В ЄС ТА УКРАЇНІ.....	136
ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
Стефанчук Р.О. ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	142
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	151

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Zavalnuk I.V.

HISTORICISM IN MODERN LEGAL UNDERSTANDING: THE INFLUENCE
OF THE HISTORICAL SCHOOL OF LAW..... 1

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Horielova V.Yu.

INTERNET OF THINGS AND HUMAN RIGHTS PROTECTION:
ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES..... 7

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Riazantsev Ye.V.

ON THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL JUDICIARY
OF UKRAINE..... 13

Tipikin-Holovko N.O.

LEGAL NATURE OF CRYPTOASSETS: UKRAINIAN AND FOREIGN APPROACHES..... 19

Shabalin A.V.

SOME ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC JUSTICE IN EUROPE
WHEN RESOLVING CIVIL DISPUTES..... 26

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Mitrokhin Yu.O.

CURRENT ISSUES OF THE LEGAL REGULATION OF TRAFFIC OF AGRICULTURAL
LAND PLOTS IN UKRAINE..... 32

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Basko A.V.

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR ENSURING THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF LOCAL
SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE..... 39

Hnediuk V.L.

ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATING INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
IN CYBERSPACE..... 45

Kovalenko V.V.

COMPONENT PROVISIONS OF ECONOMIC SECURITY WITH SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF UKRAINE..... 51

Motrych V.A.

WAYS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS
OF RESPONSIBILITY FOR NON-PAYMENT OF TAXES..... 57

Riadinska V.O., Horbenko N.O.

WAYS TO IMPROVE THE LEGAL REGULATION OF TAX MEDIATION IN UKRAINE..... 63

Yavorskyi R.I.

WAYS TO OVERCOME THE ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF TOURISM AND RECREATION ACTIVITIES..... 68

Yavorskyi R.I. JUDICIAL PRACTICE IN TOURISM RELATIONS: IMPORTANCE AND ROLE.....	74
Yanchuk A.O. ECONOMIC STRATEGY OF POST-WAR RECOVERY AS A BASIS FOR ENSURING NATIONAL INTERESTS.....	80
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Pototskyi M.M. SEPARATE MEASURES TO PREVENT “STREET CRIME” AT THE LOCAL LEVEL.....	90
Pushkar O.A. DETERMINANTS OF COMMITTING AN OFFENCE IN RELATION TO ACCEPTING AN OFFICER’S OFFICE OFFICER’S OFFICIAL’S OFFICE OFFICER.....	97
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Dobrianska N.V. ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS BY AN ATTORNEY IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF CONTENT.....	102
Patrellyuk D.A. TIMELINESS OF A PROCEDURAL DECISION ON CRIMINAL PROSECUTION OF A PERSON AT THE PRE-TRIAL STAGE OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	107
Serdyuk V.P., Serdyuk E.V., Tereshchenko A. L, Fast O.O. TOPICAL ISSUES OF SPACE INVESTIGATION.....	113
INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE	
Horobets N.S. INSTITUTE OF WHISTLEBLOWERS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF EU DIRECTIVE 2019/1937 IN THE LEGAL SYSTEMS OF EU COUNTRIES.....	119
Tronko O.O. POLITICAL AND LEGAL PRACTICE OF RESOLVING INTERNATIONAL LOCAL MILITARY CONFLICTS IN THE LATE 20TH CENTURY – THE EARLY 21ST CENTURY.....	125
Shvorak O.M. LEGAL REGULATION OF THE CONTRACT FOR DIFFERENCE IN THE EU AND UKRAINE.....	136
LAW OF NATIONAL SECURITY	
Stefanchuk R.O. THE IMPACT OF INTERNATIONAL FINANCIAL ASSISTANCE ON ENSURING NATIONAL INTERESTS AND STRATEGIC DIRECTIONS OF UKRAINE’S DEVELOPMENT IN THE PERIOD OF POST-WAR RECOVERY.....	142
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	151

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/01>

Завальнюк І.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЗМ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА

Стаття присвячена аналізу впливу історизму як методологічного підходу в правовій науці на сучасне праворозуміння. Історизм, що виник у рамках історичної школи права, розглядає право не лише як набір норм, а як динамічну систему, що формується під впливом культурних, соціальних та історичних факторів. У статті підкреслюється, що історизм дозволяє глибше зрозуміти українське право, яке є результатом взаємодії різних правових традицій, зокрема романо-германської, звичаєвої та радянської систем. Автори статті акцентують увагу на важливості історизму для розвитку судової практики в Україні, де суди все частіше звертаються до історичних джерел для тлумачення норм права. Це, в свою чергу, сприяє зміцненню легітимності судових рішень та забезпеченню справедливого правосуддя. Крім того, стаття розглядає роль історичної школи у формуванні підходів до юридичної освіти, де вивчення історії права стало невід'ємною частиною навчальних програм. У контексті глобалізації, історизм допомагає гармонізувати міжнародне та національне право, зберігаючи при цьому культурну унікальність. Стаття також підкреслює, що знання історичних витоків права дозволяє юристам критично оцінювати його розвиток, враховуючи історичний контекст. Висновки статті свідчать про те, що історизм є важливим інструментом для правотворчості, оскільки він забезпечує баланс між збереженням правових традицій та адаптацією до нових викликів. Аналіз історичних процесів дозволяє не лише оцінювати чинні правові інститути, а й прогнозувати потенційні ризики та наслідки правових змін. Таким чином, стаття підкреслює роль історизму в сучасному праворозумінні, підкреслюючи його значення для розвитку правової системи в Україні, та наголошує на ролі історизму у збагаченні теоретичних основ правової науки, і сприяє формуванню більш гнучкої та адаптивної правової системи, що відповідає потребам сучасного суспільства. Крім цього, відкриваються нові перспективи для подальших досліджень у цій галузі, закликаючи до інтеграції історичних знань у сучасну правову практику.

Ключові слова: історична школа права, історизм, праворозуміння, еволюція права, правова традиція, культурна ідентичність.

Постановка проблеми. Історизм, як методологічний підхід у правовій науці, набуває особливого значення у сучасних умовах, коли процеси правового плюралізму висувають нові виклики перед науковцями і практиками. Ідея історизму ґрунтується на розумінні права як продукту поступової еволюції суспільства, що відображає його цінності, ідентичність та історичний досвід. Такий підхід дає змогу виявити закономірності правового розвитку, аналізуючи право не лише як нормативну систему, а як складову суспільного життя, тісно пов'язану з культурою та традиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження направлені на розгляд принципу Історизму як важливого методологічного інструменту, який дозволяє оцінювати правові інститути в контексті їх історичного розвитку та культурних впливів. Це підкреслює динамічний характер права, що формується під впливом соціальних і культурних факторів. Особливої уваги це набуває для України, де реформування правової системи потребує врахування багатозарового історичного контексту. В сучасній науковій літературі визначається необхідність подолання впливу

колоніального минулого, водночас зі збереженням та розвитком власних правових традицій, вимагає інтеграції принципів історизму у сучасну правову доктрину.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення впливу історичної школи права на сучасне праворозуміння та оцінка ролі історизму як методологічного інструменту у розробці правових концепцій, норм і механізмів.

Виклад основного матеріалу. Історична школа права стала реакцією на домінування раціоналістичних концепцій природного права, які прагнули універсалізувати правові принципи, відриваючи їх від національного контексту. Засновники школи, Фрідріх Карл фон Савінї та Георг Фрідріх Пухта, запропонували новий підхід до розуміння права, заснований на історичній еволюції та культурній специфіці кожного народу [10, с. 28].

Фрідріх Карл фон Савінї вважав, що право є органічною частиною «народного духу» (або ж народ як духовна спільнота) – сукупності традицій, звичаїв і переконань, що формуються впродовж історичного розвитку суспільства. Він заперечував можливість створення єдиного «раціонального» права, наголошуючи, що правові норми можуть бути життєздатними лише тоді, коли вони відповідають історичному досвіду та ментальним особливостям конкретного народу [6, с. 39].

Георг Фрідріх Пухта, розвиваючи ідеї свого вчителя, запровадив систематизацію форм права, виділивши три основні рівні: звичаєве, позитивне та наукове право. Він наголошував, що звичаєве право виникає природно, як реакція на потреби суспільства, позитивне право закріплюється у нормативних актах, а науковф відображає аналітичний підхід до осмислення та систематизації правових норм. Така багаторівнева концепція дозволила інтегрувати історичну школу у ширший контекст юридичної науки [9, с. 16-17].

Основоположники історичної школи права акцентували на важливості збереження правової спадщини минулого як основи для розвитку сучасної правової системи. Вони застерігали від спроб штучного «експорту» чужорідних правових норм чи реформ, які ігнорують історичний контекст, оскільки це призводить до кризи легітимності та неефективності правової системи.

Принцип історизму, сформульований представниками історичної школи права, є ключовим підходом до розуміння розвитку правових норм. Він виходить з того, що право не можна розгля-

дати як статичну або універсальну конструкцію, створену за допомогою раціональних зусиль законодавця. Натомість воно виникає органічно і розвивається в контексті культурних, соціальних і історичних змін, відображаючи так званий «народний дух». Таке право не є відокремленим від суспільства: його життєздатність і ефективність залежить від того, наскільки воно узгоджується з культурною ідентичністю та історичним досвідом суспільства [7, с. 57].

Право, за принципом історизму, проходить еволюційний шлях. На початку воно існує у формі звичаїв, які спонтанно виникають у відповідь на практичні потреби громади. Згодом ці звичаї кодифікуються в законодавчих актах, утворюючи позитивне право, яке, попри формалізацію, має зберігати зв'язок із своїми історичними витоками. На завершальному етапі право піддається систематичному науковому аналізу, який дозволяє інтегрувати накопичений історичний досвід із сучасними викликами, створюючи основи для подальшого розвитку правової системи.

У сучасному праворозумінні ідея «народного духу» набуває нових аспектів. В умовах глобалізації право все частіше стає полем взаємодії між національними традиціями та міжнародними стандартами. Принцип історизму допомагає зберегти баланс між збереженням унікальної національної правової ідентичності та адаптацією до вимог глобального правового середовища. Особливо це актуально для країн, які проходять через трансформаційні процеси або намагаються подолати наслідки колоніального минулого, оскільки відновлення історичних правових традицій сприяє зміцненню легітимності правової системи.

Історична школа права набула значного впливу завдяки концепції поступового розвитку права, однак її підходи викликали не лише захоплення, а й чимало критики. Опоненти вказували на обмеженість і консервативність цієї школи, звинувачуючи її в надмірній орієнтації на минуле, недостатньому врахуванні ролі законодавця та відсутності універсальних підходів до правових систем.

Одним із головних зауважень було те, що історична школа надто зосереджувалася на минулому, аргументуючи це тим, що надмірна зосередженість на минулому може перешкоджати праву ефективно реагувати на сучасні виклики та потреби суспільства. Кельзен, зокрема, розробив концепцію «чистого вчення про право», яка прагнула відокремити право від моральних, соціологічних та історичних аспектів, розглядаючи його як автономну систему норм [4].

Іншим слабким місцем історичної школи вважалося нехтування роллю законодавця. Її прихильники акцентували на тому, що правові норми повинні розвиватися природно, без активного втручання держави. Проте в умовах швидких соціальних змін ХІХ століття, таких як індустріалізація, ця позиція ставала недоречною. Нові соціальні виклики, як проблеми праці чи соціальної нерівності, вимагали активного законодавчого регулювання, яке історична школа не могла обґрунтувати [5, с. 98].

Крім того, історичну школу звинувачували у відсутності врахування соціально-економічних змін. Представники марксизму, такі як Карл Маркс, наголошували, що право є не лише відображенням історичних традицій, але й інструментом соціальної боротьби. З цієї точки зору, історична школа ігнорувала вплив класових конфліктів та економічних чинників, що робило її підходи застарілими в умовах динамічних соціальних трансформацій [11, с. 82-86].

Зауваження, висловлені щодо історичної школи, сприяли появі нових теорій, які доповнили її підходи. Такі напрямки, як правовий позитивізм, соціологія права та інституціональна теорія, дозволили краще інтегрувати історичний та прогресивний підходи до права.

Історизм залишається важливим методологічним підходом у сучасній правовій науці, оскільки дозволяє глибоко осмислювати право як динамічну, культурно й історично обумовлену систему. Як було зазначено, цей підхід базується на визнанні того, що правові норми є результатом тривалого історичного розвитку, який відображає цінності, потреби та ідентичність суспільства. У сучасному праворозумінні історизм допомагає встановлювати баланс між адаптацією права до нових викликів, таких як глобалізація, цифровізація та правовий плюралізм, і збереженням його історичної та культурної спадщини. Принципи історизму активно застосовуються для аналізу правових систем і норм. Вони дозволяють зрозуміти зв'язок сучасних правових концепцій із їхніми історичними витоками, а також оцінити еволюцію права у відповідь на зміну суспільних умов. Історизм є не лише інструментом для вивчення минулого, а й засобом критичного осмислення правотворчості.

У сучасній правовій науці історизм сприяє розумінню закономірностей правового розвитку. Аналіз історичних процесів дає змогу передбачити потенційні ризики при запровадженні нових правових механізмів і врахувати їхню відповід-

ність національним традиціям. Він вирізняється своїм акцентом на еволюційній природі права, на відміну від правового позитивізму, що сприймає право як статичну сукупність норм. Водночас, на відміну від природного права, історизм уникає універсалізації правових принципів, наголошуючи на їхній історичній і культурній унікальності. Порівняно з правовим реалізмом, історизм не обмежується соціальною складовою права, а враховує глибокий історичний та культурний контекст, у якому формується правова система.

Історизм значно впливає на формування правової політики, зокрема, в умовах реформування правових систем. Він допомагає забезпечити спадкоємність правових традицій, що є ключовим для збереження легітимності права в очах суспільства. Наприклад, у постколоніальних державах або країнах, які переживають трансформаційні процеси, принципи історизму дозволяють інтегрувати історичний досвід у сучасне законодавство, забезпечуючи його відповідність національним потребам. Законотворчість, заснована на історичних принципах, зберігає зв'язок між минулим і сучасністю, уникаючи ризику запровадження чужорідних норм, які не відповідають національним особливостям. Історизм дозволяє розробляти закони, які відображають реальні соціальні відносини та культурні особливості суспільства, сприяючи їхньому сприйняттю громадянами [3].

Глобалізація створює потребу у розробці універсальних правових стандартів. Проте історизм наголошує на важливості збереження культурної ідентичності національних правових систем. Це особливо актуально у сфері міжнародного права, де гармонізація різних правових систем має враховувати їхні історичні особливості. У цифрову епоху, коли правові системи стикаються з викликами автоматизації та цифровізації, принципи історизму залишаються важливими. Нові технології, повинні враховувати історичні особливості правових традицій, щоб зберегти їхню легітимність і забезпечити ефективність.

Одним із найважливіших внесків історичної школи є розуміння права як живого явища, яке розвивається у взаємозв'язку з історичними, культурними та соціальними процесами. Представники цієї школи підкреслювали, що правові норми не створюються виключно законодавцем, а формуються природно з традицій, звичаїв і моральних уявлень народу. У сучасній правовій доктрині ці ідеї знаходять відображення в концепції правового плюралізму, яка визнає значення звичаєвого права та локальних правових тради-

цій, що особливо актуально для багатокультурних суспільств.

Історична школа також здійснила значний вплив на сучасні підходи до правотворчості. Врахування історичного контексту стало важливим елементом розробки нормативних актів у багатьох країнах. Наприклад, у правових системах романо-германської традиції процеси кодифікації тісно пов'язані з історичними джерелами. Оновлення цивільних кодексів у Франції [1] чи Німеччині [2] демонструє, як історичні ідеї інтегруються в сучасне право, забезпечуючи його спадкоємність і легітимність.

Однією з центральних ідей історичної школи є зв'язок між правом і національною ідентичністю. Концепція «народного духу» розглядає право як відображення колективної свідомості народу, що сприяє формуванню унікального правового обличчя кожної нації. У сучасній правовій доктрині це стало основою процесів відродження правових традицій у постколоніальних державах або країнах, які переживають правові трансформації. У країнах Центральної та Східної Європи відновлення історичних правових традицій після розпаду СРСР стало ключовим елементом у створенні національних правових систем, адаптованих до сучасних умов.

Вплив історичної школи також проявляється у розвитку порівняльного правознавства. Її підхід до аналізу права як продукту конкретного культурно-історичного середовища є важливим для вивчення взаємодії правових систем у добу глобалізації.

Ще одним важливим аспектом є роль історичної школи у формуванні підходів до юридичної освіти. Ідеї цієї школи зробили вивчення історії права невід'ємною частиною навчальних програм у більшості університетів. Це дає змогу майбутнім юристам (та не тільки) не лише розуміти витоки сучасного права, але й критично оцінювати його подальший розвиток, враховуючи історичний контекст.

Актуальність історизму визначається здатністю забезпечити комплексний аналіз історичних особливостей правової системи України, враховуючи її унікальний досвід та сучасні виклики реформування.

Одним із найважливіших аспектів історизму для української правової науки є його здатність відновлювати та зберігати національну правову ідентичність. Україна протягом багатьох століть зазнавала впливу правових систем інших держав, що з одного боку, дозволило інтегрувати україн-

ське право в ширший геополітичний контекст, але з іншого – призводило до втрати унікальних елементів національної правової культури [8]. Застосування принципів історизму дає змогу виявляти, вивчати та відновлювати правові традиції, які відображають історичні й культурні особливості українського народу.

Історизм також відіграє ключову роль у подоланні колоніальної спадщини, яка все ще впливає на правову науку й практику в Україні. Це не лише питання формального заміщення норм, нав'язаних колоніальними режимами, а й необхідність перегляду теоретичних підходів, що домінували протягом радянського періоду. Наприклад, аналіз радянського законодавства з позицій історизму дозволяє виявити його невідповідність сучасним демократичним принципам і розробити більш ефективні правові інститути, які враховують національні інтереси й сучасні тенденції.

У контексті європейської інтеграції історизм виступає як ефективний інструмент для гармонізації національного права з європейськими стандартами. Україна, прагнучи інтегруватися до правового простору ЄС, повинна адаптувати своє законодавство до *acquis communautaire*. Однак механічне перенесення європейських норм без урахування історичних і культурних особливостей може призвести до їхньої формалізації без реальної імплементації. Історизм у цьому випадку допомагає знайти баланс між інтеграцією європейських принципів і збереженням унікальних рис української правової системи.

Ще одним важливим аспектом є вплив історизму на розвиток правової освіти та науки. Вивчення історії права стало невід'ємною частиною навчальних програм юридичних факультетів в Україні, що дозволяє студентам осмислювати зв'язок між історичним розвитком права та його сучасним станом. Такий підхід сприяє формуванню критичного мислення майбутніх юристів, які можуть оцінювати правові проблеми через призму історичного досвіду.

Історизм також відкриває нові перспективи для наукових досліджень у галузі права. Він дозволяє аналізувати українське право як цілісну систему, яка сформувалася під впливом взаємодії різних правових культур. Це сприяє розробці інноваційних концепцій, які одночасно враховують унікальні риси національного права та його місце в глобальному правовому просторі.

Крім того, історизм має велике значення для розвитку судової практики в Україні. Суди все частіше звертаються до «історичних» джерел

права для тлумачення норм, що сприяє зміцненню їхньої легітимності та забезпеченню справедливого правосуддя.

Висновки. Історизм, як методологічний підхід у правовій науці, відіграє ключову роль у розумінні права як динамічної, культурно та історично обумовленої системи. Його значення полягає у здатності поєднувати аналіз історичних витоків права з сучасними потребами його розвитку, забезпечуючи баланс між збереженням правових традицій та адаптацією до нових викликів. У сучасному контексті історизм дозволяє зберігати ідентичність правових систем і водночас забезпечувати їхню ефективність та легітимність.

Застосування принципів історизму сприяє розвитку правотворчості, яка враховує національні особливості та забезпечує спадкоємність правових традицій. Аналіз історичних процесів дозволяє не лише оцінювати чинні правові інститути, а й прогнозувати потенційні ризики та наслідки правових реформ. Це особливо актуально для України, де історизм є важливим інструментом для подолання колоніальної спадщини, віднов-

лення національної правової ідентичності та інтеграції національного законодавства в європейський правовий простір.

Крім того, історизм має велике значення для правової науки та освіти. Вивчення історії права сприяє формуванню критичного мислення, глибокому розумінню сучасних правових проблем та пошуку інноваційних рішень. Для української правової науки історизм відкриває нові перспективи для досліджень, які враховують унікальні риси національного права та його роль у глобальному контексті.

Таким чином, історизм забезпечує комплексний підхід до осмислення права, його минулого, сучасного стану та перспектив розвитку. Використання цього підходу дозволяє створювати правові системи, які не лише відповідають сучасним викликам, але й зберігають свою ідентичність та культурну унікальність. У поєднанні з інноваційними підходами історизм залишається важливим фактором у розвитку ефективного, легітимного та стійкого права як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Список літератури:

1. Civil Code of France (English version). URL: <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Frances-French-Civil-Code-english-version.pdf>
2. German Civil Code (BGB) of 18 August 1896 (English version). URL: <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Alemao-BGB-German-Civil-Code-BGB-english-version.pdf>
3. Scrobach Solomiia. Impact of traditions and state formation experience on constitution creation and development of constitutional process. ScienceRise: Juridical Science. 2019. Pp. 15-18. URL: https://www.researchgate.net/publication/332933138_Impact_of_traditions_and_state_formation_experience_on_constitution_creation_and_development_of_constitutional_process
4. Абашнік В. О. Рання філософсько-правова позиція Ганса Кельзена. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 9-2. Том 1. С. 4-7. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_1/juspradenc9_2-1.pdf
5. Бикова А. Я. Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права. С. 95-102. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/44_2012/13.pdf
6. Головка О.М. Погляди Ф.К. Фон Савіні на історію держави та права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2018. Випуск 25. С. 38-41 URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/11811/11179>
7. Лин Л. М., Каленюк О. М., Гаврецька М. Й. Принцип історизму в праві та правових дослідженнях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 13 (25). 2022. С. 54-60. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/700/%d0%86%d0%bb%d0%b8%d0%bd.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Ковальчук В. Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4 (21). С. 65-76. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.5>
9. Козинець О., Менджул К. Історична школа права: загальна характеристика та представники. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2020. С. 15-18. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/3.pdf>
10. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28-31. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86841/05-Terzi.pdf?sequence=1>
11. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

Zavalnuk I.V. HISTORICISM IN MODERN LEGAL UNDERSTANDING: THE INFLUENCE OF THE HISTORICAL SCHOOL OF LAW

The article is devoted to analyzing the impact of historicism as a methodological approach in legal science on modern legal understanding. Historicism, which originated within the historical school of law, views law not merely as a set of norms but as a dynamic system shaped by cultural, social, and historical factors. The article emphasizes that historicism allows for a deeper understanding of Ukrainian law, which is the product of the interaction of various legal traditions, including the Romano-Germanic, customary, and Soviet systems.

The authors highlight the significance of historicism for the development of judicial practice in Ukraine, where courts increasingly refer to historical sources for interpreting legal norms. This, in turn, strengthens the legitimacy of judicial decisions and ensures fair justice. Additionally, the article examines the role of the historical school in shaping approaches to legal education, where the study of legal history has become an integral part of academic curricula.

In the context of globalization, historicism helps harmonize international and national law while preserving cultural uniqueness. The article also underscores that knowledge of the historical roots of law enables legal professionals to critically assess its development, considering the historical context.

The article concludes that historicism is a vital tool for lawmaking as it provides a balance between preserving legal traditions and adapting to new challenges. Analyzing historical processes allows for the evaluation of existing legal institutions and forecasting potential risks and consequences of legal changes. Thus, the article emphasizes the role of historicism in modern legal understanding, highlighting its importance for the development of the legal system in Ukraine. It also stresses the role of historicism in enriching the theoretical foundations of legal science and fostering a more flexible and adaptive legal system that meets the needs of contemporary society.

Moreover, the article opens new prospects for further research in this field, calling for the integration of historical knowledge into modern legal practice.

Key words: *historical school of law, historicism, legal understanding, evolution of law, legal tradition, cultural identity.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7: 316.4: 004.056

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/02>**Горелова В.Ю.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ

У статті досліджується актуальне питання етики та права застосування інтернету речей (IoT), адже на сьогодні завдяки вдосконаленню сенсорних технологій, бездротового зв'язку та обробки даних, IoT еволюціонував від концепції до невід'ємного елементу сучасності, трансформуючи майже всі сфери людського буття (економіку, транспорт, охорону здоров'я та інші сфери, забезпечуючи автоматизацію процесів, оптимізацію ресурсів та розвиток «розумних» систем). У статті зазначені етичні аспекти використання IoT, зокрема, що пов'язані з прозорістю, справедливістю алгоритмів і дотриманням прав людини. Наголошено, що IoT стимулює прогрес штучного інтелекту, водночас масовий збір і зберігання даних створюють ризики порушення приватності людини, що потребує суворого правового регулювання. Актуальним питанням, таким чином, постає проблема «етики алгоритму», адже рішення на основі алгоритмів можуть бути упередженими, що потребує забезпечення прозорості та відповідальності людини за розробку технологій. Успішний розвиток IoT вимагає поєднання правового регулювання, технічних заходів, міжнародних стандартів та освітніх програм, що забезпечить безпечне та справедливе цифрове середовище. У статті наведено перелік проблем, які пов'язані із практичним застосуванням Інтернету-речей. Наголошено на необхідності розробки та впровадження етичних стандартів для Інтернету речей (IoT), що є важливим засобом забезпечення безпеки та захисту приватності людини в технологічному середовищі. У статті також розглянуті існуючі міжнародні етичні стандарти для Інтернету речей, що включають принципи захисту даних, безпеки, прозорості і відповідальності. Ці принципи сприяють інтеграції етики у процес розробки технологій, гарантуючи, що IoT не лише виконує технічні функції, а й відповідає етичним нормам, зокрема в аспектах захисту приватності людини.

Ключові слова: Інтернет речей, права людини, етика, конфіденційність.

Постановка проблеми. Інтернет речей (IoT) є технологічним феноменом, що відкриває широкі можливості для розвитку, проте водночас створює ризики для приватності, безпеки та прав людини. Відсутність належного регулювання й етичних стандартів загострює питання прозорості використання даних, алгоритмічної дискримінації та загроз кібербезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень, присвячених етичним і правовим аспектам IoT, слід виділити праці: А. Занелла (A. Zanella), Н. Буї (N. Bui), А. Кастеллані (A. Castellani), Л. Вангеліста (L. Vangelista), Е. Лі (E. Lee), С. Вольферт (S. Wolfert), Л. Ге (L. Ge), Дж. Вердуу (C. Verdouw), Х. Канг (H. Kang), С. Х. Кім (S. H. Kim) тощо, в яких розглядаються

правові та етичні складності, що виникають при використанні IoT таких як охорона здоров'я або громадська безпека, вплив IoT на конфіденційність та етичність використання персональної інформації людини.

Розвиток IoT супроводжується стрімким впровадженням у повсякденне життя, що підвищує ризики порушення прав людини, зокрема конфіденційності та безпеки. Актуальність дослідження полягає у необхідності розробки етичних і правових підходів до врегулювання IoT та збереження прав людини у цифровому середовищі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз етичних і правових викликів, що виникають у контексті використання IoT, а також розробка

рекомендацій для створення безпечного та справедливого цифрового середовища.

Виклад основного матеріалу. Розвиток Інтернету речей (IoT) розпочався у 1990-х роках, коли виникла ідея взаємозв'язку пристроїв через Інтернет. Завдяки вдосконаленню сенсорних технологій, бездротового зв'язку та обробки даних, IoT еволюціонував від концепції до невід'ємного елементу сучасності. Ця технологія трансформує економіку, транспорт, охорону здоров'я та інші сфери, забезпечуючи автоматизацію процесів, оптимізацію ресурсів та розвиток «розумних» систем. IoT стимулює прогрес штучного інтелекту, машинного навчання та технологій великих даних, що підвищує попит на кібербезпеку. Інтернет речей, або IoT, являє собою концепцію інтеграції фізичних об'єктів у єдину мережу, що забезпечує їх взаємодію між собою та з людиною. Ця технологія передбачає використання сенсорів, програмного забезпечення і мережевих засобів для збору, обробки і обміну даними. IoT орієнтований на створення інфраструктури, яка об'єднує речі, від побутових приладів до промислових систем, з метою підвищення ефективності, автоматизації і персоналізації процесів.

Основними елементами Інтернету речей є фізичні об'єкти, мережеві технології та аналітичні платформи. Фізичні об'єкти оснащуються датчиками і чіпами, які фіксують стан середовища або самого пристрою. Мережеві технології забезпечують передачу зібраної інформації через канали зв'язку, такі як Wi-Fi чи стільникові мережі, що сприяє синхронізації роботи пристроїв. Аналітичні системи обробляють дані, формуючи основи для прийняття рішень, адаптуючи функціонування пристроїв відповідно до умов або потреб користувачів [1].

Однак попри значний потенціал IoT, його розвиток супроводжується низкою викликів. Основні ризики пов'язані із захистом особистих даних людини, адже пристрої збирають великі обсяги інформації, яка може бути доступна стороннім особам. Кібербезпека також залишається ключовим викликом, адже вразливості пристроїв можуть стати джерелом загроз для користувачів та інфраструктури [2]. Не менш важливими є етичні аспекти використання IoT, зокрема пов'язані з прозорістю, справедливістю алгоритмів і дотриманням прав людини [3]. Таким чином, хоча Інтернет речей і є важливим інструментом трансформації суспільства, що сприяє прогресу в різних сферах, водночас його впровадження вимагає відповідального підходу, що повинно включати

розробку етичних стандартів, правового регулювання та технологій захисту даних для забезпечення безпечного і справедливого використання цієї інновації [4].

Окрім того, розвиток Інтернету речей супроводжується появою численних викликів, пов'язаних із конфіденційністю, безпекою та управлінням персональними даними. У відповідь на це формуються юридичні та етичні основи, що спрямовані на захист прав користувачів, забезпечення прозорості у використанні даних і розподіл відповідальності за потенційні ризики. Міжнародні правові акти вже сьогодні прагнуть регулювати діяльність IoT у різних контекстах, намагаючись забезпечити безпечне функціонування технологій та їхню відповідність етичним принципам [5]. Одним із ключових міжнародних документів є Загальний регламент із захисту даних (надалі -GDPR), який визначає основні вимоги до збирання, зберігання та передачі персональних даних. Його застосування охоплює також IoT, вимагаючи інформованої згоди користувачів і забезпечення права на контроль над особистою інформацією. Регламент GDPR є фундаментом для впровадження політик прозорості та підзвітності у сфері IoT-технологій, стимулюючи глобальну адаптацію стандартів захисту даних. Так, міжнародна організація зі стандартизації (ISO) розробила низку рекомендацій для IoT, зокрема ISO/IEC 29182, що встановлює технічні протоколи для взаємодії пристроїв. Ці стандарти сприяють інтеграції IoT у глобальні мережі, забезпечуючи сумісність пристроїв та підвищуючи їхню безпеку. У поєднанні з іншими стандартами ISO, цей документ дозволяє розвивати IoT із дотриманням базових принципів етики і права [6].

Приналежно, варто виділити Закон «Про кібербезпеку Інтернету речей» у США, що запроваджує базові вимоги до безпеки пристроїв IoT, які використовуються урядовими установами. У Китаї діє Закон «Про захист персональних даних» (PIPL), який визначає жорсткі обмеження на обробку та передачу даних, спрямовані на посилення контролю за конфіденційністю [7].

Слід назначити, що етичні стандарти, які на сьогодні розробляються в рамках міжнародних організацій, таких як ОЕСР, що пропонує принципи прозорості, довіри та відповідальності для IoT спрямовані на стимулювання виробників і розробників дотримуватись високих стандартів у створенні безпечних і надійних пристроїв. Зокрема, рекомендації включають забезпечення прав користувачів на інформованість і контроль

над своїми даними. Важливість правових і етичних аспектів використання IoT підкреслюється їхньою роллю у створенні довіри до технологій. Незважаючи на різноманітність підходів у різних країнах, усі вони спрямовані на мінімізацію ризиків і забезпечення справедливих умов для використання Інтернету речей у суспільстві [8].

Інтернет речей інтегрується у повсякденне життя, створюючи екосистему пристроїв, які взаємодіють між собою для підвищення ефективності, комфорту та безпеки. Ця технологія дозволяє автоматизувати рутинні процеси, зменшити витрати та оптимізувати використання ресурсів, що робить IoT ключовим елементом цифрової трансформації у багатьох галузях[9]. Наприклад: у медицині IoT сприяє вдосконаленню діагностики та моніторингу здоров'я (розумні сенсори та носимі пристрої дозволяють лікарям отримувати дані про стан пацієнтів у режимі реального часу, що підвищує якість лікування, а також варто зазначити пристрої автоматизованого введення ліків та дистанційного моніторингу мінімізують людський фактор, знижуючи ризики для пацієнтів і забезпечуючи їхню безпеку) [10]; у транспорті IoT трансформує інфраструктуру в «розумну» систему, що підвищує ефективність і знижує аварійність, адже автомобілі з вбудованими датчиками можуть прогнозувати технічні несправності та оптимізувати витрати пального. Окрім того, у міських умовах «розумні» світлофори та системи управління рухом дозволяють зменшити затори, сприяючи більш раціональному використанню доріг [11]; у сфері розумного дому IoT автоматизує управління освітленням, опаленням і безпекою, забезпечуючи комфорт і знижуючи енергоспоживання. Розумні холодильники та системи дистанційного управління побутовими приладами оптимізують домашні процеси, надаючи користувачам більше часу для важливих справ [12]; у сільському господарстві IoT впроваджує сенсорні системи для моніторингу умов вирощування культур. Завдяки даним про вологість ґрунту, температуру та якість повітря фермери можуть покращувати врожайність і знижувати витрати. Аналогічні технології застосовуються у тваринництві для моніторингу здоров'я тварин і контролю умов їхнього утримання [13]; у промисловості використовується IoT для моніторингу стану обладнання, що мінімізує ризик аварій та забезпечує безперервність виробництва. Ці технології дозволяють прогнозувати зношування деталей, оптимізувати енергоспоживання та скорочувати витрати, підвищуючи загальну ефективність підприємств [14];

у торгівлі IoT змінює традиційні бізнес-моделі завдяки використанню розумних полиць, датчиків і систем аналізу поведінки покупців. Ці інструменти дозволяють оптимізувати управління запасами, покращувати маркетингові стратегії та підвищувати зручність обслуговування споживачів [15], тощо. Таким чином, розвиток IoT забезпечує значні переваги, проте також створює виклики, пов'язані із забезпеченням конфіденційності та кібербезпеки. Тобто впровадження цих технологій потребує ретельного технічного та правового регулювання та етичного підходу для забезпечення безпеки користувачів і довіри до технологій.

Інтернет речей генерує значні обсяги даних, які часто включають чутливу інформацію про користувачів, їхні звички та середовище перебування. Ці дані стають вразливими до витоків, несанкціонованого доступу та використання третіми сторонами. Прикладом є витік даних у додатках для фітнесу, коли зібрані дані дозволяли ідентифікувати місця розташування військових об'єктів, ставлячи під загрозу безпеку. Таким чином, для мінімізації таких ризиків необхідно впроваджувати строгі заходи захисту даних та інформувати користувачів про можливі загрози [16].

Основою етичного використання IoT є прозорість у зборі та обробці даних і отримання інформованої згоди користувачів. Багато користувачів не усвідомлюють обсяг зібраної інформації та її можливе використання. Інформована згода потребує чіткого і доступного пояснення щодо збору, зберігання та використання даних людини. Наприклад, користувачі часто погоджуються з політиками конфіденційності, не читаючи їх, через складність та обсяг документів. Втім, на думку іноземних дослідників, необхідність у забезпеченні прозорості зміцнює довіру між користувачами та компаніями [17].

Автоматизація процесів, що забезпечується IoT, іноді призводить до втрати контролю користувачів над рішеннями. Розумні системи, як-от холодильники, можуть приймати рішення про покупки, аналізуючи наявність продуктів, але це може обмежувати автономію користувачів. Більше того, хакерські атаки на медичні пристрої, як-от кардіостимулятори, створюють загрозу для життя, демонструючи необхідність посилення безпеки в IoT [18]. Тобто, розвиток IoT потребує чітких правових рамок, які визначають відповідальність розробників, виробників та користувачів за безпеку пристроїв, своєчасне оновлення програмного забезпечення та захист даних. Правова визначеність тут буде сприяти зменшенню

етичних ризиків і підвищенню довіри до технологій [19].

Інтернет речей створює загрозу приватному життю через автоматизований збір, зберігання та аналіз особистих даних користувачів. Розумні пристрої, такі як фітнес-трекери, голосові помічники чи системи відеоспостереження, часто фіксують більше даних, ніж користувачі можуть усвідомлювати. Ці дані використовуються для створення профілів, аналізу поведінки чи комерційної реклами, часто без згоди користувачів. Захист права на приватність вимагає впровадження суворих регламентів, таких як GDPR, що зобов'язує компанії забезпечувати прозорість у зборі даних та отримувати інформовану згоду від користувачів [20]. Вразливість IoT-пристроїв до кібератак створює загрозу як для фізичної, так і для інформаційної безпеки користувачів. Злам «розумних» будинків, автомобілів або медичних пристроїв може поставити під загрозу життя та здоров'я людей. Для забезпечення безпеки необхідно запроваджувати сучасні протоколи кіберзахисту, обов'язкове шифрування даних та регулярні оновлення програмного забезпечення. Правове регулювання має стимулювати виробників дотримуватися високих стандартів захисту даних людини [21]. Забезпечення прозорості у використанні IoT вимагає відкритого інформування користувачів про цілі збору даних, методи їх зберігання та обробки. Компанії мають розробляти доступні й зрозумілі політики конфіденційності, надавати користувачам право переглядати, редагувати або видаляти власні дані. Це сприяє довірі між користувачами та розробниками IoT-технологій.

Окрім того, освітні програми та інформаційні кампанії можуть допомогти користувачам краще розуміти свої права в умовах цифрової епохи [22]. Діти, літні люди та особи з інвалідністю є особливо вразливими до ризиків IoT. Для дітей важливо створювати пристрої з обмеженим збором даних, захищати їх від маніпуляцій та формування залежності. Літні люди можуть бути мішенню для кіберзлочинців через недостатню обізнаність про ризики. Пристрої для осіб з обмеженими можливостями мають враховувати специфічні потреби й гарантувати безперебійність роботи. Розробка етичних стандартів для IoT, орієнтованих на ці групи, є важливим напрямом розвитку технологій [23]. Захист прав людини в умовах впровадження IoT потребує системного підходу, що поєднує технологічні рішення, правові регламенти та етичні принципи. Забезпечення приватності, безпеки та прозорості має стати пріоритетом у розробці IoT-

пристроїв, аби технології сприяли покращенню якості життя без загроз для прав і свобод користувачів.

Існуючі міжнародні етичні стандарти для Інтернету речей (IoT) спрямовані на забезпечення безпеки, конфіденційності та соціальної відповідальності при використанні цієї технології. Важливими ініціативами є стандарт IEEE «Ethically Aligned Design», який включає принципи захисту даних, безпеки, прозорості і соціальної відповідальності. Ці принципи сприяють інтеграції етики у процес розробки технологій, гарантуючи, що IoT не лише виконує технічні функції, а й відповідає етичним нормам, зокрема в аспектах захисту приватності та забезпечення справедливості [24]. Також стандарти ISO/IEC 27001 та ISO/IEC 27018 визначають вимоги до безпеки інформації та захисту персональних даних у хмарних середовищах, що має пряме відношення до IoT. Вони сприяють інтеграції кібербезпеки та конфіденційності в проекти, пов'язані з IoT, гарантуючи, що дані користувачів обробляються відповідно до міжнародних стандартів захисту. Регламент GDPR, в свою чергу, встановлює правила для збору, зберігання та обробки персональних даних, зокрема для IoT-пристроїв, підкреслюючи важливість мінімізації даних та забезпечення доступу до них лише для уповноважених осіб [25]. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), ОЕСР, ЄС і IEEE, активно працюють над розробкою етичних стандартів для IoT. Їхні ініціативи включають створення принципів прозорості, захисту даних, безпеки та соціальної відповідальності, що сприяє етичному розвитку IoT. Наприклад, ЄС розробив «Етичні керівництва для штучного інтелекту та IoT», а IEEE запроваджує стандарти для етики в дизайні IoT-пристроїв, що забезпечують безпеку та конфіденційність даних [26].

Державне регулювання відіграє ключову роль у формуванні етичних норм щодо IoT, забезпечуючи відповідність технологій соціальним, правовим та етичним вимогам. Зокрема, в Україні були ухвалені закони щодо захисту персональних даних і кібербезпеки, що мають опосередковане відношення до застосування IoT. Етичні підходи до регулювання IoT вимагають інтеграції міжнародних стандартів, правових норм та технічних заходів, які гарантують безпеку та конфіденційність. Розробка і впровадження чітких етичних стандартів сприятиме зниженню ризиків і забезпечить довіру користувачів до IoT. Технології повинні бути орієнтовані на покращення якості

життя, зберігаючи при цьому високі стандарти безпеки та приватності.

Висновки. Етичні виклики IoT вимагають комплексного підходу, включаючи вдосконалення кібербезпеки, розробку зрозумілих політик конфіденційності та посилення правової регуляції. Лише гармонійне поєднання технологічних, етичних і правових аспектів може забезпечити безпечне і відповідальне використання IoT у сучасному суспільстві.

Етичні стандарти для Інтернету речей (IoT) є важливим засобом забезпечення безпеки та захисту приватності людини в технологічному середовищі. Вони сприяють інтеграції принци-

пів захисту даних, прозорості та відповідальності в процес розробки IoT-пристроїв. Оскільки розвиток IoT підвищує ризики порушень приватності людини та безпеки користувачів, гостро стоїть питання впровадження ефективних механізмів захисту прав людини, зокрема через забезпечення прозорості збору даних та інформованої згоди користувачів. З метою покращення захисту прав користувачів та розвитку етичних норм у сфері IoT необхідно удосконалити чинне законодавство України, забезпечити високі стандарти прозорості та кібербезпеки, а також підвищити обізнаність користувачів щодо ризиків, пов'язаних із технологіями IoT.

Список літератури:

1. Atzori L., Iera A., Morabito G. The Internet of Things: a survey. *Computer Networks*. 2010. Vol. 54, No. 15. P. 2787–2805.
2. Gubbi J., Buyya R., Marusic S., Palaniswami M. Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*. 2013. Vol. 29, No. 7. P. 1645–1660.
3. Weber R. H., Studer E. Cybersecurity in the Internet of Things: Legal aspects. *Computer Law & Security Review*. 2016. Vol. 32, No. 5. P. 715–728.
4. Floridi L., Taddeo M. What is data ethics? *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 2016. Vol. 374.
5. Voigt P., Von dem Bussche A. The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide. *Springer*, 2017. 125 p.
6. ISO/IEC 29182: Framework for Sensor Networks. International Organization for Standardization. URL: <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/iec/d363bdb-162c-451a-8d32-c9611be99b2c/iso-iec-19637-2016> (дата звернення: 04.12.2024).
7. U.S. Congress. IoT Cybersecurity Improvement Act. 2020. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1668> (дата звернення: 04.12.2024).
8. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449> (дата звернення: 04.12.2024).
9. Zanella A., Bui N., Castellani A., Vangelista L., Zorzi M. Internet of Things for smart cities. *IEEE Internet of Things Journal*. 2014. Vol. 1, No. 1. P. 22–32.
10. Lee E. A., Seshia S. A. Introduction to Embedded Systems: A Cyber-Physical Systems Approach. *MIT Press*, 2017. 210 p.
11. Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M. J. Big data in smart farming: A review. *Agricultural Systems*. 2017. Vol. 153. P. 69–80.
12. Kang H. S., Lee J. Y., Choi S., Kim H., Park J. H., Noh S. D. Smart manufacturing: Past research, present findings, and future directions. *International Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*. 2016. Vol. 3, No. 1. P. 111–128.
13. Grewal D., Roggeveen A. L., Nordfält J. The future of retailing. *Journal of Retailing*. 2017. Vol. 93, No. 1. P. 1–6.
14. Weber R. H. Internet of Things: Privacy issues revisited. *Computer Law & Security Review*. 2015. Vol. 31, No. 5. P. 618–627.
15. Nissenbaum H. A contextual approach to privacy online. *Daedalus*. 2011. Vol. 140, No. 4. P. 32–48.
16. Ziegeldorf J. H., Morchon O. G., Wehrle K. Privacy in the Internet of Things: Threats and challenges. *Security and Communication Networks*. 2014. Vol. 7, No. 12. P. 2728–2742.
17. Cavoukian A. Privacy by design: Leadership, methods, and results. *Information and Privacy Commissioner of Ontario*, 2012. P. 175–202.
18. Tene O., Polonetsky J. Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*. 2013. Vol. 11, No. 5. P. 239–273.
19. Roman R., Zhou J., Lopez J. On the features and challenges of security and privacy in distributed internet of things. *Computer Networks*. 2013. Vol. 57, No. 10. P. 2266–2279.

20. Cavoukian A. Privacy by design: The 7 foundational principles. Information and Privacy Commissioner of Ontario. URL: <https://privacy.ucsc.edu/resources/privacy-by-design---foundational-principles.pdf> (дата звернення: 04.12.2024).

21. Zuboff S. Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*. 2015. Vol. 30, No. 1. P. 75–89.

22. Borenstein J., Herkert J. R., Herkert L. The ethics of autonomous cars. *The Atlantic*. 2017. 110 p.

Horielova V.Yu. INTERNET OF THINGS AND HUMAN RIGHTS PROTECTION: ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES

The article examines the topical issue of ethics and law of the Internet of Things (IoT), since today, thanks to the improvement of sensor technologies, wireless communication and data processing, IoT has evolved from a concept to an integral element of modernity, transforming almost all spheres of human existence (economy, transport, healthcare and other areas, ensuring process automation, resource optimisation and development of smart systems). The article outlines the ethical aspects of using IoT, in particular, those related to transparency, fairness of algorithms and respect for human rights. It is noted that IoT stimulates the progress of artificial intelligence, while massive data collection and storage create risks of violation of human privacy, which requires strict legal regulation. Thus, the issue of ‘algorithm ethics’ becomes an urgent one, as algorithm-based solutions can be biased, which requires transparency and human responsibility for technology development. The successful development of IoT requires a combination of legal regulation, technical measures, international standards and educational programmes to ensure a safe and fair digital environment. The article presents a list of problems associated with the practical application of the Internet of Things. The author emphasises the need to develop and implement ethical standards for the Internet of Things (IoT), which is an important means of ensuring security and protecting human privacy in the technological environment. The article also discusses existing international ethical standards for the Internet of Things, including the principles of data protection, security, transparency and responsibility. These principles promote the integration of ethics into the technology development process, ensuring that IoT not only performs technical functions but also complies with ethical standards, in particular in terms of protecting human privacy.

Key words: *Internet of Things, human rights, ethics, privacy.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.942

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/03>

Рязанцев Є.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЕЛЕКТРОНИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Наукову статтю присвячено дослідженню питань пов'язаних із застосуванням електронних доказів у цивільному процесі України. У ході дослідження були проаналізовані різні доктринальні позиції щодо застосування електронних доказів при вирішенні цивільних справ. Поруч із тим приділено уваги різним підходам щодо класифікації електронних доказів в цивільному судочинстві. Так, зокрема вказується, що на сьогоднішній день існує декілька підходів щодо градації електронних доказів, так звана широка класифікація згідно якою всі докази поділяються: а). аудіозаписи та звукозаписи б). електронні документи; в). відомості отриманні через глобальні мережі; г). електронні пошти; ґ) показання спеціальних технічних засобів; д) засоби «електронного судочинства» (офіційний веб-сайт судового органу, автоматизовану судову інформаційну систему та інші. Одночасно зазначається, що існують і більш стислі моделі класифікації електронних доказів, які гуртуються на більш широкому розумінні видів електронних доказів. одночасно було досліджено і європейських досвід щодо електронного доказування. На підставі чого вказується, що правова основа застосування електронних доказів була створена на загальноєвропейському рівні, шляхом прийняття відповідних загальноєвропейських нормативних актах – це у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 28 лютого 1984 р. R (84) 5 «Комітет міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи»: «органи, що здійснюють судочинство – повинні мати в своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби для того, щоб вони мали можливість відправляти правосуддя найефективнішим чином, зокрема шляхом полегшення доступу до різних джерел права, а також шляхом оперативного відправлення правосуддя». Згодом відповідні рекомендації було сформовані у низці інших загальноєвропейських документів, зокрема: рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи: Рекомендація № R (95) II Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно відбору, обробки, представлення та архівації судових актів у правових інформаційно-пошукових системах, була прийнята Комітетом Міністрів II вересня 1995 р. на засіданні № 534 заступників міністрів; Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови європейських судових систем та правової інформації в економічний спосіб, яка ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів. На підставі чого вказується, що втілення у цивільно-процесуальне законодавство України електронного доказування узгоджується із завданням щодо адаптації до стандартів ЄС. За результатами наукового дослідження були визначені авторські критерії щодо формування класифікаційної моделі електронних доказів, запропонована власна класифікація електронних доказів в цивільному процесі, запропоновані напрямки щодо вдосконалення процесуального законодавства в сфері електронного доказування.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, електронні докази, доказування, класифікація електронних доказів, європейські стандарти судочинства.

Постановка проблеми. Вчення про докази посідає особливе, фундаментальне місце в доктрині цивільного процесуального права. Воно пройшло довгий шлях історичного розвитку, з часом змінювалися законодавчі визначення та види доказів, змінювалось і розуміння самого процесу доказування. Але, все рівно, докази були і залишаються фундаментом будь-якої цивільної справи. У ході реалізації Судової реформи 2016-2017 рр у процесуальне законодавство, зокрема і цивільне процесуальне, були запроваджено інституту електронних доказів. Подібна новація була необхідно, що пояснюється активним втягненням сучасних технологій практично у всі сфери суспільного життя. Це стосується і цивільного судочинства. наразі питання застосування електронних доказів є актуальним з огляду на те, що на практиці виникають питання відносно електронного доказування, існують і певні законодавчі прогалини щодо електронних доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідженні природи електронних доказів, практик застосування приділяли уваги такі вчені, як: В. І. Бобрик, С. В. Васільєв, М. В. Вербіцька, К. В. Гусаров, О. С. Захарова, М. Б. Зейдер, А.Ю. Каламайко, С. А. Чванкін, С.О. Чорний А. В. Шабалін, та ін.

Утім існує необхідність у дослідженні питанням електронного доказування через призму теоретико-практичних аспектів, зокрема питання видової моделі електронних доказів у цивільному процесі України.

Постановка завдання. Є дослідженням класифікації електронних доказів, вже запропонованих градацій електронних доказів у цивільному судочинстві.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Мета роботи – розглянути особливості електронних доказів, встановити основні види електронних доказів, визначити можливі критерії класифікації останніх, запропонувати власні теоретичні та практичні підходи у рамках цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Запровадження електронного доказування у національне правосуддя було обумовлено не тільки сучасними

тенденціями застосування цифрових технологій, а і необхідністю адаптації національного судочинства до відповідних стандартів Європейського Союзу, беручи до уваги те, що Україною обрано єдиний європейський напрямок розвитку.

Про необхідність цифровізації європейського правосуддя говорилось ще у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 28 лютого 1984 р. R (84) 5 «Комітет міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи»: «органи, що здійснюють судочинство – повинні мати в своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби для того, щоб вони мали можливість відправляти правосуддя найефективнішим чином, зокрема шляхом полегшення доступу до різних джерел права, а також шляхом оперативного відправлення правосуддя». Згодом відповідні рекомендації було сформовано у низці інших загальноєвропейських документів, зокрема: рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи: Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно відбору, обробки, представлення та архівації судових актів у правових інформаційно-пошукових системах, була прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на засіданні № 534 заступників міністрів; Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови європейських судових систем та правової інформації в економічний спосіб, яка ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів; Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг із використанням сучасних технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно функціональної та сумісності інформаційних систем у сфері юстиції – ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні; Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому європейському секторі, що була ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників Міністрів, із відповідними додатками [1].

Вказані документи відкрили шлях до створення електронного судочинства на загальноєвропейському просторі.

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» в Цивільний процесуальний кодекс України (надалі – ЦПК України) був внесений § 5, який присвячений питанню регламентації електронних доказів [2].

Як вказував М. Й. Штефан, класифікація доказів має не тільки пізнавальне значення, а й практичне: зведення в певні групи, вказівка на обсяг засобів і способів доказування, які має у своєму розпорядженні суд, виявляє особливості окремих видів доказів, врахувати які важливо в процесі їх збирання, дослідження та оцінки [3, с. 279].

З цією позицією класика цивільно процесу ми повністю погоджуємось

Відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України *«електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)»* [4].

У вищезначеній процесуальній нормі не містить класифікаційної моделі електронних доказів, які можуть бути використанні при вирішенні цивільних справ. Законодавець просто закріпив перелік доказів, який не вичерпним.

З цього приводу О. Ю. Гусев цілком правильно вказує, що «такий перелік не є класифікацією, адже охоплює не лише види даних, а і форми їх об'єктивації, види носіїв. Основна мета такого переліку це орієнтація учасників судового процесу на те, які електронні дані можуть визнаватися електронними доказами в суді та де їх потрібно шукати. Відсутність єдиного критерію поділу на види не зменшує важливість цього переліку для теорії та практики цивільного процесу [5, с. 7-22].

Ми можемо сказати, що законодавець просто закріпив перелік основних електронних джерел, з яких можливо отримати інформацію доказового характеру.

Найбільш врегульованим видом електронних доказів є електронний документ.

Це пояснюється тим, що електронне документування в Україні регулюється окремим законом. Основна ознака електронного документа це наявність реквізитів. Зі змісту статті 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» слідує, що обов'язком реквізитом є наявність електронного підпису. Адже виходячи з норми частини 2 вказаної статті саме електронним підписом закінчується створення електронного документа [6].

Іншим видом електронних доказів, відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України, є веб-сайт. Веб-простір, також, певною мірою регулюється національним законодавством.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» веб-сайт – це певні програмні засоби, включаючи мережу Інтернет, які перебувають у володінні певних суб'єктів, які надають доступ фізичним та юридичним особам до даних ресурсів та різних інформаційних послуг через обчислювальну машину [7].

Інші види електронних доказів регулюються спеціальними нормативними актами.

Так, згідно Наказу Державного агентства з питань електронного урядування України від 7 вересня 2018 року № 60 «Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади» метадані визначаються як дані, які описують зміст та структуру електронного документа і процес керування ним у часі [8].

Відносно бази даних, то варто зазначити, що чинне законодавство закріпило декілька визначень. До прикладу, згідно ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 року *«база даних – це певна сукупність творів, даних чи іншої інформації у довільній формі, яка розміщена у впорядкованому виді, доступ до якої отримується за допомогою пошукової системи або електронних засобів»* [9].

Як бачимо нормативне розуміння видів електронних доказів міститься у різних актах, що не вдалим з процесуальної точки зору, оскільки такий підхід не створює єдине розуміння електронних доказів в цивільному судочинстві.

У науковій літературі існують різні концепції щодо класифікації електронних доказів за певними видами.

Зокрема, О. М. Лазько пропонує поділити електронні докази залежно від форми існування. Так науковець виділяє цифрові, звукові та відео-докази [10].

На наш погляд означена класифікація є дещо звуженою і такою, що не в повній мірі корелюється

з положеннями процесуального закону, оскільки відповідно до останнього, доказом є інформація в електронній формі. Автор, по суті, виокремив електронні докази за їх формою.

Інший підхід щодо поділу електронних доказів, що був запропонований А. С. Глаценко, ґрунтується на ступенем доступності останніх до інформації. За такою класифікацією докази поділяють на ті, які розкривають відкриту, або закриту інформацію [11].

Подібний поділ є цікавим, але також ми вважаємо його звузеним.

О.Т. Боннер, запропонував більш розширену класифікацію електронних доказів. Основним критерієм власної градації автор обрав джерело електронної інформації. Ученим була запропонована наступна класифікація електронні докази на:

1. аудіозаписи та звукозаписи;
2. електронні документи;
3. відомості отриманні через глобальні мережі;
4. електронні пошти;
5. показання спеціальних технічних засобів;
6. засоби «електронного судочинства» (офіційний вебсайт судового органу, автоматизовану судову інформаційну систему та інші [12, с. 451].

Цікавий підхід щодо класифікації електронних доказів залежності від їх надійності був представлений Е. Кейсі, який поділив електронні докази на 7 рівнів надійності: помилкові (докази, які суперечать відомим фактам); вірогідно помилкові (докази, які викликають великі сумніви щодо їх достовірності); відносно невизначені (одне джерело з них можливо підроблене); можливі (джерела доказів піддаються втручанню і є недостатньо сталими для підтвердження певного факту) вірогідні (докази, які не мають захисту від втручання) майже вірні; вірні (докази, які не піддаються підробці [13].

Вважаємо, що наведена позиція може бути взята для визначення спеціальних критеріїв оцінки електронних доказів в цивільній юстиції.

У європейській паровій доктрині існує власна концепція відно градації судових електронних доказів. Так, Європейський комітет з правової кооперації, який створений при Раді Європи, пропонує виділити лише три типи електронних доказів, які можна використати в суді: докази з веб-сайтів; докази суттєвого змісту, тобто докази з електронної пошти чи інші документи, які є конфіденційними та не мають загального доступу; дані, які мають мету ідентифікувати користувача та дані про трафік «метадані» [14].

У цивільному процесуальному праві деяких європейських країн взагалі сформульоване

загальне визначення електронних доказів, наприклад у ЦПК Естонії [15].

Серед процесуалістів, які займаються дослідженням класифікації електронних доказів, існує думка, що електронні докази необхідно поділяти виходячи із найпоширеніші види, які закріпив законодавець у законі.

На нашу думку, при класифікації електронних доказів необхідно виробити основні критерії, за якими відбудеться поділ таких доказів.

До таких критеріїв можна віднести:

- 1) кореляція із процесуальним законодавством та судовою практикою;
- 2) класифікаційна модель повинна не бути складною (розгалуженою);
- 3) запропонована градація повинна корелюватися із відповідними європейськими доктринами щодо використання судових електронних доказів. Такий підхід узгоджується із завданнями щодо адаптації вітчизняного законодавства до правових стандартів Європи;
- 4) запропонована градація по винна враховувати перспективу розвитку застосування ІТ-технологій у судочинстві, наприклад, застосування штучного інтелекту, широке застосування месенджерів, VR-девайсів, технології NFT тощо.

Іншим важливим моментом, на який ми вважаємо варто звернути уваги, є необхідність більш чіткої регламентації оцінки електронних доказів, виокремлення спеціальних критеріїв щодо такої оцінки судом, учасниками процесу. Наприклад, критерій достовірності доказів (ст. 78 ЦПК України). Цілком зрозуміло, що зовнішнє незаконне втручання до автоматизованої системи може призвести до зміни інформації, що міститься в електронному доказі. Появі «нових електронних доказів». Подібні зміни вже можливі із застосуванням штучного інтелекту.

На наш погляд електронні докази в цивільному судочинстві можна класифікувати наступним чином: 1) докази з веб-сайтів, месенджерів інших комунікаційно-інформаційних платформ; 2) аудіо-візуальні докази; 3) електронні документи; 4) конфіденційні електронні докази (інформація з електронної пошти, SMS-повідомлення тощо); 5) докази отримані з баз даних, у тому числі й офіційних (реєстри); 6) докази які містять інформацію створену автоматизованими системами.

Важливу роль у розумінні природи електронних доказів, їх класифікації, застосуванню має відіграти судова практика, зокрема практика Верховного Суду, як органу, який відповідає за

формування єдиних правозастосовних підходів у сфері правосуддя.

Висновки. Все вищезазначене дає змогу дійти наступного:

– при класифікації електронних доказів необхідно виробити основні критерії, за якими відбудеться поділ таких доказів. До таких критеріїв можна віднести: 1) кореляція із процесуальним законодавством та судовою практикою; 2) класифікаційна модель повинна не бути складною (розгалуженою); 3) запропонована градація повинна корелюватися із відповідними європейськими доктринами щодо використання судових електронних доказів. Такий підхід узгоджується із завданнями щодо адаптації вітчизняного законодавства до правових стартів Європи; 4) запропонована

градація по винна враховувати перспективу розвитку застосування ІТ-технологій у судочинстві, наприклад, застосування штучного інтелекту, широке застосування месенджерів, VR-девайсів, технології NFT ін.;

– є необхідність більш чіткої регламентації оцінки електронних доказів, виокремлення спеціальних критеріїв щодо такої оцінки судом, учасниками процесу. Наприклад, критерій достовірності доказів (ст. 78 ЦПК України);

– важливу роль у розумінні природи електронних доказів, їх класифікації, застосуванню має відіграти судова практика, зокрема практика Верховного Суду, як органу, який відповідає за формування єдиних підходів у правозастосуванні.

Список літератури:

1. Andrii Shabalin, Olena Shtefan Use digital technologies in judicial proceedings in some countries of Europe and USA. Petita/ Jurnal Kajian Ilmu Hukum dan syariah. Number 246C/Petita/X/2023. 29/10/2023/ ID 218-Article Text-966-1-4-20230814. URL : <https://petita.ar-raniry.ac.id/index.php/petita/article/view/218> (дата звернення: 02.12.2024).

2. Закон України: Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів, від 18.10.2023 № 2147а-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text> (дата звернення: 02.12.2024).

3. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2005. С. 279.

4. Закон України: Цивільний процесуальний кодекс України. 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.12.2024).

5. Гусев О. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 8. С. 18-22.

6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 02.12.2024).

7. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII : станом на 1 січ. 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 04.12.2024).

8. Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. No88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text> (дата звернення: 04.12.2024).

9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII : станом на 1 січ. 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 04.12.2024).

10. Лазько О.М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України. Європейські перспективи. 2015. № 1. С. 125-129.

11. Глащенко А.С. Поняття та класифікація електронних документів. Питання економіки і права. 2012. № 9. С. 28-31.

12. Боннер А.Т. Традиційні та нетрадиційні засоби доказування в цивільному та арбітражному процесі [Текст]: монографія /Проспект, 2013. 616 с.

13. Mason S., Seng D. Electronic Evidence: Fourth Edition //University of London [Electronic resource]. URL : http://humanities-digital-library.sas.ac.uk/index.php/hdl/catalog/view/electronic_evidence/16/93-1 (дата звернення: 04.12.2024).

14. Mason S., Rasmussen U. The use of electronic evidence in civil and administrative law proceedings and its affect on the rules of evidence and modes of proof [Electronic resource]. URL: <https://rm.coe.int/1680700298> (дата звернення: 04.12.2024).

15. Шабалін А. В. Цивільне судочинство Естонії: законодавчий огляд, порівняльний аналіз: монографія: НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К. : Інтерсервіс, 2021. 196 с.

Riazantsev Ye.V. ON THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE

The scientific article is devoted to the study of issues related to the use of electronic evidence in the civil process of Ukraine. In the course of the study, various doctrinal positions were analyzed regarding the use of electronic evidence in solving civil cases. At the same time, attention is paid to various approaches to the classification of electronic evidence in civil proceedings. So, in particular, it is indicated that today there are several approaches to the gradation of electronic evidence, the so-called broad classification according to which all evidence is divided into: a). audio recordings and sound recordings b). electronic documents; c). information received through global networks; d). e-mails; e) indications of special technical means; e) means of “electronic justice” (the official website of a judicial body, an automated judicial information system, and others. At the same time, it is noted that there are more concise models for the classification of electronic evidence, which are based on a broader understanding of the types of electronic evidence. At the same time, the European experience regarding electronic evidence. On the basis of which it is indicated that the legal basis for the use of electronic evidence was created at the pan-European level, through the adoption of relevant pan-European regulations. acts – also in the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe dated February 28, 1984 R (84) 5 “Committee of Ministers to the Member States regarding the principles of civil justice aimed at improving the judicial system”: “judicial bodies must have at their disposal state-of-the-art technical means so that they are able to administer justice in the most efficient manner, in particular by facilitating access to various sources of law, as well as by operative delivery of justice”. Subsequently, relevant recommendations were formed in a number of other pan-European documents, in particular: recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe: Recommendation No. R (95) 11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the selection, processing, presentation and archiving of judicial acts in legal information and search systems, was adopted by the Committee of Ministers on September 11, 1995. at meeting No. 534 of deputy ministers; Recommendation Rec (2001) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the construction and restructuring of European judicial systems and legal information in an economic way, which was adopted by the Committee of Ministers on February 28, 2001 at the 743rd meeting of deputy ministers. Based on what is indicated. that the implementation of electronic evidence in the civil procedural legislation of Ukraine is consistent with the task of adaptation to EU standards. According to the results of the scientific research, the author’s criteria for the formation of a classification model of electronic evidence were determined, an own classification of electronic evidence in the civil process was proposed, directions for the improvement of procedural legislation in the field of electronic evidence were proposed.

Key words: civil process, civil proceedings, electronic evidence, evidence, classification of electronic evidence, European judicial standards.

Тінікін-Головко Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА КРИПТОАКТИВІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ ПІДХОДИ

Виникнення криптоактивів є унікальним явищем, яке докорінно змінило уявлення про можливість здійснення переказів активів, взаємодії з ними, а також використання їх для інвестиційних та спекулятивних цілей. При цьому основна перевага для користувачів і одночасно проблема для держави є анонімність та децентралізованість криптоактивів, оскільки стандартними засобами впливу неможливо здійснити контроль над цією діяльністю. Саме питання контролю та захисту інвесторів є основним у зв'язку із криптоіндустрією.

По-перше, тому що державі необхідно відслідковувати, аби криптоактиви використовувалися у правомірних цілях без порушень чинного законодавства, в тому числі щодо відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом або боротьби із тероризмом.

По-друге, зважаючи на велику кількість коштів, які вкладаються у криптоактиви з боку інвесторів, необхідно відтворювати такі правила, аби інвестори були захищені від потенційних ризиків втрати вкладів.

Відповідно, для цього необхідно розробити комплексне регулювання сфери криптоактивів. Однак для детального опрацювання даного питання вкрай важливо з'ясувати сутність та природу криптоактивів з юридичної точки зору для подальшого дослідження та пропозицій по регулюванню індустрії.

У даній статті проаналізовано правову природу криптоактивів, а також різні підходи в Україні та іноземних державах щодо визначення даного поняття. Також у статті досліджені різні думки науковців з цього приводу.

У статті також розкрито розмежування поняття «криптоактив», «віртуальний актив» та «цифровий актив» як поняття, які в більшості випадків помилково використовуються як синоніми, при цьому позначаючи у певних випадках більш вузькі, а в інших більш широкі категорії. Зокрема, «віртуальні активи» є ширшим поняттям, що включає в себе не тільки «криптоактиви», існуючі у децентралізованій мережі, а й інші можливі категорії активів у цифровій формі.

У статті розкрито та запропоновано поняття «криптоактив» як особливий вид віртуального активу, який існує у децентралізованій мережі та може використовуватися, але не обмежуючись, для переказів, інвестиційних цілей або торгівлі та визначено, що криптоактив не може використовуватися як засіб платежу на території України. У рамках статті також надано відповідні визначення розподіленого реєстру, децентралізованої мережі та блокчейну, які потрібні для юридично правильної ідентифікації криптоактиву.

В результаті у статті робиться висновок, що в українському законодавстві необхідні зміни до існуючих законодавчих актів України для юридично доцільного визначення криптоактивів, а також зазначається потреба у створенні окремих термінів «децентралізована мережа» та «блокчейн».

Ключові слова: криптоактиви, віртуальні активи, децентралізована мережа, блокчейн, правова природа.

Постановка проблеми. Поширення використання криптоактивів у інвестиційних, торгових та інших цілях ставить певні виклики у зв'язку із адекватним регулювання індустрії, яка стоїть на початковому етапі свого розвитку. Досить велика кількість держав досі не визначилася із правовою природою криптоактивів, через що не може коректно визначити їхнє місце у національному законодавстві. Зокрема, хоча в українському зако-

нодавстві і є певне визначення, які можна було б віднести до криптоактивів, вони є надто широким, не акцентуючи увагу саме на природі криптоактивів. До того ж, відкладення прийняття профільного закону, який би врегулював правову природу криптоактивів в Україні унеможлиблює розвиток даної індустрії у країні, оскільки інвестори не мають правової визначеності для вкладення коштів у українські криптопроекти, зменшуючи

потенційні можливості українського бізнесу. У зв'язку з цим нагальною проблемою на сьогодні є закріплення на законодавчому рівні принаймні визначення поняття «криптоактива».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової визначеності дефініції криптоактив привертає увагу дослідників, а також різноманітних державних та міжнародних установ. Зокрема, у цій роботі було опрацьовано публікації таких осіб як Ушинкіна О. А., Цукан С. В. та Овчаренко А. С. При цьому також було розглянуто роботу іноземних науковців Хуана, Денга та Лак Чана. Також розглядалася робота анонімного користувача Сатоши Накамото, який є творцем криптоактиву біткоїн. Тим не менш, дане питання залишається предметом дискусії, навіть у роботах українських дослідників досі не розмежовано та не запропоновано поняття криптоактиву через більш загальну уніфікацію до віртуального активу.

Постановка завдання. Основна мета даної публікації полягає у дослідженні поняття та правової природи криптоактивів, їхньому потенційному місці у українському або іноземному законодавстві, а також наданні пропозиції щодо законодавчого визначення терміну «криптоактив».

Виклад основного матеріалу. Для повноцінного аналізу та дослідження природи криптоактивів необхідно первинно розібратися із технічними аспектами роботи розподіленого реєстру, блокчейну та децентралізованої мережі. Без цих даних буде неможливо докорінно розібратися, що із себе представляє криптоактив, яких він форм набуває та чим відрізняється від інших категорій, таких як віртуальний актив.

Фактично концепція першого криптоактива була відображена у документі (так званому *whiterpaper*) анонімного користувача Сатоши Накамото, який він опублікував 31 жовтня 2008 року [1]. Така ідея виникла на фоні світової кризи 2008 року, коли була значно підірвана довіра до банківської системи. На той момент часу автор розробив теорію незалежної платіжної системи, створеної на базі технології розподіленого реєстру, яка використовує криптографічне шифрування для захисту даних. В результаті чого відбувалася поява нової структури – блокчейну, на базі якого працює децентралізована мережа. У якості службового засобу для забезпечення її роботи використовується біткоїн (скорочено – BTC).

В результаті можна почати надавати певні визначення структурам, які дають можливість існуванню криптоактивів. Щодо поняття блок-

чейну, то це публічна база даних, побудована на основі технології розподіленого реєстру з певним видом криптографічного шифрування у цифровому середовищі [2]. У спрощеному варіанті це певний ряд послідовних блоків, у які додається інформація про здійснення трансакцій у децентралізованій мережі. Цей ряд є нерозривним та до нього постійно додаються нові блоки, що сприяє безпеці системи, оскільки втручання у неї неможливе. Для втручання необхідно переписати усі блоки із самого початку, які ще й особливим чином шифруються, через що дана задача кратно ускладнюється.

У свою чергу, блокчейн існує для забезпечення роботи так званої децентралізованої мережі. Це вже продукт, який на практиці використовує блокчейн для власного функціонування. Дуже часто блокчейн та децентралізовану мережу ототожнюють. Однак насправді блокчейн – це основа, яка забезпечує роботу децентралізованої мережі (або декількох децентралізованих мереж), хоча вони і можуть однаково називатися. Наприклад, мережа біткоїн працює на основі блокчейну біткоїн.

В результаті отримується системний продукт, який може використовуватися для різноманітних цілей, прямо пов'язаних з фінансовими операціями. Так чи інакше, діяльність децентралізованої мережі відбувається за допомогою здійснення трансакцій. Для цього вона використовує службовий інструмент для сплати послуг за їх здійснення, а також інші активи, які можуть застосовуватися під час операцій.

Загалом, усі активи, які тією чи іншою мірою використовуються у децентралізованій мережі, можна узагальнити як криптоактиви.

Зважаючи на це, можна перейти до безпосереднього аналізу дефініції «криптоактив» та поглядів щодо його використання з правової точки зору.

Український законодавець досить повільно починав сприймати криптоактиви. Так, у 2014 році на звернення громадян Національний банк України видав Лист, яким дав свою оцінку конкретній криптовалюти – біткоїну. У ньому він розглядав BTC як грошовий сурогат [3]. Фактично таким підходом установа не давала конкретного визначення біткоїна, хоча і віднесла його до класу віртуальної валюти / криптовалюти. На цьому етапі важливо звернути уваги, що з точки зору НБУ віртуальна валюта та криптовалюта – це тотожні поняття, не надаючи повних дефініцій. Хоча й слід зазначити, що у 2018 році він скасував чинність даного Листа [4].

Тим не менш, важливим тут є термін «грошовий сурогат», який закріплений у ЗУ «Про Національний банк України», який представляє із себе *«будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей»*, який, однак, заборонений для використання як засіб платежу статтею 32 зазначеного Закону [5]. Можна сказати, що чотири роки з 2014 по 2018 рік в Україні біткоїн розглядався за таким концептом як представник криптоактивів.

Однак на законодавчому рівні криптоактив досі не закріплений. Замість нього у 2020 році у статті 1 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – «Закон про відмивання коштів») було закріплено поняття «віртуальний актив» як *«цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей»* [6].

Слушно зазначити, що таким чином на законодавчому рівні відбулося зрушення, яке, однак, стосувалося не криптоактивів, а більш широкої категорії. Віртуальний актив є набагато ширшим поняттям, аніж криптоактив. Фактично, із цим погоджується Овчаренко А. С., хоча й наводить у якості прикладу віртуальні активи та криптовалюти [7]. Надалі я не можу погодитися з науковцем, що віртуальні активи використовують елементи криптографії, однак, підтверджую думку, що криптоактиви – окрема категорія віртуальних активів, яка складає її більшу частину.

При цьому потенційно у нашому законодавстві могла статися ситуація, коли на рівні законів було б два визначення віртуальних активів.

Так, у прийнятому, але такому, що не вступив в силу ЗУ «Про віртуальні активи» містилося положення, що віртуальний актив – це *«нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав»* [8]. Це поняття вже є більш детальним та таким, що пояснює, що із себе представляють віртуальні активи. Важливим є окреслення

того, що це будь-яка сукупність даних, що виражена в електронній формі. Таким чином, законодавець, імовірно, хотів створити універсальне визначення, у яке можна було б включити будь-які види віртуальних активів, в тому числі криптоактиви. Тим не менш, надалі законом жодним чином не надається пояснення терміну криптоактив або того факту, що криптоактиви є частиною віртуальних активів, що з точки зору регулювання такої категорії є надзвичайно важливим.

З цього приводу Цукан С. В. зазначає, що в Україні відбулося *«остаточне перетворення криптоактиву та криптовалюти у нову правову форму – віртуальний актив»* [9]. Схожу думку подає Ушинкіна О. А. [10], яка підкреслює поступовий перехід до єдиного поняття віртуальний актив.

На перший погляд, ситуація виглядає саме так, як окреслив науковець. Докорінна проблема українського законодавства полягає в тому, що воно намагається максимально узагальнити категорію віртуальних активів, вважаючи, що таким чином з точки зору юридичної техніки зможе врегулювати будь-які їх категорії. Однак криптоактив є особливим видом віртуальних активів з технічної точки зору, як було окреслено на початку публікації, оскільки використовує технологію розподіленого реєстру із застосуванням криптографії, через що його регулювання буде значно відрізнятися від загальної категорії віртуальних активів. Наприклад, у онлайн-відеограх досить часто пропонується купівля віртуальних активів у вигляді унікальних предметів. Так, вони можуть існувати завдяки блокчейну, але дуже часто вони є внутрішньоігровими предметами, які, однак можуть торгуватися та їх можна віднести до категорії віртуальних активів [11]. Якщо ж взяти випадок вищезазначеного ЗУ «Про віртуальні активи», то запропоноване регулювання направлене переважно саме на криптоактиви, вводячи поняття забезпечених та незабезпечених віртуальних активів, надаючи повноваження на їх регулювання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національному банку України. Такий підхід зрозумілий, але уніфікація скоріше могла б завадити нормальному контролю за індустрією.

Отже, можна зробити висновок, що на рівні України перевага надається підходу щодо спроби уніфікувати поняття віртуальних активів, включивши у нього й криптоактиви.

При цьому підхід щодо розгалуження понять криптоактивів та віртуальних активів у іноземній практиці дуже неоднорідний. Так, організа-

ція FATF займає позицію, що *«віртуальні активи (криптоактиви) стосуються будь-якого цифрового представлення вартості, якою можна торгувати в цифровому вигляді, передавати або використовувати для оплати. Він не включає цифрове представлення фіатних валют»* [12; 13]. Власне саме це визначення і було імплементовано у Законі про відмивання коштів із певними змінами, окрім зазначення у дужках. Але викликає питання те, що FATF фактично прирівнює віртуальні активи та криптоактиви.

При цьому досить часто органи держав можуть використовувати зовсім інші терміни для позначення криптоактивів. Так, Служба внутрішніх доходів США визначає [14], що *«цифровий актив зберігається в електронному вигляді, його можна купувати, продавати, володіти, передавати або обмінювати»*. При цьому йде посилання на Акт США «Про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця», за яким *«податкове визначення цифрового активу – це будь-яке цифрове представлення вартості, записане криптографічно технології розподіленого реєстру (блокчейні) або подібній технології»* [15]. Тобто навіть в цьому випадку цифровий актив, який фактично є аналогом віртуального активу, тут розглядається як актив, який створений на основі технологій, властивих криптоактиву.

Тут можна зазначити, що ті чи інші держави чи організації самі для себе визначають підхід, як вони будуть позначати криптоактиви. Терміни можуть відрізнятися, але сутність не буде змінюватися. При цьому з технічної точки зору це все одно важливо, оскільки напряму впливає на юридичне визначення та подальше регулювання саме криптоактивів з-поміж більш широкого поняття віртуальних активів.

Імовірно, що саме такої ідеї дотримувався Європейський Союз, який 31 травня 2023 року прийняв так званий регламент МІСА (Markets in cryptoasset) [16], у якому всеохоплююче врегулював основні положення щодо криптоактивів, в тому числі надавши визначення криптоактиву – *«цифрове представлення вартості або права, яке можна передавати та зберігати в електронному вигляді за допомогою технології розподіленого реєстру або подібної технології»*.

Хоча дане визначення не є ідеальним, оскільки одразу не окреслює усі характеристики криптоактива, однак, зважаючи на детальні положення, які містяться у Регламенті, його достатньо для надання загальної дефініції. Тут важливо зазначити, що європейські законодавці вирішили скон-

центруватися саме на криптоактивах, оскільки вони представляють найбільший інтерес для юридичного визначення з економічної точки зору для забезпечення функціонування відповідного ринку у ЄС, а також для захисту інвесторів, якими є громадяни держав-членів Європейського Союзу. Замість уніфікації на рівні віртуальних активів вони обрали більш вузьку категорію.

При цьому законодавець навіть наводить окреме визначення поняттю технології розподіленого реєстру у вигляді *«технології, яка забезпечує роботу та використання розподіленого реєстру»*, а також самого розподіленого реєстру – *«інформаційного сховища, яке зберігає записи транзакцій і яке розподіляється та синхронізується між набором вузлів у мережі на основі технології розподіленого реєстру за допомогою механізму консенсусу»*.

На нашу думку, такий підхід сприяє більш обачному та ефективному регулюванню. Загалом, законодавець, вводячи кожен вищезазначений термін додає окремо терміни, які пояснюють інші поняття. Наприклад, дефініції мережі вузлів або механізму консенсусу. Такий підхід можна взяти до уваги, якщо також створювати подібне розгалужене законодавство щодо криптоактивів на території України. Однак на нинішньому етапі доцільним буде хоча б визначити на законодавчому рівні поняття криптоактиву, децентралізованої мережі, у якій він працює, а також блокчейну як одного з підвидів технології розподіленого реєстру на базі криптографії, а також самого розподіленого реєстру. На нашу думку, ці терміни є дуже важливими для технічної ідентифікації криптоактиву. При цьому у нашому законодавстві вже існує термін віртуальний актив відповідно до Рекомендацій FATF. Однак Рекомендації FATF є нормами м'якої сили. Вони моделюються у спрощеному виді для більш широкого прийняття державами. Відповідно, Україні слід оновити вже існуюче визначення з урахуванням реалій, які вимагаються положенням криптоактивів у економічній площині.

Наразі ми маємо наступне визначення у Законі про відмивання коштів: *«віртуальний актив – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей»*.

На нашу думку, дане визначення FATF задумувало, ототожнюючи криптоактиви та віртуальні активи. Але саме віртуальні активи слід просто визначити як цифрове вираження вартості. При

цьому його можна трансформувати відповідно до запропонованого визначення у такому, що не набрав чинність ЗУ «Про віртуальні активи», щоб воно могло бути об'єктом цивільних прав та мати майнову цінність.

Відповідно, пропонуємо визначити **віртуальний актив як нематеріальне благо, що існує у цифровому середовищі, є об'єктом цивільних прав та має майнову цінність**. Таким чином буде створено загальне поняття щодо віртуальних активів.

До того ж, таке визначення ідеально підходить до статті 179¹ Цивільного кодексу України. У ній надається визначення поняття цифрової речі, однією з яких є віртуальний актив. Запропонована дефініція допомагає конкретно визначити, які характеристики має віртуальний актив, а положення щодо цифрової речі робить можливим застосування в тому числі до віртуального активу положень про речі з Цивільного кодексу. Це важливо для можливості його обігу, а також захисту за цивільним або кримінальним законодавством у більшості держав [17].

Тепер перейдемо до пропозицій щодо технологічних дефініцій для визначення криптоактивів з-поміж загального списку віртуальних активів.

Відповідно, зважаючи на подальшу інтеграцію України у Європейський Союз, можна взяти певні визначення з Регламенту МІСА та спростити їх для початкового регулювання в Україні з урахування технічних особливостей, представлених на початку публікації. Зокрема, матимемо наступні дефініції:

- **Розподілений реєстр – це інформаційне сховище, яке зберігає записи фінансових операцій і яке розподіляється, синхронізується та зберігається між набором незалежних учасників, які забезпечують взаємодію із зазначеним інформаційним сховищем.**

- **Блокчейн – особливий вид розподіленого реєстру, який використовує криптографічне шифрування для захисту розподіленого реєстру.**

- **Децентралізована мережа – система, яка функціонує на базі блокчейну для забезпечення взаємодії користувачів цієї системи з криптоактивами.**

Дана технологічна основа надалі допоможе коректно ідентифікувати криптоактив.

Щодо визначення криптоактива, треба брати до уваги його правову природу. Ми вже визначили, що криптоактив є особливим видом вірту-

ального активу. Відповідно, усі положення щодо нього автоматично будуть застосовуватися до криптоактиву в тому числі положень щодо речі у Цивільному кодексі України. Однак, на відміну від віртуального активу, який не завжди може використовуватися для інвестиційних цілей або торгівлі, з криптоактивом таких проблем немає, оскільки він має такі можливості у силу функціонування у децентралізованій мережі.

Відповідно, з огляду на технологічний опис на початку публікації, а також надані вище дефініції, **криптоактив** можна визначити в українському законодавстві **як особливий вид віртуального активу, який існує у децентралізованій мережі та може використовуватися, але не обмежуючись, для переказів, інвестиційних цілей або торгівлі. Криптоактив не може використовуватися як засіб платежу на території України.**

Окреме зазначення того, що криптоактив не може бути засобом платежу повністю корелюється із статтею 32 ЗУ «Про Національний банк України» з метою запобігання потенційної ситуації зменшення використання гривні на користь криптоактивів.

Зазначені вище визначення можна використати при розробці нового регулювання криптоактивів в Україні, або внести їх до вже існуючих законів. Наприклад, у Закон про відмивання коштів.

Висновки. Законодавство України, як і більшості іноземних держав не має чіткого визначення криптоактива. У більшості випадків поняття криптоактив та віртуальний актив отожднюються, що може викликати певні проблеми із правовою визначеністю їх представників. Саме тому найбільш показовим є приклад Регламенту ЄС МІСА, який окремо врегульовує питання обігу криптоактивів та надає їм визначення.

У випадку із Україною ідеальним варіантом було б розроблення власного законодавства з регулювання криптоактивів, чим зараз займається законодавець, оновлюючи ЗУ «Про віртуальні активи», який так і не набрав чинність. Тим не менш, критично важливим є закріплення основних визначень, запропонованих у цій публікації якнайшвидше. Завдяки цьому криптоактиви стануть повноцінними інструментами цивільного обігу, завдяки чому все більша кількість інвесторів та вже існуючих бізнесів України зможуть вкладати кошти для подальшого розвитку індустрії у державі.

Список літератури:

1. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Satoshi Nakamoto. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 14.09.2024).
2. Blockchain. European Union Agency for Cybersecurity. URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/incident-response/glossary/blockchain?v2=1&tab=details> (дата звернення: 13.09.2024).
3. Лист Національного банку України № 29-208/72889 від 08.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
4. Лист Національного банку України № 40-0006/16290 від 22.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18#Text> (дата звернення: 17.09.2024).
5. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 11.09.2024).
7. Овчаренко А. С. Віртуальні активи як об'єкти фінансового моніторингу. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 3. С. 98–103.
8. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
9. Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Право. 2023. Том 1, № 80. С. 613-618.
10. Ушинкіна О. А. Концептуальні підходи до визначення поняття «віртуальні активи» в Україні та у світі. Юридичний вісник. 2022. № 3 (64). С. 70–76.
11. How the ownership of digital assets transforms the gaming experience. ULTRA TIMES. URL: <https://ultratimes.io/en/editorial/how-the-ownership-of-digital-assets-transforms-the-gaming-experience> (дата звернення: 15.09.2024).
12. Virtual Assets. FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html> (дата звернення: 20.09.2024).
13. Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html> (дата звернення: 16.09.2024).
14. Digital Assets. Internal Revenues Service of the United States of America. URL: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/digital-assets#:~:text=A%20digital%20asset%20is%20stored,Infrastructure%20Investment%20and%20Jobs%20Act> (дата звернення: 12.09.2024).
15. Public Law 117 – 58 – Infrastructure Investment and Jobs Act. URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/PLAW-117publ58/>.
16. Markets in Crypto-Assets Regulation (MICA). URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica> (дата звернення: 17.09.2024).
17. (Robin) Hui Huang, Hui Deng, Aiden Foon Lok Chan. The Legal Nature of Cryptocurrency as Property: Accounting and Taxation Implications. The Chinese University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2023-30. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=365831 (дата звернення: 19.09.2024).

Tipikin-Holovko N.O. LEGAL NATURE OF CRYPTOASSETS: UKRAINIAN AND FOREIGN APPROACHES

The emergence of cryptoassets is a unique phenomenon that fundamentally changed the perception of the possibility of transferring assets, interacting with them, as well as using them for investment and speculative purposes. At the same time, the main advantage for customers and issue for the state is the anonymity and decentralization of cryptoassets, since it is impossible to control this activity with standard state means. The very issues of control and protection of investors are the main in connection with the crypto industry.

Firstly, because the state needs to monitor that cryptoassets are used for legitimate purposes without violations of current legislation, including those related to money laundering or the combating terrorism.

Secondly, given the large amount of funds invested in cryptoassets by investors, it is necessary to formulate such rules so that investors are protected from potential risks of losing their deposits.

Accordingly, it is necessary to develop a comprehensive regulation in the field of cryptoassets. However, for a detailed study of this issue, it is extremely important to clarify the essence and nature of cryptoassets from a legal point of view for further research and proposals for regulating the industry.

In this article the legal nature of cryptoassets is analysed, as well as different approaches in Ukraine and foreign countries to the definition of this concept and different opinions of scholars on this matter are examined.

In this article it is also distinguished the concepts of «cryptoasset», «virtual asset» and «digital asset» as concepts that are often mistakenly used as synonyms, denoting narrower categories in some cases and broader categories in others and defined that «virtual assets» is a broader concept that includes not only «cryptoassets» existing in a decentralised network, but also other possible categories of assets in digital form.

It is also proposed that the «cryptoasset» is a special type of virtual asset that functions in a decentralised network and can be used for but not limited to transferring, investment purposes and trading. It is also indicated in the article that cryptoasset cannot be used as a means of payment on the territory of Ukraine and it stated that the corresponding definitions of distributed ledger, decentralised network and blockchain are required to be defined for legally correct identification of a cryptoasset.

As a result of the conducted research, a conclusion was formed on the need for changes to the existing legislative acts of Ukraine for a legally expedient definition of cryptoassets, as well as the introduction of a separate term «decentralized network» as well as «blockchain».

Key words: *cryptoassets, virtual assets, decentralized network, blockchain, legal nature.*

Шабалін А.В.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В ЄВРОПІ ПРИ ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

Наукову статтю присвячено дослідженню питань застосування сучасних цифрових технологій при здійсненні судочинства. У межах наукової роботи був досліджений законодавчий підхід щодо особливостей втілення сучасних технологій в судочинство окремих країн Європи. Зокрема вказується, що цифрові технології активно використовуються в практиці цивільного судочинства Німеччині. Так, у цивільному процесі Німеччини виділяються два основних способи подачі заяв в електронній формі: 1) завантаження на електронну поштову скриньку суду; 2) відправка по електронній пошті. При здійсненні доставки в рамках електронного правового документообігу діють положення § 174 ЦПК Німеччини про доставку з підтвердженням отримання. Так, для доказу доставки документа достатньо підтвердження одержувача, що містить дату і підпис адресата, яке повинно надсилатися до суду. Також зазначається про те, що цифрові технології втілені і у швейцарське цивільне судочинство та інших процесах. Відповідно до ст. 130 швейцарського Цивільного процесуального укладення (ЦПК) заяви, клопотання сторін повинні бути підписані і можуть бути передані до суду в письмовій або електронній формі. У разі подання заяв в електронній формі, електронний документ повинен містити визнану електронну підпис відправника. Формат електронного документу повинен бути визначений Бундесратом. При цьому у суду, в разі передачі електронного документа, залишається право вимагати від заявника подання документів у звичайній (паперовій) формі. Вказується, на те, що у Великій Британії цифровізація судового процесу розвивається за особливою процедурою. У рамках наукового дослідження приділено уваги використанню штучного інтелекту (ШІ) в судовій практиці деяких європейських країн. Також досліджено особливості застосування ІТ-технологій у практиці загальноєвропейських судових інституцій (Суд ЄСПЛ, Суд ЄС). Поруч із вказаним були визначені як позитивні, так і негативні моменти застосування штучного інтелекту у судовій практиці європейських країн. За результати дослідження були сформульовані висновки теоретичного та практичного характеру.

Ключові слова: цивільний процес, штучний інтелект, цифрові технології, право інтелектуальної власності, суд, судочинство, захист речових прав, Суд ЄС, Суд ЄСПЛ.

Постановка проблеми. Наразі цифрові технології широко застосовуються у всіх сферах суспільного життя. Не винятком є і правосуддя. В Україні цифрові технології активно запроваджуються у правову діяльність. Це стосується функціонування різних правових реєстрів (Єдиний реєстр судових рішень), нотаріальні реєстри, електронна реєстрація об'єктів нерухомого майна, земельних ділянок (Державний земельний кадастр), реєстр), реєстр об'єктів права інтелектуальної власності ін. Останнім часом було запроваджено і «електронний суд», що дозволив значно розширити межі судового захисту, особливо, з огляду на повномасштабну агресію в Україні, яка призвела до зменшення можливостей юридичного захисту. Набуття Україною статусу держави-кандидата до членства Європейському Союзі (23 червня 2024 року – надалі ЄС).

Ставить перед нашої державою вирішення комплексу завдань у правовій сфері з метою адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Цьому плані цікавим як з теоретичної, так і практичної точок зору буде опрацювання саме європейського досвіду щодо застосування сучасних технологій в судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження зарубіжного судочинства приділяли уваги такі вчені, як: С. Н. Абрамов, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик, С. В. Васильєв, М. В. Вербіцька, О. М. Ганкевич, К. В. Гусаров, О. С. Захарова, М. Б. Зейдер, В. В. Комаров, Т. В. Комарова, В. В. Паришкура, А. В. Шабалін, О. О. Штефан та ін.

Деякі з вищезазначених вчених торкалися саме проблематики зарубіжного електронного судочин-

ства (наприклад, С. В. Васільєв, О. О. Штефан, А. В. Шабалін).

Поруч із тим існує необхідність у дослідженні сучасного стану технологічності європейського правосуддя, виробленню нових доктринальних підходів, розвитку вже існуючих у цій царені.

Постановка завдання. Є дослідження особливостей функціонування та правової регламентації електронного судочинства на прикладі деяких країни Європи.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Мета роботи – розглянути нормативні особливості регламентації застосування сучасних технологій в європейському правосудді. На підставі чого сформувані відповідні теоретичні підходи, а також можливі шляхи удосконалення національного законодавства щодо адаптації останнього до європейських правових стандартів у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Європейська правова система займає одне із передових місць за рівнем технологічності. Поруч із традиційними судовими процедурами, щодо звернення із позовом, іншими заявами, розгляду та вирішення правових спорів, на європейському просторі у судовій діяльності застосовуються і інформаційні технології.

Про необхідність цифровізації європейського правосуддя говорилось ще у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 28 лютого 1984 р. R (84) 5 «Комітет міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи»: «органи, що здійснюють судочинство – повинні мати в своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби для того, щоб вони мали можливість відправляти правосуддя найефективнішим чином, зокрема шляхом полегшення доступу до різних джерел права, а також шляхом оперативного відправлення правосуддя». Згодом відповідні рекомендації було сформовані у низці інших загальноєвропейських документів, зокрема: рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи: Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно відбору, обробки, представлення та архівації судових актів у правових інформаційно-пошукових системах, була прийнята Комітетом

Міністрів 11 вересня 1995 р. на засіданні № 534 заступників міністрів; Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови європейських судових систем та правової інформації в економічний спосіб, яка ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів; Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг із використанням сучасних технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно функціональної та сумісності інформаційних систем у сфері юстиції – ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні; Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому європейському секторі, що була ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників Міністрів, із відповідними додатками [1].

Цілком зрозуміло, що як вищевказаний базовий документ, так і інші настанови були взяті європейськими законодавцями до уваги.

Значну позитивну роль у інформатизації європейського судочинства зіграв і бурхливий розвиток ІТ у західному світі, що мало вплив на всі аспекти суспільного життя, зокрема: державне управління, економіку та право. Розвиток технологій підвищив соціально-політичну, економічну та ідеологічну роль інформації в розвинутих країнах. Навколо інформації будується нова суспільна екосистема. І юриспруденція не може бути в стороні від таких процесів.

Окрім загальноєвропейських нормативів, національні законодавства європейських країн містять процедурні питання пов'язані із електронним судочинством.

У цивільному процесі Німеччини виділяються два основних способи подачі заяв в електронній формі: 1) завантаження на електронну поштову скриньку суду; 2) відправка по електронній пошті.

При здійсненні доставки в рамках електронного правового документообігу діють положення § 174 ЦПУ Німеччини про доставку з підтвердженням отримання. Так, для доказу доставки документа достатньо підтвердження одержувача, що містить дату і підпис адресата, яке повинно надсилатися до суду [2, с. 236-237].

Якщо для підготовчих процесуальних документів та додатків до них, для клопотань і пояснень сторін, а також для відомостей, одержуваних від третіх осіб, їхніх показань, висновків і пояснень передбачена письмова форма, то цій формі відповідає запис в електронному документі, за умови що суд може обробити такий документ. Відповідальна особа повинна засвідчити документ кваліфікованим електронним підписом відповідно до Закону «Про електронний підпис». Якщо переданий електронний документ недоступний суду для обробки, про це негайно має бути повідомлено відправнику із зазначенням діючих типових технічних умов (§ 130а ЦПУ). Електронний документ вважається поданим з моменту його запису на відповідному обладнанні суду. Електронний документ може бути у роздрукованому вигляді може бути доданий до матеріалів судової справи (§ 298 ЦПУ).

Цифрові технології втілені і у швейцарське цивільне судочинство та інших процесах.

Відповідно до ст. 130 швейцарського Цивільного процесуального укладення (ЦПУ) заяви, клопотання сторін повинні бути підписані і можуть бути передані до суду в письмовій або електронній формі. У разі подання заяв в електронній формі, електронний документ повинен містити визнану електронну підпис відправника. Формат електронного документу повинен бути визначений Бундесратом. При цьому у суду, в разі передачі електронного документу, залишається право вимагати від заявника подання документів у звичайній (паперовій) формі [2, с. 238].

Детально процедура електронної передачі інформації у швейцарському цивільному судочинстві регулюється Постановою Бундесрату «Про електронну передачу даних в рамках цивільного, кримінального процесу та конкурсного провадження», що було прийнято 20.07.2009 р, і набрало чинності разом з ЦПУ Швейцарії з 01.01.2011 р. Згідно ст. 2 зазначеного документу будь-яка заява, клопотання може бути передано в орган державної влади (в тому числі і до суду) по електронній пошті. При цьому обов'язковою є використання тієї платформи (програмного і апаратного забезпечення), яка прийнята в даному органі державної влади. Задача по складанню реєстру електронних адрес покладається згідно ст. 4 Постанови на Федеральну канцелярію. В даному реєстрі відбивається наступна інформація: найменування органу державної влади, адресу його офіційної сторінки в мережі Інтернет, адреса електронної пошти, на який відправляються заяви, кло-

потання, а також адреса сертифіката перевірки автентичності ключа електронного підпису [3].

У 2011 році Міністерство юстиції Естонії прийняло рішення щодо перекладу всієї інформація, яка розміщена на Riigi Teataja, на англійську мову, яка є однією з офіційних мов ЄС, що значно розширило можливості доступу до правової інформації заінтересованих користувачів з інших держав-членів ЄС та громадян держав, які не входять до Єдиної Європи, що значно можливості правового захисту, як естонських громадян, так громадян інших держав-членів ЄС [4].

Цивільне процесуальне законодавство Естонії визначає такий вид судової справи, як цифрова справа (цифрове досьє [5]).

У цифровій справі зберігаються всі судові документи у цифровій формі. Документи на паперовому носії обов'язково скануються й зберігаються у цифровому судовому досьє. Відповідна судова інформаційна система самостійно фіксує час, дата подання відповідних документів. – ст. 57 ЦПК Естонії [6, с. 46].

Наразі в Естонії створені спеціалізовані «цифрові парки», одним із таких є «Kupland». У таких комплексах мешканці поєднують проживання у комфортних умовах із дистанційною роботою (online work). У таких парках активно працюють і юридичні компанії, адвокати, що свідчить про значний рівень цифровізації естонської юриспруденції [7].

Діджиталізація судочинства відома і праву Великої Британії.

У Об'єднаному Королівстві існує Суд Онлайн Рішень (Online Solutions Court (OSC)). Подібний суд дає можливість за допомогою сучасних цифрових технологій вирішувати цивільні спори з незначною ціною позову без участі адвокатів, оплата яких є значною у Британії. Такий суд вирішує і деякі сімейні спори, наприклад, справи про розірвання шлюбу. Головною інновацією зазначеної інформаційно-правової системи є розроблення технології онлайн-сортування (online triage), що дає змогу досліджувати справу шляхом автоматичного ставлення послідовних питань, кожне наступне з яких визначається відповіддю позивача на попереднє (практично можна говорити про створення спеціалізованої веб форми-конструктора). Система дозволяє сформулювати відповідну позовну заяву (без участі юриста). Усі питання сформулюються з урахуванням вимоги щодо форми та змісту позовної заяви відповідно до процесуального закону. Подібне онлайн-сортування має бути першим етапом розгляду справи у будь-якому суді онлайн-

рішень. Ідея створення Суду Онлайн Рішень належить судді Лорду Годжі [8].

Вищевказана правова процедура дозволяє позивачу як подати власну позовну заяву, так і оплатити державне мито (судовий збір) через Інтернет. Варто зазначити, що у разі подачі позову та сплати держмита через мережу сума держмита є меншою, а ніж при подачі звичайним. Також позивач має змогу оперативна а згодом відстежувати рух справи (дії відповідача та суду), подавати клопотання щодо ухвалення заочного судового рішення, а також за допомогою електронних ресурсів.

Наразі Великобританія не є членом Об'єднаної Європи (Brexit), проте, сучасне право королівства розвивалось у руслі загальноєвропейських стандартів. Це стосується і запровадження цифрових технологій. Також УК займає передові позиції в технологічному секторі.

Значним кроком на шляху діджиталізації європейського правосуддя, і не тільки його, є можливість застосування штучного інтелекту, який значно розширяє межі правового захисту. У цьому плані цікавим є досвід Нідерландів.

У Нідерландах суди застосовують штучний інтелект (ШІ) при розгляді та вирішенні значної кількості цивільних та адміністративних справ [9].

У плані викладеного варто сказати, що на сьогоднішній день в ЄС вже розроблено біля 25 документів спрямованих на регуляцію застосування штучного інтелекту, у першу чергу, це стосується етичних засад використання ШІ.

Поступово штучний інтелект входить і в практику загальноєвропейських судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини – ЄСПЛ (European Court Human Rights).

У науковій літературі описується експеримент щодо застосування ШІ.

Так, штучний інтелект здійснив обробку природної мови та використав технологію машинного навчання, щоб передбачити, чи визнає суд в конкретній справі порушення відповідного положення Європейської конвенції з прав людини. Результат застосування штучного інтелекту показав 79% точності. Відтак, застосування штучного інтелекту є корисним засобом для суддів, оскільки він може розпізнавати шаблони в текстовому документі і, таким чином, може швидко визначити, в якому напрямку може бути прийняте рішення [10].

Наразі всі рішення Європейського суду з прав людини, так і як рішення Суду ЄС приймаються безпосередньо суддями на підставі надання

оцінки відповідної аргументації (доказів) сторін, проте цифрові технології вже широко застосовуються у практиці вказаних судів. Наприклад, заявник може подати звернення до Європейського суду з прав людини шляхом заповнення відповідної форми на сайті Суду. Також сторони можуть подати і електронні докази на власну користь. Всі рішення ЄСПЛ розміщуються на порталі судової інстанції – база судових рішень, що підвищує відкритості та доступність до Суду, а також відкритості щодо формування єдиної практики [9].

Цифровізація зазнавала і практика Суду ЄС (Court of Justice). Зазначене реалізується у можливості подати до суду документи в електронній формі, слідкувати за рухом справи, подавати відповідні докази, отримувати вердикт суду в електронній формі [11].

Отже як бачимо, Європа займає одне із провідних місць в формуванні електронного правосуддя, що пояснюється підтримкою розвитку ІТ-сфери та переходу до економіки інновацій.

Широке застосування електронних технологій в юриспруденції в цілому можна охарактеризувати, як позитивним процесом.

Електронні процедури дають змогу зробити процеси урядування більш прозорими та доступними.

Відповідно до Рекомендації Rec (2004) 15 Комітету міністрів Ради Європи «Про електронне урядування», електронне урядування охоплює е-демократію та постачання е-публічних послуг до яких належить і судовий захист [12].

У сфері правового захисту сучасні технології сприяють оперативності захисту, розширяють межі такого захисту, спрощують вирішення процедурних питань у складних спорах.

Вже зараз застосування цифрових технологій розширює можливості суду, учасників процесу при розгляді та вирішенні окремих категорій спорів. Наприклад, це спори щодо захисту права інтелектуальної власності, які пов'язані із справами відносно оспорювання патентів на технології, сум компенсацій за порушення права інтелектуальної власності тощо. У таких спорах існує необхідність обробки значного об'єму спеціальної технічної інформації, подання значної кількості доказів. Як відомо інтелектуальна власність є тим драйвером сучасного цифрового прогресу, як в Європі

Ефективними ІТ-технології є і при вирішенні спорів пов'язаних із сферою нерухомості (будівель, споруд, земельних ділянок), наприклад, коли існує необхідність у розділі об'єкта нерухомості між власниками, визначення правильних меж

земельної ділянки (речових прав), інших цивільних правових спорів.

У той же час, технологізація правосуддя потребує вирішення кола значних проблем як правового, так і технічного характеру.

Свого часу Комісія з ефективності правосуддя (The Commission for the Efficiency of Justice (СЕРЕJ) Ради Європи розглядала питання щодо застосування штучного інтелекту. Робоча група СЕРЕJ з якості (GTQUAL) розробила базові етичні принципи використання штучного інтелекту при здійсненні правосуддя, що були ухвалені ще у грудні 2018 року [13].

За результатами розгляду були сформовані основні правила застосування ШІ.

Цілком логічне, що подібні постулати повинні стати базою для внесення відповідних змін у процесуальне законодавство. Подібний підхід повинне бути взяти до уваги і Україною.

Важливим є формування єдиної правозастосовної практики зі застосуванням ШІ, інших цифрових технологій. І тут важливу роль для Європи та України буде грати напрацювання Суду ЄСП, Суду ЄС, як загальноєвропейських судових інституцій.

На сьогоднішній день для технологічно розвинутих країн світу актуальним є питанням: як використання штучного інтелекту та інформаційних технологій судами при здійсненні правосуддя буде корелюватися із загальновизнаними правовими стандартами, наприклад, для європейських країн, в цілому і для ЄС – ст. 6 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. щодо реалізації права на справедливий суд [14]?

Щодо технологічних питань, які також повинні взяті до уваги при формуванні відповідної законодавчої бази, це і те, що відповідні математичні алгоритми не є досконалими і потребують людського втручання для контролю та виправлення можливих помилок. Це і можливість несанкціо-

нованого доступу до цифрових систем, що може призвести до зниження доказової інформації, зміни процесуальної позиції тощо.

У підсумку зазначимо, що досвід Європи свідчить, що застосування в сфері правосуддя ІТ-технологій дає змогу підняти рівень правового захисту на значний рівень, а значить і зробити більш ефективним захист прав людини – один із базових завдань сучасної Європи.

Висновки. Все вищезазначене дає змогу дійти наступного:

– застосування сучасних технологій у судовій практиці сприяє підвищенню ефективності при вирішенні значного кола правових спорів, спрощені процедурних питань у складних справах, наприклад, у сфері права інтелектуальної власності, майнових спорів;

– Європа займає одне із провідних місць в формуванні електронного правосуддя, що пояснюється підтримкою розвитку ІТ-сфери та переходу до економіки інновацій. Цифровізація широко застосовується у загальноєвропейських судових інституціях (Суд ЄСПЛ, Суд ЄС);

– як свідчить європейський досвід цифровізація правосуддя потребує вирішення низки проблем, як на законодавчому, так і технологічному рівнях. Зокрема, детальної регламентації в процесуальному законодавстві, удосконаленню технологічного та програмного забезпечення в означеній сфері. Означений підхід є корисним і для України, з огляду на необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

– важливим кроком на шляху реалізації ІТ-технологій у судочинстві є формування єдиних підходів зі застосуванням ШІ, інших цифрових технологій. І тут важливу роль для Європи та України буде грати напрацювання Суду ЄСП, Суду ЄС, як загальноєвропейських судових інституцій.

Список літератури:

1. European and international standards in the field of justice / ed. group: D. Vaughan, I. Zaretska, S. Suchenko, V. Valanchyus, Yu. Zemlitska (res. editor), K. Madoyan. Kyiv, 2015. P. 242–286.
2. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. –К.: Алерта, 2015.– 352 с.
3. Eidgenössisches Justiz- und Polizei departement EJPD. URL : EJPD. Retrieved from: <https://www.ejpd.admin.ch/ejpd/de/home.html> (дата звернення: 02.12.2024).
4. Shabalin, A.V. Civil justice of Estonia: legislative review, comparative analysis. manuscript. Kyiv. 2021. P. 17-18.
5. Riigi Teataja. Code of Civil Procedure. Retrieved. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolide> (дата звернення: 02.12.2024).
6. Шабалін А. В. Цивільне судочинство Естонії: законодавчий огляд, порівняльний аналіз: монографія: НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К. : Інтерсервіс, 2021. 230 с.

7. Reserve for digital nomads. Site Euronews. URL : <https://ru.euronews.com/tag/estonia> (дата звернення: 02.12.2024).
8. Lord Hodge, Deputy President of The Supreme. Technology and the Law.
9. Andrii Shabalin, Olena Shtefan Use digital technologies in judicial proceedings in some countries of Europe and USA. *Petita/ Jurnal Kajian Ilmu Hukum dan syariah*. Number 246C/Petita/X/2023. 29/10/2023/ ID 218-Article Text-966-1-4-20230814. URL : <https://petita.ar-raniry.ac.id/index.php/petita/article/view/218> (дата звернення: 02.12.2024).
10. Aletras N, Tsarapatsanis D, Preotiuc-Pietro D, Lamos V. 2016. 'Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective', *PeerJ Computer Science* 2:e93. URL : <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.93> (дата звернення: 02.12.2024).
11. Court of Justice. Site Curia.europa.eu. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7031/en/ (дата звернення: 02.12.2024).
12. Recommendation, Rec (2004). 15 of the Committee of Ministers onelectronic governance. (n.d.). www.coe.int. URL : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805db3b2. (Title from screen) (дата звернення: 02.12.2024).
13. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial systems and their environment. Strasbourg, Council of Europe 2019. URL : <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 02.12.2024).
14. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. ECHR. URL : <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights> (дата звернення: 02.12.2024).

Shabalin A.V. SOME ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC JUSTICE IN EUROPE WHEN RESOLVING CIVIL DISPUTES

The scientific article is devoted to the study of the application of modern digital technologies in the implementation of judicial proceedings. Within the framework of the scientific work, the legislative approach regarding the peculiarities of the implementation of modern technologies in the judicial system of certain European countries was investigated. In particular, it is indicated that digital technologies are actively used in the practice of civil justice in Germany. Thus, in the civil process of Germany, there are two main ways of submitting applications in electronic form: 1) uploading to the court's electronic mailbox; 2) sending by e-mail. When making a delivery within the framework of electronic legal document circulation, the provisions of § 174 of the German Civil Code on delivery with confirmation of receipt apply. Yes, to prove the delivery of the document, the recipient's confirmation containing the addressee's date and signature, which must be sent to the court, is sufficient. It is also noted that digital technologies are incorporated into Swiss civil justice and other processes. According to Art. 130 of the Swiss Code of Civil Procedure (CPC), statements, motions of the parties must be signed and can be submitted to the court in written or electronic form. In the case of submission of applications in electronic form, the electronic document must contain a recognized electronic signature of the sender. The format of the electronic document must be determined by the Bundesrat. At the same time, the court, in case of transfer of an electronic document, has the right to require the applicant to submit documents in the usual (paper) form. It is indicated that in Great Britain the digitalization of the judicial process is developing according to a special procedure. As part of the scientific research, attention is paid to the use of artificial intelligence (AI) in the judicial practice of some European countries. The peculiarities of the use of IT technologies in the practice of pan-European judicial institutions (ECtHR Court, EU Court) were also investigated. In addition to the above, both positive and negative aspects of the use of artificial intelligence in the judicial practice of European countries were identified. Based on the research results, theoretical and practical conclusions were formulated.

Key words. *civil process, artificial intelligence, digital technologies, intellectual property law, court, judiciary, protection of property rights, EU Court, ECtHR Court.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/06>

Митрохін Ю.О.

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Дослідження та проведення аналізу сучасного стану правового регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в умовах військової агресії з боку росії, встановлення недоліків (прогалин) вітчизняного законодавства, визначення проблем та конкретизація напрямів щодо удосконалення земельного законодавства, в більшості вже після закінчення бойових дій – мирного часу. В статті застосовано комплексний підхід та комплексне дослідження теоретичного матеріалу, з метою встановлення відповідних пропозицій, рекомендацій та висновків. В ході проведеного дослідження були застосовані методи науково-теоретичного пізнання, такі як: порівняльний та системно-структурний. Результатом дослідження встановлена необхідність розробити відповідні юридичні механізми, що мають врегулювати проблеми пов'язані з продажем земель сільськогосподарського призначення та підвищити ефективність регулювання земельно-правових відносин стосовно обігу земель сільськогосподарського призначення. Після закінчення бойових дій – тобто в мирний період часу – необхідно спрямувати законодавчу ініціативу і врегулювати деякі не вирішені питання земельних відносин, а саме: продумати механізм набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення іноземцями та особами без громадянства, враховуючи позитивний досвід сусідніх з Україною держав; удосконалити систему розрахунку і встановлення шкоди, що заподіяні земельним ділянкам сільськогосподарського призначення, і на підставі встановлення цієї шкоди приймати негайні адекватні заходи на їх ліквідацію – відновлення земель; забезпечити обіг земельних ділянок (на підставі прийняття змін до існуючого законодавства) під час дії воєнного стану; підготувати механізми швидкого відновлення і застосування земельних відносин з настанням мирного часу, які в даний час призупинені. Пропозиції, що встановленні під час дослідження, мають бути застосовані, в більшості своїй, після закінчення бойових дій.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, воєнний стан, земельно-правові відносини, ринок земель, обіг земель сільськогосподарського призначення.

Постановка проблеми. Як зазначено в статті 14 Конституції України: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону» [1, ст. 14]. Розвиток земельно-правових відносин є найболючішим в Україні, особливо питання, що стосуються ринку земель сільськогосподарського призначення. Земельна реформа що була започаткована на початку 90-х років ще

не закінчена, а проблеми продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення досі не вирішені. Але землі цієї категорії виділялись громадянам шляхом приватизації та розпакування недержавних сільськогосподарських підприємств. Більше ніж 20 років був запроваджений мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, доки у 2021 році Верховною радою України був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [2]. Цей Закон набрав чинності з 1.07.

2021 року. Але треба зазначити, що очікування пов'язанні із прийняттям Закону не виправдались. Так вимоги до земельної реформи, що були запропоновані в останній редакції проекту зазначеного Закону – мали на меті дозволити залучати середніх та великих виробникам аграрної продукції, в редакції Закону, що була прийнята все було відстрочено майже на три роки, а з 24.02.2024 р. в державі було введено «Воєнний стан», який досі продовжується – все це зумовило припинення, або точніше відкладення сприятливого для громадян України продажу земель сільськогосподарського призначення. Можна сподіватися на те що, після закінчення військової агресії та окупації росією захоплених територій України, прийнятий закон почне діяти в повному обсязі.

Все ж таки треба віддати належне, з початком дії Закону, продаж земель сільськогосподарського призначення відбулась. Великий обсяг роботи по оформленню документації та з'ясуванню кадастрових даних припав на Державний земельний кадастр [3], але згодом всі проблеми були вирішенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Так як проблеми і питання стосовно ринку земель сільськогосподарського призначення підпадають під велику увагу з боку науковців і дослідників, то насамперед до них необхідно віднести: В. Даугуль; Т. Дроздук; С. Гоштинар; Б. Грошко; Г. Грещук; В. Єрмоленко; О. Заєць; П. Кулинич; Т. Коваленко; Т. Ковальчук; Ю. Корнєєв; І. Костяшкін; Р. Марусенко; А. Мірошніченко; К. Пейчев; А. Правдук; Д. Санніков; О. Туєва; Т. Чурилова; М. Шульга та ін.

Постановка завдання. Визначити сучасний стан на ринку земель сільськогосподарського призначення в умовах військової агресії з боку росії. Встановити проблеми правового регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення та запропонувати заходи на вирішення цих проблем як під час воєнного стану так і після нього.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах державна політика України стосовно обігу (продажу) земель сільськогосподарського призначення здійснюється на підставі основних положень Земельного кодексу; «Про землеустрій»; законів України «Про оренду землі»; «Про державний земельний кадастр»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення»; «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»; «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони»; «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» тощо.

Всі вище зазначені нормативно-правові акти, тим чи іншим боком регулюють механізми обігу земель сільськогосподарського призначення, які почали впроваджувати з 1 липня 2021 р. Але не зважаючи на це заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення із державної і комунальної форми власності до цього часу діє. Також слід відзначити що дія мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення на тимчасово окупованих територіях продавжена.

Необхідно також зазначити, що у 2022 році було прийнято деякі закони з метою забезпечення і проведення посівної в умовах воєнного стану, під час якої заходи передбачені в цих законах були спрямовані на забезпечення безпеки робітників сільськогосподарства під час проведення посівної компанії, застосування необхідної техніки, впровадження нових логістичних шляхів тощо. Все це змусило Уряд та законодавців підлаштуватись під реалії сьогодення та внести відповідні зміни до таких законів: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 22.05. 2022 р.); «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р.; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03. 2022 р.

Такі зміни в подальшому дали змогу відкрити державний реєстр судових рішень, з метою уникнення несанкційного доступу до державних реєстрів нотаріусів були оновлені ключі доступу, було також частково відкрито Державний земельний кадастр. Відповідно до Закону України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19. 10. 2022 р., наприкінці 2022 р. відновилась система оформлення прав на оренду земель сільськогосподарського призначення.

В той же час, військова агресія з боку росії ставить перед законодавцями нові виклики, а саме: передбачити і визначити можливі проблеми правового регулювання ринку земельних відносин у після закінчення бойових дій, визначити шляхи удосконалення земельного законодавства (внести відповідні зміни) з метою ефективного регулювання земельно-правових відносин.

Деякі з основних проблем, на нашу думку, розглянемо. Насамперед це проблеми правового режиму земельних ділянок, які сформувались під час дії воєнного стану. Зазначимо, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 р. передбачена особлива процедура формування земельних ділянок державної та комунальної власності як об'єктів цивільних прав. Відповідно до цієї процедури передача земельної ділянки сільськогосподарського призначення в оренду може здійснюватись без внесення відомостей до Державного земельного кадастру [4].

Треба також зазначити, що під час дії воєнного стану відсутня статистика стосовно обігу чи формування земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях не є підставою для припинення цивільних прав суб'єкта на земельну ділянку, що була сформована під час воєнного стану [5, с. 203].

По закінченні терміну дії договору оренди земельної ділянки, що була сформована для передачі в оренду в умовах воєнного стану, зазначена земельна ділянка припиняє своє існування як об'єкт цивільних прав.

19 листопада 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель», відповідно до цих змін законодавець знову повертається до довоєнної реєстрації договорів оренди земельних ділянок

[6], а все це через те, що сформовані військово-цивільні адміністрації (так би мовити паралельні, або дублюючі функції вже існуючих адміністрацій) не підготовлені до такої діяльності, через відсутність фахівців, та зайвий бюрократизм. Треба віддати належне державі за оперативне прийняття такого рішення.

Наступна проблема, яку слід зазначити – це проблема організаційно-правового забезпечення завершення реформи децентралізації у сфері земельних відносин. Згідно пункту 27 Перехідних положень Земельного кодексу України, технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель не може передбачати поділ, об'єднання земельних ділянок, що виключає можливість формування земельних ділянок за рахунок тих, відомості щодо яких вже були внесені до Державного земельного кадастру [7]. В той же час цю норму можна застосувати до земель державної та комунальної власності що досі не інвентаризовані.

Відповідно до Указу Президента України «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» від 15 жовтня 2020 р [8]. КМУ було доручено прискорити передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну. Постановою КМУ про: «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» від 16 листопада 2020 р. Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру було доручено забезпечити прискорення проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності та рекомендовано органам місцевого самоврядування зареєструвати право комунальної власності на отримані земельні ділянки сільськогосподарського призначення у порядку, встановленому законом [9].

Загальний порядок передачі земель з державної у комунальну власність визначено у статті 117 Земельного кодексу. Отже передача земельних ділянок що перебувають у державній формі власності у комунальну форму власності має здійснюватись за рішеннями відповідних органів виконавчої влади чи відповідних органів місцевого самоврядування, які мають повноваження на розпорядження землями, як зазначено в ЗК [7, ст. 117].

За даними Державної служби геодезії та кадастру України, станом на кінець 2020 року Держгеокадастр передав із державної власності у комунальну власність 1 251 територіальної громади понад 2 млн. га земель сільськогосподарського призначення. Такий порядок передачі земель

сільськогосподарського призначення із державної форми власності у комунальну форму власності територіальним громадам включає наступні етапи: а) розроблення Держгеокадастром відповідної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель території сільської, селищної, міської ради; б) Держгеокадастр приймає наказ про передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення з державної до комунальної власності; в) орган місцевого самоврядування та Держгеокадастр підписують акт приймання-передачі земельних ділянок; г) орган місцевого самоврядування реєструє право власності територіальної громади на такі земельні ділянки в реєстрі речових прав на нерухоме майно; д) орган місцевого самоврядування інформує землекористувача про перехід права власності від держави до такого органу місцевого самоврядування [10].

Тобто, за таким актом передаються конкретні земельні ділянки, що вже були зареєстровані в Державному земельному кадастрі, і яким було присвоєно кадастровий номер. Цей процес передачі ще не завершений, що може свідчити що реформа децентралізації у галузі земельних відносин триває, а в сучасних умовах – майже призупинена. Підтвердженням цього є пункт 27 «Перехідних положень» ЗК України, а саме: «Передача органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування земельних ділянок державної, комунальної власності у власність, користування у період, коли функціонування Державного земельного кадастру призупинено, не здійснюється (крім передачі в оренду земельних ділянок за спеціальною процедурою)» [7].

Наступна це проблема набуття іноземними суб'єктами права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р., згідно якого стаття 130 «Набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (далі – ЗК України) була викладена в новій редакції, питання щодо можливості набуття іноземними суб'єктами права власності на землі сільськогосподарського призначення не було остаточно вирішено [2].

Звернемося до статті 130 Земельного кодексу України, частина 1, в якій зазначено: «що іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юри-

дичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення» [2]. Але набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, може здійснюватися лише з дня та за умови схвалення такого рішення на всеукраїнському референдумі. Відповідно до Закону «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021 р. Встановлено, що: «Всеукраїнський референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень шляхом голосування у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та цим Законом [11].

Як зазначено в статті 3 цього Закону предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання: 1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; 2) загальнодержавного значення; 3) про зміну території України; 4) про втрату чинності законом України або окремими його положеннями.

З цього виходить, що після закінчення бойових дій і перемоги України на Всеукраїнський референдум має бути винесене питання: «чи дозволити іноземцям, особам без громадянства та іноземним юридичним особам набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення» [11, ст.3].

Винесення такого питання на Всеукраїнський референдум буде дуже суперечливим, адже багато українців мають бажання працювати на своїй рідній землі, і взагалі не мають бажання віддати свою землю в руки іноземцям. Крім того, на винесення цього питання можуть вплинути цілий ряд факторів, а саме: ні хто не знає як будуть розвиватись події на лінії фронту і на які політичні рішення може піти влада України, відповідно до цього не можна передбачити і розвиток земельних відносин після закінчення війни. Також при вирішенні такого питання має бути врахований досвід найбільш схожих за розвитком країн, таких як Польща, Румунія, Латвія.

Дуже цікавий розвиток земельних відносин відбувався в Польщі, як варіант можна його впровадити і в наших реаліях, а саме там було прийнято закон який до 2016 р. забороняв іноземним громадянам купувати землі сільськогосподар-

ського призначення. Але Польща країна що розвивається демократичним шляхом, тому згодом було прийнято рішення скасувати заборону на купівлю іноземцями земель сільськогосподарського призначення, але до цих суб'єктів (іноземні громадяни та особи без громадянства) були висунуті відповідні вимоги, а саме: покупець-іноземець мав постійно проживати в Польщі, основною сферою його діяльності мало бути сільськогосподарська діяльність, крім того не дозволялось купувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею до 500 га. [5, с. 204].

Такий досвід слід було врахувати і в нашому земельному законодавстві стосовно купівлі продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення іноземним громадянам та особам без громадянства, особливо стосовно максимальної площі земельної ділянки, яку можна купити.

Цікавим є також досвід Румунії, у своїй земельній реформі вона прийняла положення – реституція, яка передбачала повернення земельних ділянок громадянам Румунії, які свого часу були відібрані під час правління Чаушеску. Це був так званий перший етап. В подальшому румуни відкрили ринок земель сільськогосподарського призначення для громадян Румунії – тобто хто мав бажання і можливості купити землю і працювати на ній – могли реалізувати свої бажання, більш того держава цьому сприяла, надаючи лояльні кредити. Це був так званий другий етап. І безпосередньо третій етап румунської земельної реформи, який почався з 2014 року й досі є діючим, це продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення іноземним громадянам. Але також, стосовно суб'єктів які мають бажання купити такі земельні ділянки) є обмеження за площею. Такий досвід Румунії також може бути корисним для України.

І все ж таки досвід таких держав треба обов'язково враховувати, тому що надання – продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення на праві власності іноземним громадянам має стати одним із ефективних засобів залучення іноземних інвестицій [5, с. 203].

Також ще однією з важливих проблем, з якою Україна стикнеться після закінчення бойових дій, це відновлення пошкоджених земель сільськогосподарського призначення. Україна стикнулася з новими викликами: це руйнування, забруднення родючих земель та їх знищення. Майже всі поля на яких вирощувалась сільськогосподарська продукція заміновані та ушкоджені вибухами, а в деяких випадках і хімічними речовинами, через це

землі які були під окупованими територіями і на яких зараз точаться бойові дії стають непридатними для їх подальшого використання.

Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського провів попередню оцінку шкоди, заподіяної агресором станом на 1 вересня 2022 року. В результаті чого встановлено, що більше ніж 20 % всієї території України підпала під бойові дії. Частина з них звільнена це Київська, Чернігівська, Сумська, правобережжя Херсонської обл., але звільнені території ще не означає що вони придатні для використання. Ще треба проводити багато відповідних заходів щоб на них можна було повноцінно вирощувати сільськогосподарську продукцію: розмінування, знезараження території тощо. Все це потребує залучення додаткових коштів і ресурсів, яких ледве вистачає на ведення бойових дій і соціальні виплати населенню. Необхідно залучення іноземних інвесторів та розробка і впровадження відповідних програм по скорішому відновленню земель сільськогосподарського призначення [13, с. 82].

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України розробило та прийняла в дію відповідну методика, за допомогою якої відбувається визначення розміру заподіяної шкоди для земель, ґрунтів що стало наслідком військової агресії та бойових дій та надзвичайних ситуацій від 4 квітня 2022 року № 167 [14]. Ця методика дозволяє здійснити розрахунок заподіяної шкоди землям ґрунтам.

В межах розгляду проблем забруднення земель, необхідно розглянути і Положення, що стосується забруднення ґрунтів. Відповідно до зазначеного Положення: «Ґрунти вважаються забрудненими, за умови якщо в їх складі виявлені негативні якісні зміни. При цьому зміни можуть бути зумовлені не тільки появою в зоні аерації нових забруднюючих речовин, яких раніше не було, а і вмістом небезпечних речовин, що перевищує їх гранично допустиму концентрацію. За сонову розрахунків заподіяної шкоди та визначення розміру такої шкоди стала грошова оцінка земельної ділянки, яка підділась забрудненню. Для визначення такої шкоди застосовуються встановленні ГДК – гранично допустимі концентрації та ОДК – обмежено допустимі концентрації хімічних та отруйних речовин в ґрунті.

Крім цього відповідно до Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 року № 295, була прийнята методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Росій-

ської Федерації [15]. Особливістю даної методики є те, що за її допомогою можна визначати обсяги шкоди та збитків, що завданні землям та втрачену вигоду. Відповідальними особами (на час дії воєнного стану) є військово-цивільні адміністрації.

Науковець Кулинич П.Ф. зазначає, що «24 березня 2022 року у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [16, с. 109-110].

Висновки. Отже повноцінному здійсненню ринку земель сільськогосподарського призначення заважає насамперед військова агресія з боку росії. Перед державою постають виклики і проблеми правого регулювання земельних відносин в сучасних умовах і у повоєнний період. Для цього необхідно встановити напрями ефективного

застосування і регулювання земельно-правових відносин. Після закінчення бойових дій – тобто в мирний період часу – необхідно спрямувати законодавчу ініціативу і врегулювати деякі не вирішені питання земельних відносин, а саме: продумати механізм набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення іноземцями та особами без громадянства, враховуючи позитивний досвід сусідніх з Україною держав; удосконалити систему розрахунку і встановлення шкоди, що заподіяні земельним ділянкам сільськогосподарського призначення, і на підставі встановлення цієї шкоди приймати негайні адекватні заходи на їх ліквідацію – відновлення земель; забезпечити обіг земельних ділянок (на підставі прийняття змін до існуючого законодавства) під час дії воєнного стану; підготувати механізми швидкого відновлення і застосування земельних відносин з настанням мирного часу, які в даний час призупинені.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96ВР: Дата оновлення: 01.01.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення 01.11.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX : станом на 22 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення 01.11.2024).
3. Держгеокадастр підбив підсумки 100 днів після відкриття ринку земель в Україні. URL: <https://land.gov.ua/derzhheokadastr-pidbyv-pidsumky-100-dniv-pislia-vidkryttia-rynkuzemel-v-ukraini/> (дата звернення 01.11.2024).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24 березня 2022 р. № 2145-IX. станом на 1.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення 01.11.2024).
5. Коваленко Т.О., Бакшеев О.С. Проблеми та перспективи ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права*. 2023. Вип.15(27).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX : станом на 1.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення 01.11.2024).
7. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10. 2001 р. № 2768-III зі змін. і доп. станом на 22 квітня 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 01.11.2024).
8. Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин : Указ Президента України від 15 жовтня 2020 р. № 449/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2020#Text> (дата звернення 01.11.2024).
9. Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин : Постанова Каб. Міністрів України від 16.11.2020 р. № 1113 : станом на 1.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1113-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.11.2024).
10. Практичний посібник з питань передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність. Видання друге. 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/664/posibnyk2amu_zemlyaweb.pdf (дата звернення 01.11.2024).
11. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 р. № 1-2, ст.1 станом на 1.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення 01.11.2024).
12. Гоштинар С. Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку землі та можливості його адаптації в Україні при розгляді питання про скасування мораторію на продаж землі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/44.pdf (дата звернення 01.11.2024).

13. Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан ґрунтового покриву України в умовах збройної агресії російської федерації» (20 жовтня 2022 року). Вісник аграрної науки. 2022. № 12. С. 82–84.

14. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 року № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення 01.11.2024).

15. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text>. (дата звернення 01.11.2024).

16. Кулинич П. Ф. Правові проблеми відновлення земель, порушених внаслідок російської агресії проти України. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 108-113.

Mitrokhin Yu.O. CURRENT ISSUES OF THE LEGAL REGULATION OF TRAFFIC OF AGRICULTURAL LAND PLOTS IN UKRAINE

Research and analysis of the current state of legal regulation of the agricultural land market in the conditions of military aggression by Russia, identification of shortcomings (gaps) in domestic legislation, identification of problems and specification of directions for improvement of land legislation, mostly already after the end of hostilities – peacetime. The article uses a complex approach and a comprehensive study of theoretical material in order to establish relevant proposals, recommendations and conclusions. In the course of the research, methods of scientific and theoretical knowledge were applied, such as: comparative and systemic-structural. As a result of the study, it was established the need to develop appropriate legal mechanisms to resolve related problems with the sale of agricultural land and to increase the effectiveness of the regulation of land-legal relations in relation to the circulation of agricultural land. After the end of hostilities – that is, in a peaceful period of time – it is necessary to direct a legislative initiative and settle some unresolved issues of land relations, namely: to think over the mechanism of acquisition of ownership of agricultural land plots by foreigners and stateless persons, taking into account the positive experience of the states neighboring Ukraine; to improve the system of calculation and establishment of damage caused to agricultural land plots, and on the basis of establishing this damage, taking immediate and adequate measures for their elimination – restoration of land; ensure the circulation of land plots (on the basis of the adoption of changes to the existing legislation) during martial law; to prepare mechanisms for rapid recovery and application of land relations with the onset of peacetime, which are currently suspended. The proposals established during the study should be applied, for the most part, after the end of hostilities.

Key words: agricultural lands, martial law, land and legal relations, land market, circulation of agricultural lands.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/07>

Баско А.В.

Запорізький національний університет

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

В статті розкриті міжнародно-правові стандарти забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування та визначено стан їх імплементації у вітчизняне законодавство. Встановлено, що міжнародні та і європейські стандарти у сфері місцевого самоврядування створені для забезпечення ефективності, прозорості та демократичності органів місцевої влади, вони підтримують децентралізацію, залучення громадян до процесів управління та захисту прав місцевих громад. З'ясовано, що до основних правових засад формування міжнародних стандартів діяльності та розвитку місцевого самоврядування можна віднести: 1) Європейську хартію місцевого самоврядування, яка прийнята Радою Європи, в якій закріплено основні принципи, що забезпечують автономію місцевих органів влади; 2) Декларацію ООН про міста і населені пункти, яка визначає основні напрямки покращення участі громад у розвитку місцевих територій; 3) Декларацію з питань децентралізації та місцевої демократії Ради Європи, якою підтримується процес децентралізації в країнах-членах та підвищення рівня демократичної відповідальності; 4) Резолюцію ООН, якою затверджені Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР), що включають цілі, що стосуються сталого розвитку міст, партнерства для досягнення цих цілей і спрямовані на розвиток сучасного місцевого самоврядування з урахуванням екологічної стійкості, інклюзивності та залучення громадян до діяльності органів місцевої влади; 5) Декларацію Ріо, яка затверджена на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в 1992 році, яка підкреслює необхідність участі місцевих громад в забезпеченні екологічних стандартів діяльності ОМС. Встановлено, що цими документами закладено важливі принципи міжнародних та європейських стандартів розвитку місцевого самоврядування: принцип субсидіарності, фінансової автономії, гарантії місцевої демократії, узгодженості діяльності, виключення сепаратизму та автократії, які і є основою для розвитку сучасного місцевого самоврядування, що відповідає потребам громадян та їм європейським демократичним цінностям.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, міжнародні та європейські стандарти у сфері місцевого самоврядування, імплементація міжнародних норм.*

Постановка проблеми. Міжнародні та європейські стандарти у сфері місцевого самоврядування відіграють дуже важливу роль у розвитку місцевої демократії, транскордонного економічного та соціального співробітництва територіальних громад та місцевої влади, а також – у належній реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Вони регламентують основні принципи і механізми, які забезпечують ефективне управління на місцевому рівні та утримання прав гро-

мадян. Цей стандарт в основному документами Ради Європи, Європейського Союзу та ООН, зокрема Європейською хартією місцевого самоврядування. Основними серед них є: Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.), як ключовий документ Ради Європи, який встановлює принципи автономності та відповідальності місцевих влад. Хартія зобов'язує державу забезпечувати самостійність місцевих органів у вирішенні питань місцевого значення, дотримуючись

принципів субсидіарності та пропорційності та була ратифікувала Україною в 1997 році; Резолюція ООН про децентралізацію, в якій ООН підтримує ідею децентралізації як спосіб підвищення якості життя громадян через більш ефективне управління ресурсами на місцевому рівні; Європейська соціальна хартія, яка підтримує економічні та соціальні права на місцевому рівні, зобов'язуючи державу надавати місцевим органам влади ресурси для реалізації прав на освіту, охорону здоров'я, соціальні послуги; Європейська хартія регіональних мов та мов меншин, яка захищає право громад на використання рідної мови в місцевих органах влади, в тому числі мови національних меншин, забезпечуючи їх права.

Україна, ратифікувавши дані акти обрала шлях європейської інтеграції, та взяла на себе зобов'язання щодо підвищення спроможності територіальних громад, а також передачі повноважень та фінансових ресурсів від держави на місцевий рівень – органам місцевого самоврядування. На виконання цих зобов'язань була прийнята Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року, якою було закладено необхідність розробки Закону України «Про засади державної регіональної політики», який було прийнято 5 лютого 2015 року; принципи та засади децентралізації були закладені у Програмі діяльності Уряду та «Стратегії – 2020», затвердженій Указом Президента України № 5/2015 від 15 січня 2015 р. і планах їх реалізації. Та все ж значним поштовхом в розвитку децентралізації стало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р, яким було створено правову основу для формування економічно та фінансово спроможних територіальних громад, а також активізації процесу об'єднання громад. Також було розроблено Концепцію відновлення місцевого самоврядування України, яку схвалено Правлінням Асоціації міст України рішенням від 01 квітня 2024 року № 7 [1] метою якої є визначення стратегічного бачення відновленого на всій території України місцевого самоврядування, шляхів створення умов для забезпечення мешканців громад якісними й доступними послугами, можливостями для культурного росту та самореалізації громадян, економічного розвитку громад, що в комплексі забезпечить вихід з демографічної кризи, повернення людей до рідних домівок в унітарній незалежній Україні.

Вищезазначене засвідчує потребу в необхідності визначення міжнародно-правових стандартів забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування та шляхів їх імплементації в національну правову доктрину України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міжнародних та європейських стандартів у сфері місцевого самоврядування займається багато вчених, які аналізують, як ці стандарти впливають на розвиток демократичного управління, регіональної політики та децентралізації. Серед українських та міжнародних авторів, які висвітлюють це питання, можна виділити кілька ключових Л. Белей, О. Батанов, В. Борденюк, Л. Василенко, В. Гройсман, І. Заверуха, Т. Карабін, Ю. Панейко, О. Петришин, О. Ременяк, їх роботи охоплюють питання реформування системи місцевого самоврядування та імплементації міжнародних норм в Україні. Разом з тим, упровадження міжнародних та європейських стандартів у систему місцевого самоврядування з розвитком міжнародних відносин та поглибленням процесів євроінтеграції набувають нового значення та потребують наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття міжнародно-правових стандартів забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування та їх імплементації в вітчизнене законодавство. Для досягнення мети дослідження в межах статті будуть поставлені та вирішені наступні **завдання**: здійснення систематизації міжнародно-правових стандартів забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування; визначення шляхів їх імплементації в національну правову доктрину України та з'ясування шляхів покращення імплементації положень міжнародно-правових документів у сфері місцевого самоврядування та врахуванню прогресивного європейського і світового досвіду в Україні для пошуку найбільш ефективних форм здійснення муніципальної влади у процесі реалізації реформи децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу. Основні стандарти місцевого самоврядування передбачені в Європейській хартії місцевого самоврядування (далі – Хартії), прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи у Страсбурзі у червні 1985 р. та підписаній/ратифікованій всіма 47 державами-учасницями Ради Європи із зауваженнями та застереженнями щодо територіального застосування [2]. Європейські науковці стверджують, що Хартія

стала “першим багатостороннім конституційним інструментом, який дає визначення принципів (стандартів) місцевого самоврядування та гарантує їхнє застосування” [3, с. 10].

Основні стандарти місцевого самоврядування базуються на міжнародних документах та національному законодавстві. Серед них: Європейська хартія місцевого самоврядування (прийнята Радою Європи в 1985 році): вона є ключовим документом, що визначає основні принципи розвитку місцевого самоврядування. Україна ратифікувала її в 1997 році. Хартія встановлює такі принципи: право громад на самостійне управління місцевими справами; захист автономії органів місцевого самоврядування; фінансова незалежність місцевих органів; принцип субсидіарності: рішення, що рішення мають прийматися на нижчому рівні влади, на якому це можливо і ефективно. Більш високі рівні влади втручаються лише в разі необхідності; прозорість та підзвітність: органи місцевого самоврядування повинні діяти прозоро, інформувати громадськість про свою діяльність і бути підзвітними перед громадянами; рівноправність громадян: усі громадяни, незалежні від місця проживання, повинні мати рівні права та можливість брати участь в управлінні місцевими справами; фінансова незалежність та доступ до ресурсів: місцеве самоврядування має право на власні фінансові ресурси, які повинні бути пропорційні їх повноваженням; право на об'єднання: місцеві громади можуть об'єднуватися для ефективного вирішення спільних питань, що є основою для формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ); незалежність місцевих виборів: вибори органів місцевого самоврядування повинні бути демократичними, прозорими та проводитися без втручання держави чи інших суб'єктів. Ці стандарти спрямовані на забезпечення стабільного та сталого розвитку громади, розширення можливостей участі громадян у прийятих рішеннях та створення умов для ефективного управління на місцях. [2]. Вважається, що саме Хартія з часом стала своєрідним фундаментом місцевої демократії та істинним захисником європейських цінностей. Хартія дає змогу роздивитися місцеве самоврядування під різними кутами зору, зокрема, позитивну оцінку отримали децентралізація, застосування принципу субсидіарності та залучення інститутів громадянського суспільства, а негативну – економічні (матеріально-фінансові) обмеження діяльності органів місцевого самоврядування та взаємовідносини з органами державної влади [4]. Інші стандарти

місцевого самоврядування (такі як децентралізація та деконцентрація владних повноважень, усталений (сталий) розвиток територіальних громад та добре врядування) є передбачені іншими міжнародно-правовими документами у контексті розвитку місцевого самоврядування (конвенціями, резолюціями та рекомендаціями) та висвітлені у думках Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи на підставі аналітичних звітів моніторингових груп. Окремо варто виділити Стратегію інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, яку розробили у 2005 р., а Комітет Міністрів РЄ затвердив її у вигляді декларації у березні 2008 року [5]. Як вірно зазначає Софінська І.Д. «що в основу побудови громади має бути закладено три основні аспекти існування кожної людини: охорону довкілля, економічний розвиток та соціальну політику, які мають багато показників їх успішності, що є тематично згруповані (бідність; врядування; здоров'я; освіта; демографія; природні ресурси; атмосфера; земля; океани, моря та узбережжя; питна вода; біорізноманіття; економічний розвиток; глобальне економічне партнерство; споживання і продукти харчування), а також закріплені на рівні ООН» [6, с. 24]. Загалом, усі показники усталеного (сталого) розвитку були розподілені на чотири концептуальні платформи: соціальну, економічну, екологічну та інституційну [7, с. 9, 10].

Ще одним документом, який дотично регулює діяльність місцевого самоврядування є Всесвітня Декларація місцевого самоврядування, яка була прийнята 26 вересня 1985 року в Ріо-де-Жанейро Всесвітнім Союзом органів місцевого самоврядування на XXVII Міжнародному конгресі. В Декларації наголошується, що принцип місцевого самоврядування має бути визначеним у конституції або основному законі про урядові структури країни [8]. В той же час Всесвітню декларацію місцевого самоврядування (Ріо де-Жанейро, 23 – 26 вересня 1985 р.) можливо лише частково вважати джерелом міжнародного гуманітарного права стосовно регулювання відносин місцевого самоврядування. Так, Будучи актом Міжнародної спілки місцевих влад (ІСМВ) – спілки органів місцевого самоврядування різних держав та їх асоціацій, тобто міжнародної неурядової організації, – вона не має статусу акту міжнародного права (навіть у сенсі м'якого права). І хоча у своїй преамбулі ця Декларація проголошує прагнення “бути... стандартом, до якого слід прагнути” (цит. за [9, с. 22]), такий “стандарт” є певним ідеалом, а не зобов'язальною вимогою, якою є правовий стан-

дарт як принцип права. Зокрема О. Батанов, розглядаючи міжнародні стандарти місцевого самоврядування, про Всесвітню декларацію 1985 року не згадує [10, с. 137 – 142].

Наступним міжнародним документом в цій сфері є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 21 травня 1980 р.) [11]. Для цілей цієї Конвенції «транскордонне співробітництво» означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством. Межі та характер такої компетенції цією Конвенцією не змінюються. Для цілей цієї Конвенції вислів «територіальні общини або власті» означає общини, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Однак кожна договірна сторона під час підписання цієї Конвенції або після цього у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може визначити общини, власті або органи, види діяльності і форми, якими вона має намір обмежити сферу застосування цієї Конвенції або які вона має намір виключити з неї. Значимість цієї Концепції полягає в тому, що вона дає можливість окремим муніципалітетам (міським радам) окремих міст (містечок) України підписувати міжнародні договори про співпрацю з іншими містами – побратимами Європейського Союзу без узгодження їх з органами центральної влади, однак не всупереч Конституції і законам України, що стало поштовхом до розвитку місцевого самоврядування шляхом залучення міжнародних інвестицій через міжнародне партнерство і взаємодію.

Нижче, виходячи з мети дослідження в межах цієї статті доцільно з'ясувати моделі децентралізації влади (розвитку місцевого самоврядування), які існують в міжнародній практиці.

Децентралізація публічної влади є процесом у багатьох країнах, зокрема й в Україні, спрямованим на підвищення ефективності управління, розвиток громад і забезпечення більшої прозорості влади. Існує декілька основних моделей децентралізації, які застосовуються у зв'язку з політичної, адміністративної та соціальної ситуації в країні.

1. **Делегування** – у цій моделі центральний уряд передає частину своїх повноважень окремим підрозділам або установам на місцях, але зберігає контроль над ними. Це тимчасова форма децентралізації, яка дозволяє місцевим органам влади виконувати певні функції в межах центральної політики. Наприклад, управління освітою може бути делеговано на рівень обласних департаментів, але ключові рішення йдуть від центрального міністерства.

2. **Делегація повноважень на автономію (автономізація)** – це модель, при якій місцеві органи влади підтримують автономію у вирішенні певних питань, зокрема у фінансовій сфері або управлінні державним майном. Міські органи мають значну ступінь незалежності, але в межах законодавства країни. Наприклад, місцеві громади в Україні після реформи децентралізації отримали можливість розпоряджатися місцевим бюджетом для власних потреб, включаючи інфраструктурні об'єкти та освіту.

3. **Федералізм** – країна поділяється на суб'єкти з широкою автономією, зокрема в законодавчій і виконавчій владі. Суб'єкти федерації можуть мати власні закони та бюджет. Ця модель часто використовується в багатьох національних або великих країнах. Приклад, Німеччина та США, де штати мають значні повноваження, зокрема у сфері законодавства, економіки та освіти.

4. **Регіоналізація** – передбачає передачу владних повноважень від центральних органів на регіональні, при цьому регіони не мають повної автономії. Це часто використовують в унітарних державах, які хочуть збалансувати центральний контроль і місцеві потреби. Наприклад, в Італії та Іспанії окремі регіони мають спеціальні статуси з розширеними повноваженнями, наприклад, Каталонія в Іспанії чи Сицилія в Італії.

5. **Повна децентралізація або муніципалізація**. При цій моделі максимальне повноваження передається місцевим громадам (муніципалітетам), що дозволяє їм самостійно вирішувати всі місцеві питання. Повна децентралізація допомоги активній участі громадян у місцевому управлінні. Наприклад, у країнах Скандинавії місцеві громади мають розширене повноваження в прийнятих рішеннях у соціальній, культурній та економічній сферах.

6. **Асиметрична децентралізація**. У цій моделі різні регіони або громади підтримують різний рівень повноважень та автономії, залежно від їх потреб, розміру чи конкретних умов. Це дозволяє врахувати особливості певних регіонів і мак-

симально задовольнити їхні потреби. Наприклад, Велика Британія, де Шотландія, Уельс і Північна Ірландія мають різні рівні повноважень у порівнянні з Англією.

Слід звернути увагу, що перевагами децентралізації є: покращення управління за рахунок наближення влади до громади; підвищення прозорості та відповідальності державних органів; сприяння розвитку місцевих ініціатив та ефективному використанню ресурсів. В свою чергу викликами децентралізації є: можливість підготовки кадрів на місцях; нерівномірний розвиток регіонів; ризик посилення сепаратистських настроїв у випадку занадто великої автономії.

Натомість більшість авторів виокремлюють дві найбільш типові моделі децентралізації публічної влади: 1) регіональна модель децентралізації публічної влади, яка властива для таких країн, як Фінляндія (26 регіонів), Швеція (4 експериментальні регіони), Данія (5 регіонів), Італія (20 регіонів, 5 з яких мають спеціальний статус автономії), Іспанія (17 автономних регіонів); 2) муніципальна модель децентралізації публічної влади в унітарних державах, яка характерна для таких унітарних держав, як Греція, Ірландія, Люксембург, Португалія, Чехія, Словенія, Болгарія, Румунія, Естонія, Литва, Латвія, Японія, Колумбія та ін. [13, с. 50; 14, с. 146; 15, с. 146, с. 204].

Висновки. міжнародні та і європейські стандарти у сфері місцевого самоврядування створені для забезпечення ефективності, прозорості та демократичності органів місцевої влади, вони підтримують децентралізацію, залучення громадян до процесів управління та захисту прав місцевих громад. З'ясовано, що до основних

правових засад формування міжнародних стандартів діяльності та розвитку місцевого самоврядування можна віднести: 1) Європейську хартію місцевого самоврядування, яка прийнята Радою Європи, в якій закріплено основні принципи, що забезпечують автономію місцевих органів влади; 2) Декларацію ООН про міста і населені пункти, яка визначає основні напрямки покращення участі громад у розвитку місцевих територій; 3) Декларацію з питань децентралізації та місцевої демократії Ради Європи, якою підтримується процес децентралізації в країнах-членах та підвищення рівня демократичної відповідальності; 4) Резолюцію ООН, якою затверджені Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР), що включають цілі, що стосуються сталого розвитку міст, партнерства для досягнення цих цілей і спрямовані на розвиток сучасного місцевого самоврядування з урахуванням екологічної стійкості, інклюзивності та залучення громадян до діяльності органів місцевої влади; 5) Декларацію Ріо, яка затверджена на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в 1992 році, яка підкреслює необхідність участі місцевих громад в забезпеченні екологічних стандартів діяльності ОМС. Встановлено, що цими документами закладено важливі принципи міжнародних та європейських стандартів розвитку місцевого самоврядування: принцип субсидіарності, фінансової автономії, гарантії місцевої демократії, узгодженості діяльності, виключення сепаратизму та автократії, які і є основою для розвитку сучасного місцевого самоврядування, що відповідає потребам громадян та їм європейським демократичним цінностям.

Список літератури:

1. Концепція відновлення місцевого самоврядування України: Рішення Правлінням Асоціації міст України від 01 квітня 2024 року № 7. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/konceptiya_vidnovlennya_ms_final.pdf.
2. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст.249.
3. Tanchev E. International and European Legal Standards Concerning Principles of Democratic Elections. *European Standards of Electoral Law in Contemporary Constitutionalism: Science and Technique of Democracy*. Strasbourg : Council of Europe, 2005. № 39. P. 9–27.
4. Трояновський В.В. Європейська хартія місцевого самоврядування як фундамент розвитку місцевої демократії в державах Європи. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Troyanovsky.pdf.
5. Strategy on Innovation and Good Governance at local level : Extract from the Valencia Declaration 15th Conference of European Ministers responsible for local and regional government (Valencia, Spain, 15-16 October 2007), 2007. 14 p.
6. Софінська І.Д. Міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування : навч. посіб. Львів : Камінь, 2016. 241 с.
7. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edition. United Nations : New York, October 2007. pp. 9–10.

8. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування [Архівовано 13 травня 2017 у Wayback Machine.]. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К-М. 792 с.
9. Баймуратов М. Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство. *Вибори та демократія*. 2006. № 4(10). С. 17–24.
10. Батанов О.В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одіссей, 2008. 528 с.
11. Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями: Постанова Верховної Ради України від 14 липня 1993 року № 3384-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст.370.
12. Вюртенбергер Т. Історія та легітимація децентралізованої держави: В зб.: Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав-членів Європейського Союзу. Спеціальне доповнене видання Українсько-європейського журналу з міжнародного та порівняльного права. К.: Вид-во ТОВ “Українська консалтингова група”, 2005. 128 с.
13. Пухтинський М. О. Реалізація міжнародно-правових стандартів місцевої демократії в процесі реформи місцевого самоврядування в Україні. International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27–28, 2017. Sandomierz. 196 p., с. 50–51.
14. Корнієнко М. І. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування. Муніципальне право України: підручник / кол. авт.; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 146–148.
15. Могілевський В. С. Місцеве самоврядування як елемент глобального конституціоналізму. Держава і право [Текст]: зб. наук. пр. Серія: “Юридичні науки” / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юрид. думка, 2016. Вип. 72. С. 197–212.

Basko A.V. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR ENSURING THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

The article discloses the international legal standards for ensuring the formation and implementation of state policy in the field of local self-government and determines the state of their implementation in domestic legislation. It has been established that international and European standards in the field of local self-government are created to ensure the efficiency, transparency and democracy of local authorities, they support decentralization, the involvement of citizens in management processes and the protection of the rights of local communities. It was found that the following are the main legal bases for the formation of international standards of activity and development of local self-government: 1) the European Charter of Local Self-Government, adopted by the Council of Europe, which enshrines the main principles that ensure the autonomy of local authorities; 2) The UN Declaration on Cities and Settlements, which defines the main directions for improving the participation of communities in the development of local territories; 3) Declaration on decentralization and local democracy of the Council of Europe, which supports the process of decentralization in member countries and increasing the level of democratic responsibility; 4) UN resolution approving the UN Sustainable Development Goals (SDGs), which include goals related to the sustainable development of cities, partnerships to achieve these goals and are aimed at the development of modern local self-government, taking into account environmental sustainability, inclusiveness and the involvement of citizens in the activities of local bodies authorities; 5) The Rio Declaration, which was approved at the UN Conference on Environment and Development in 1992, which emphasizes the need for the participation of local communities in ensuring the environmental standards of local government activities. It was established that these documents lay down important principles of international and European standards for the development of local self-government: the principle of subsidiarity, financial autonomy, guarantees of local democracy, coherence of activities, exclusion of separatism and autocracy, which are the basis for the development of modern local self-government that meets the needs of citizens and their European democratic values.

Key words: local self-government, local self-government bodies, international and European standards in the field of local self-government, implementation of international norms.

Гнедюк В.Л.

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КІБЕРПРОСТОРИ

У статті досліджено питання адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі, з особливим акцентом на українську практику. У сучасних умовах цифровізації та глобалізації економіки, проблема захисту інтелектуальної власності стає надзвичайно актуальною. Розглянуто основні види порушень, такі як незаконне використання авторських прав, патентів, торгових марок та доменних імен. У статті обґрунтовано, що в Україні існує безліч викликів, які ускладнюють процес забезпечення прав інтелектуальної власності. Серед них – недостатня правова обізнаність населення і підприємств, що часто призводить до порушення прав інтелектуальної власності, а також технологічні нововведення, які випереджають існуюче правове регулювання. Наголошено на необхідності вдосконалення національного законодавства, яке повинно враховувати міжнародний досвід у сфері захисту інтелектуальної власності. Особлива увага приділяється питанням підвищення штрафів, запровадження нових механізмів адміністративної відповідальності та розвитку позасудових способів вирішення спорів. Стаття також аналізує роль державних органів, судових і позасудових механізмів у забезпеченні захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Підкреслюється важливість співпраці між державними органами, бізнесом і громадськістю для створення ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Стаття вперше в системному вигляді порівнює українські механізми захисту прав інтелектуальної власності з аналогічними практиками в інших країнах, зокрема в країнах ЄС і США. Це дозволяє виявити основні недоліки національної системи та пропозиції щодо їх усунення. Перспективи подальших досліджень охоплюють глибше вивчення ефективності різних санкцій, роль судових і позасудових механізмів у захисті прав інтелектуальної власності, а також можливості інтеграції сучасних технологій у систему правового захисту.

Ключові слова: адміністративно-правова відповідальність, авторські права, кіберпростір, інтелектуальна власність, санкції, суд.

Постановка проблеми. Адміністративно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі є важливим елементом правового захисту інтересів суб'єктів інтелектуальної діяльності у сучасному інформаційному суспільстві. Стрімкий розвиток цифрових технологій та глобальної мережі Інтернет створив нові можливості для поширення інтелектуальних продуктів, водночас посиливши ризики порушень прав авторів, винахідників та інших правовласників. Цифрове середовище характеризується особливою складністю у виявленні та фіксації порушень, що потребує ефективних адміністративно-правових механізмів контролю та відповідальності. У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання ефективності право-

вого регулювання, національних та міжнародних зусиль щодо забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в умовах кіберпростору, а також виклики, з якими стикаються державні інституції при реалізації заходів адміністративного впливу на порушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато досліджень зосереджено на визначенні видів порушень, що найчастіше зустрічаються в Інтернеті, таких як піратство, незаконне використання торгових марок і доменних імен. Окремі роботи акцентують увагу на ролі адміністративних санкцій і судових процедур у боротьбі з порушеннями прав інтелектуальної власності. Також активно обговорюються виклики, зумовлені технологічними інноваціями, які часто випе-

реджають нормативно-правове регулювання. Дослідники наголошують на необхідності вдосконалення законодавства, зокрема на запровадженні нових механізмів відповідальності та розвитку співпраці між національними та міжнародними структурами для ефективного захисту прав інтелектуальної власності в кіберпросторі.

Наукова стаття ґрунтується на аналізі законодавства України та зарубіжних країн, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: М. В. Ковалів, О. С. Кочина, В. С. Шевченко, А. Р. Марінкович, (A. R. Marinković), А. Рейд (A. Reid) тощо.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати особливості адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі та виявити можливості вдосконалення національної системи правового захисту на основі міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Регулювання інтелектуальної власності в кіберпросторі визначається сукупністю міжнародних та національних правових актів, які створюють юридичні механізми для захисту прав власників інтелектуальних продуктів в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

Міжнародні акти відіграють ключову роль у формуванні правового поля для захисту прав інтелектуальної власності в умовах глобалізації кіберпростору. Оскільки порушення прав інтелектуальної власності не обмежуються національними кордонами, міжнародне співробітництво є необхідним для ефективної боротьби з такими порушеннями. Міжнародні конвенції та угоди створюють загальні стандарти для держав-учасниць і забезпечують юридичний механізм захисту прав власників у цифровому середовищі.

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 р., переглянута у 1971 р.) закладає основи для захисту авторських прав у міжнародному масштабі, включаючи й Інтернет. Відповідно до конвенції, країни-учасниці зобов'язані надавати національний захист авторським правам іноземних громадян на тих самих умовах, що й власним. Хоча конвенція не містить прямого регулювання Інтернету, її принципи стосуються цифрового простору через механізми захисту літературних, музичних та інших творів, які поширюються в мережі.

Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) про авторське право (1996 р.)

є одним із ключових документів для захисту інтелектуальної власності в Інтернеті. Він розширює принципи Бернської конвенції на цифрове середовище, забезпечуючи захист авторських прав на твори, які поширюються через Інтернет, та вводить поняття «право на комунікацію» для захисту розповсюдження творів в електронному вигляді.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС, 1994 р.) також передбачає захист інтелектуальних прав у міжнародному масштабі. Вона закріплює мінімальні стандарти захисту авторських прав, товарних знаків, патентів, промислових зразків та захисту від недобросовісної конкуренції. Хоча угода не деталізує захист у цифровому середовищі, її положення застосовуються і до кіберпростору, включаючи порушення прав у сфері електронної комерції [6, с. 192].

Національні правові акти кожної держави відіграють фундаментальну роль у забезпеченні охорони інтелектуальної власності в кіберпросторі. Саме вони визначають правові засади для забезпечення дотримання прав авторів, винахідників та власників торгових марок у конкретній юрисдикції. У контексті України, національне законодавство адаптується до глобальних стандартів, забезпечуючи захист інтелектуальних прав у межах правової системи країни та відповідно до міжнародних зобов'язань.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» (2022 р.) регулює охорону авторських і суміжних прав у цифровому середовищі, адаптуючи українське законодавство до норм ЄС, зокрема до Директиви (ЄС) 2019 / 790. Закон охоплює об'єкти авторського права (твори літератури, музики, аудіовізуальні твори, програми для ЕОМ), посилює захист прав у Інтернеті, забезпечує справедливу винагороду авторам за використання їхніх творів, регулює діяльність організацій колективного управління та вводить відповідальність за порушення прав, включаючи боротьбу з піратством у кіберпросторі.

Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (1993 р.) встановлює правовий режим захисту торгових марок, включаючи їх використання в Інтернеті. Особливу роль відіграє регулювання прав на доменні імена, оскільки несанкціоноване використання торгових марок у доменах може розглядатися як порушення прав інтелектуальної власності [5, с. 39].

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності, включаючи цифрове середовище. Він

визначає адміністративні санкції, такі як штрафи, які можуть застосовуватися до фізичних і юридичних осіб, що порушують права власників у кіберпросторі [1].

Законодавство Європейського Союзу у сфері захисту інтелектуальної власності є важливим для України, оскільки воно визначає напрям інтеграції країни до європейського правового простору, особливо у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Адаптація українського законодавства до норм ЄС, зокрема Директив та Регламентів, дозволяє Україні покращити захист прав інтелектуальної власності, що є критично важливим для розвитку інновацій та залучення інвестицій. Крім того, гармонізація законодавства сприяє розширенню економічної співпраці з ЄС та захисту прав українських правласників на спільному цифровому ринку, де кіберпростір створює нові виклики у боротьбі з порушеннями інтелектуальних прав.

Законодавство Європейського Союзу формує єдину правову основу для захисту інтелектуальної власності в межах спільного ринку. ЄС прагне гармонізувати підходи до захисту інтелектуальних прав серед країн-членів, що є особливо важливим у контексті цифрового ринку. Директиви та регламенти ЄС не лише встановлюють загальні стандарти, але й запроваджують нові механізми, які відповідають сучасним викликам кіберпростору, включаючи відповідальність онлайн-платформ та інші ключові аспекти цифрового контенту. Ключовими нормативними актами ЄС є:

1. **Директива 2001 / 29 / ЕС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві** забезпечує уніфікацію правового захисту авторських прав в країнах ЄС, зокрема у цифровому середовищі. Вона передбачає, що автори мають виключне право дозволяти або забороняти будь-яку форму публічного відтворення їхніх творів в Інтернеті, що охоплює стрімінг, скачування та інші форми розповсюдження контенту.

2. **Директива 2019 / 790 про авторське право в цифровому єдиному ринку** є важливим етапом у регулюванні захисту інтелектуальної власності в кіберпросторі ЄС. Вона вводить механізми відповідальності для онлайн-платформ, таких як YouTube або Facebook, за порушення прав інтелектуальної власності, які вчиняють користувачі цих платформ. Також вводяться нові механізми захисту авторських прав для новинних видань та видавців.

3. **Регламент ЄС № 2017 / 1128 про транскордонне портативне використання послуг**

онлайн-контенту розширює можливості для користувачів ЄС щодо доступу до легального контенту в Інтернеті, незалежно від їхньої географічної локації, при цьому захищаючи права власників контенту від незаконного використання [4, с. 135].

Слід зазначити, що адміністративно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності в Інтернеті є одним з основних інструментів боротьби з порушеннями у сфері авторського права та суміжних прав, патентів, торгових марок та інших об'єктів інтелектуальної власності. Ця відповідальність передбачає застосування адміністративних санкцій до осіб, які здійснюють незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності у цифровому середовищі.

Одним з найпоширеніших порушень є незаконне копіювання, поширення або використання творів літератури, музики, кінофільмів, програмного забезпечення та інших об'єктів авторських прав в Інтернеті без дозволу правласника. Прикладами можуть бути піратські сайти, незаконні стрімінг відео або розповсюдження книг у вигляді електронних копій [8].

У цифровому середовищі патентні права порушуються через створення і використання програмних рішень або технологій, які захищені патентами, без отримання ліцензії на їх застосування. Такі дії включають розробку програмного забезпечення на основі чужих патентованих алгоритмів або технологій.

Порушення прав на торгові марки в Інтернеті включають несанкціоноване використання зареєстрованих знаків для товарів і послуг на веб-сайтах, у доменних іменах або у контексті електронної комерції. Це може призводити до неправомірної асоціації з брендом або підробки товарів.

Також використання доменних імен, які збігаються або є схожими на зареєстровані торгові марки без згоди правласника, є однією з форм порушення прав інтелектуальної власності. Така практика, відома як кіберсквотинг, спрямована на отримання вигоди від використання відомих брендів через доменні імена, які схожі на офіційні сайти [2].

Форми адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності включають різні заходи, які застосовуються для захисту прав власників і відновлення порушених прав. Основними з них є: штрафи, конфіскація, блокування доступу до контенту, припинення діяльності порушника, відшкодування збитків [1].

Порівняння адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в Україні та країнах ЄС є важливим кроком для адаптації національного законодавства до європейських стандартів (Таблиця 1). Така аналітика дозволяє підвищити рівень відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності у кіберпросторі, сприяє правовій гармонізації та покращує механізми захисту в Україні.

Загалом, аналіз свідчить, що Україна має певні недоліки в адміністративно-правовій відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в порівнянні з Францією, Німеччиною та Польщею. Основними відмінностями є розмір штрафів, застосування додаткових санкцій та наявність ефективних позасудових механізмів вирішення спорів у країнах ЄС. Для підвищення рівня захисту прав інтелектуальної власності Україні доцільно розглянути можливість підвищення штрафів, впровадження механізмів компенсації збитків, розширення функцій контролюючих органів та впровадження альтернативних способів вирішення спорів [9, с. 790].

В США адміністративно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності включає значні штрафи, конфіскацію контрафактної продукції, а також виплату компенсацій постраждалим сторонам. Наприклад, порушення авторських прав може каратися штрафом до \$150,000 за кожен випадок. В Україні штрафи варіюються від 50 до 300 неоподатковуваних міні-

мумів (850 до 5100 грн), що є менш суворими порівняно зі США.

У США розміри штрафів значно вищі, що створює сильніший стримуючий ефект, порівняно з Україною. США активно застосовують компенсаційні механізми, що підвищує відповідальність порушників. В Україні такі механізми менш розвинуті. У США спеціалізовані органи, як-от Copyright Office та Міністерство юстиції, тісно співпрацюють у розслідуванні порушень, тоді як в Україні система контролю менш скоординована.

Порівняння з США демонструє потребу в посиленні санкцій та впровадженні додаткових компенсаційних механізмів в Україні [10, с. 208–209].

Важливо вказати, що захист прав інтелектуальної власності в кіберпросторі потребує ефективних механізмів виявлення порушень та оперативного реагування на них. Це передбачає використання технологій моніторингу, а також активну роль державних органів та спеціальних установ, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства у цій сфері.

Технології моніторингу інтелектуальної власності в Інтернеті активно застосовуються для виявлення незаконного контенту та його поширення. Це включає автоматичні системи сканування, які відстежують веб-сайти, соціальні мережі, торговельні платформи та інші онлайн-ресурси для виявлення нелегального використання об'єктів авторських прав, торгових марок та патентів. Наприклад, технології штучного інте-

Таблиця 1

Порівняння адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в Україні та країнах ЄС

Критерій	Україна	Франція	Німеччина	Польща
Форми відповідальності	Штрафи, конфіскація незаконно використаних об'єктів ІВ, призупинення діяльності порушника	Штрафи, конфіскація, виплата компенсації, зобов'язання опублікувати рішення суду	Штрафи, конфіскація, виплата компенсації, зобов'язання опублікувати рішення суду	Штрафи, конфіскація, виплата компенсації, судові витрати
Штрафи	Від 50 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	Від €5,000 до €30,000	Від €5,000 до €50,000	Від 10,000 до 500,000 PLN (близько €2,200–€110,000)
Додаткові санкції	Конфіскація незаконно виготовлених товарів	Конфіскація, виплата компенсації, судові витрати	Конфіскація, компенсація збитків, судові витрати	Конфіскація, судові витрати, публікація рішення суду
Органи, що здійснюють контроль	Кіберполіція, суди, УКРНОІВІ	Національний інститут інтелектуальної власності (INPI), суди	Німецьке патентне відомство (DPMA), суди	Польське патентне відомство, суди
Можливість оскарження	Через суди	Через суди та позасудові механізми, арбітраж	Через суди та арбітраж	Через суди та арбітраж

Джерело: авторська розробка

лекту та машинного навчання можуть аналізувати великі обсяги даних для швидкого ідентифікування порушень, таких як піратські копії фільмів, програмного забезпечення або музики. Такі інструменти дозволяють правласникам отримувати своєчасні попередження про порушення, що дає змогу оперативно вжити заходів для їхнього усунення [5, с. 41].

Державні органи відіграють важливу роль у контролі та реагуванні на порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі. В Україні це включає діяльність кіберполіції, яка займається виявленням та розслідуванням злочинів, пов'язаних із порушенням авторських прав та інших прав інтелектуальної власності в Інтернеті.

Окрім кіберполіції, важливу роль відіграють суди, які здійснюють розгляд справ про порушення прав інтелектуальної власності та ухвалюють рішення щодо компенсацій, штрафів або інших заходів. Також Антимонопольний комітет України контролює питання недобросовісної конкуренції, зокрема порушення інтелектуальних прав через неправомірне використання товарних знаків і брендів. Ці органи забезпечують ефективний захист прав інтелектуальної власності як в адміністративному, так і в судовому порядку.

Такі механізми забезпечують комплексний підхід до боротьби з порушеннями інтелектуальних прав у цифровому середовищі, поєднуючи технологічні рішення з правовим регулюванням та контролем [3, с. 147].

В Україні, правласники можуть подавати скарги на порушення прав інтелектуальної власності через різні адміністративні органи, зокрема до Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) або кіберполіції.

В Україні спори щодо порушення прав інтелектуальної власності можуть вирішуватися як у судовому порядку, так і в позасудовому. Господарські суди та адміністративні суди займаються розглядом справ, пов'язаних із порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Судовий процес може передбачати призначення компенсацій, штрафів або інших санкцій для порушників. Позасудові механізми, такі як медіація або арбітраж, також можуть бути використані для вирішення конфліктів, зокрема у випадках, коли сторони бажають уникнути тривалих судових розглядів.

Для боротьби з порушеннями інтелектуальної власності застосовуються механізми екстрадиції порушників та міжнародні розслідування. Спільні дії правоохоронних органів дозволяють переслі-

дувати кіберзлочинців у різних країнах. Важливу роль відіграє Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, яка полегшує співпрацю між державами у боротьбі з порушеннями.

WIPO забезпечує міжнародне регулювання та вирішення спорів, пов'язаних із інтелектуальною власністю, тоді як INTERPOL координує боротьбу з кіберзлочинами, допомагаючи обмінюватися інформацією та організувати спільні операції. Ці організації підтримують глобальну боротьбу з порушеннями в кіберпросторі [8].

Однак існує низка викликів у сфері адміністративно-правової відповідальності за порушення прав ІВ у кіберпросторі. По-перше, недостатня правова обізнаність громадян і підприємств щодо своїх прав та обов'язків призводить до їх порушення. По-друге, технологічні нововведення часто випереджають правове регулювання, що створює прогалини у законодавстві. Наприклад, питання, пов'язані з використанням штучного інтелекту для створення контенту, потребують нових підходів у визначенні правласників.

Для покращення адміністративно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної у кіберпросторі Україні необхідно вжити комплексних заходів. Це включає вдосконалення законодавства з урахуванням світового досвіду, підвищення рівня правової обізнаності, а також розвиток механізмів співпраці між державними органами, бізнесом та громадськістю [7, с. 151–152].

Висновки. Отже, адміністративно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі є складним та багатогранним питанням, яке включає міжнародні й національні правові аспекти. Важливу роль у цьому відіграють національні законодавства України та ЄС, а також міжнародні організації. Механізми захисту прав включають як технологічні рішення для виявлення порушень, так і співпрацю держав та міжнародних органів для переслідування правопорушників. Адміністративний захист вимагає як судових, так і позасудових методів для вирішення спорів, що дозволяє забезпечити ефективну охорону прав у цифровому середовищі.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вдосконаленні міжнародного співробітництва, зокрема механізмів екстрадиції та міжнародних розслідувань, а також на розробці нових технологічних рішень для моніторингу та автоматичного виявлення порушень прав інтелектуальної власності в кіберпросторі.

Список літератури:

1. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 7 грудня 1984 р., № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України за станом на 5 січня. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення 26.09.2024)
3. Ковалів М. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Сер.: Право*. 2020. № 27. С. 142–148.
4. Комарницька І. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності щодо правопорушень, які посягають на об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 132–137.
5. Кочина О. С. Порушення авторських прав у мережі Інтернет: правові проблеми та шляхи їх подолання. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 38–43.
6. Кочина О. С., Шевченко В. С. Новели правового регулювання захисту авторських прав у мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: *Право*. 2023. Вип. 80 (1). С. 191–196.
7. Холошанова М. І. Окремі питання удосконалення системи законодавства у сфері захисту авторських прав у мережі Інтернет. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 1 (43). С. 142–156.
8. Літавський Т. Теоретичні особливості захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет: національний підхід. *Юридична газета online*. 2022. № 12 (718); веб-сайт. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/zahist-iv-u-merezhiiinternet-yak-ce-teoretichno-mae-pracyuvati.html> (дата звернення 28.09.2024).
9. Marinković A. R. Liability for AI-related IP infringements in the European Union. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2024. Vol. 19. Is. 10. P. 784–792. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpae061>.
10. Reid A., Port K. L., Tu S. *Fundamentals of United States Intellectual Property Law: Copyright, Patent, and Trademark*. Kluwer Law International, 2024. 472 p.

Hnediuk V.L. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATING INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN CYBERSPACE

The article examines the issue of administrative and legal responsibility for intellectual property rights violations in cyberspace, with a particular focus on Ukraine's practices. In the current context of digitalization and economic globalization, the problem of intellectual property protection is becoming extremely relevant. The main types of violations, such as the illegal use of copyrights, patents, trademarks, and domain names, are considered. The article substantiates that Ukraine faces numerous challenges complicating the process of intellectual property rights enforcement. Among these are the insufficient legal awareness of the population and businesses, which often leads to violations of intellectual property rights, as well as technological advancements that outpace existing legal regulations. The need for improving national legislation, which should take into account international experience in the field of intellectual property protection, is emphasized. Special attention is paid to increasing fines, introducing new mechanisms of administrative liability, and developing alternative dispute resolution methods. The article also analyzes the role of governmental bodies, judicial, and non-judicial mechanisms in ensuring the protection of intellectual property rights in Ukraine. The importance of cooperation between state bodies, businesses, and the public in creating an effective intellectual property rights protection system is highlighted. The article, for the first time, systematically compares Ukraine's mechanisms for intellectual property rights protection with similar practices in other countries, particularly in the EU and the USA. This comparison reveals the main shortcomings of the national system and provides suggestions for their elimination. Future research perspectives include a deeper study of the effectiveness of various sanctions, the role of judicial and non-judicial mechanisms in intellectual property rights protection, and the potential integration of modern technologies into the legal protection system.

Key words: administrative responsibility, copyrights, cyberspace, intellectual property, sanctions, court.

Коваленко В.В.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У сучасному складному періоді державотворення в Україні, спричиненому впливом різноманітних політичних, економічних, правових, соціальних та інших явищ зовнішнього й внутрішнього походження, виникають нові загрози та ризики для національної економіки – основи для ефективного функціонування публічних інститутів. З'ясовано, що у зв'язку з вибором українським народом проєвропейського шляху розвитку та впровадженням заходів, спрямованих на адаптацію державної політики до нових цінностей та ідеалів, стає необхідним забезпечення належної організації та функціонування вітчизняної системи економічної безпеки. Визначено, що економічна безпека держави охоплює комплекс загальнонаціональних заходів, які сприяють сталому розвитку та вдосконаленню економіки країни. Вона включає механізми протидії загрозам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, а також ризикам, що виникають у процесі фінансових відносин. Ця складна соціальна система, що має розгалужену мережу взаємопов'язаних елементів, спрямована на захист національної економіки від загроз, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку. Розкрито, що основними характеристиками цієї системи є багаторівневість, складність, динамічність, взаємозалежність з іншими системами безпеки, а також орієнтація на захист і розвиток економіки, наявність структурованості, функціональності та ієрархії.

У статті розкрито, що однією з цілей сталого розвитку України є сприяння поступовому всеохоплюючому та сталому економічному зростанню в нашій державі з урахуванням Національної економічної стратегії, яка є основою для розробки на всіх рівнях державної влади заходів. Наголошено, що на процес діяльності в Україні всіх учасників, які залучені до сталого економічного зростання, суттєвий негативний вплив здійснила відкрита воєнна агресія РФ проти нашої держави, що слід враховувати при періодичному перегляді та корегуванні змісту проблем економічної стратегії. З урахуванням вищевикладеного у статті, розглядаються питання структурних складових системи економічної безпеки України як внутрішньо упорядкованої єдності органів, інституцій та окремих суспільних відносин із приводу акумулювання, розподілу та використання грошових фондів. Найважливіший елемент економічної безпеки країни в сучасних умовах – фінансова безпека, оскільки вплив світових фінансових систем на окремо взятую державу переходить на якісно новий рівень.

Ключові слова: сталій розвиток, економіка, економічна безпека, фінансова система, економічна система, економічний розвиток, фінансова безпека.

Постановка проблеми. Однією з цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [12], що закріплена на законодавчому рівні, є сприяння поступовому всеохоплюючому та сталому економічному зростанню в нашій державі, з урахуванням затверджених Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 року глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року [13]. Виходячи з цього, у березні 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року, установивши при цьому, що дана Стратегія є основою для розробки на всіх рівнях державної влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства, суб'єктами

реалізації якої мають стати й наукові установи та учені відповідного профілю [14].

Поряд з цим, варто зазначити, що на процес діяльності в Україні всіх учасників, які залучені до сталого економічного зростання, суттєвий негативний вплив здійснила відкрита воєнна агресія Російської Федерації проти нашої держави, що слід враховувати при періодичному перегляді та корегуванні змісту проблем економічної стратегії.

Звичайно, що при наявності зазначених та інших існуючих в економіці України проблем, а також в умовах воєнного стану, їх вирішення неможливе без ефективного наукового супроводу діяльності відповідних суб'єктів формування та реалізації економічної Стратегії нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та іноземних науковців, вчених, фахівців із безпекових питань виявляли науковий інтерес до дослідження структури економічної безпеки держави. Це питання було об'єктом дослідження і вже згадувалося в сучасній літературі, серед найбільш часто згадуваних напрацювань: Є. М. Білоусов, Д. Д. Буркальцева, З. С. Варналій, І. І. Комарницька, О. О. Левчук, В. І. Мельник, В. М. Працюк, О. М. Резнік, О.С. Саєнко, О. В. Тихонова, Л. Г. Уртаєва, А. В. Хмельков та інші.

Постановка завдання. Метою статті є: розкрити особливості складових забезпечення економічної безпеки при сталому розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням забезпечення економічної безпеки держави західні вчені визначили збереження і зміцнення позицій країни у світовій економіці. Економічна безпека відіграє важливу роль у досягненні економічного суверенітету, забезпеченні економічного розвитку, реалізації ефективної соціальної політики, захисті суспільства від екологічних катастроф, підвищенні національної конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності. Створення ефективної системи економічної безпеки держави дозволяє вчасно виявляти загрози національним економічним інтересам і запобігати завданню шкоди соціально-економічній системі в цілому. Поліпшення системи економічної безпеки набуває особливої важливості для країн, які переживають трансформаційну кризу та загострення притаманних їй суперечностей.

Забезпечення економічної безпеки є однією з основних функцій нашої держави згідно з Конституцією України. Важливість розуміння сутності економічної безпеки підтверджується тим, що без неї неможливе ефективне виконання завдань з її забезпечення. Економічна безпека держави відіграє вирішальну роль у досягненні економічного суверенітету, забезпеченні економічного розвитку, реалізації ефективної соціальної політики, убезпеченні суспільства від екологічних катастроф, зростанні національної конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності. Тому створення ефективної системи економічної безпеки держави дозволяє вчасно виявляти загрози національним економічним інтересам і запобігати заподіяння збитків соціально-економічній системі в цілому [1, с. 177-178].

На даний час, перед Україною стоїть низка питань, від вирішення яких залежать її подальший соціально-економічний розвиток, успіх розпочатих реформ та євроінтеграційного процесу. Одним із таких питань є забезпечення фінансово-економічної безпеки України, оскільки саме захищеність інтересів держави у фінансово-економічній сфері від внутрішніх та зовнішніх протиправних посягань дозволяє їй повноцінно виконувати свої зобов'язання перед громадянами й міжнародними інституціями. На сьогоднішній день, на жаль, поточне адміністративно-правове забезпечення процедур з організації та функціонування системи економічної безпеки України є незавершеним і не комплексним. Проблеми в цій сфері не вирішені повністю, часто регулюються фрагментарно і несистемно, що призводить до виникнення кризових ситуацій і посилення негативних тенденцій. Це також сприяє появі нових складних загроз і ризиків для національної безпеки України, оскільки унеможливує ефективно врегулювання проблемних аспектів за допомогою правових інструментів середньо- та довгострокової дії.

Так, О.В. Тихонова вважає, що існують два підходи до тлумачення поняття «економічна безпека». Перший підхід вважає, що економічна безпека є найважливішою характеристикою економіки, яка є домінантою в системному відношенні. Метою розвитку економіки в цьому випадку є забезпечення її безпеки. Другий підхід стверджує, що забезпечення економічної безпеки є ключовою умовою для стрімкого розвитку господарської системи. Економічна безпека стає необхідною ознакою економічно розвинених країн, а «економічна система» та «економічний розвиток» розглядаються як рівноправні категорії [2, с. 213-214].

Тобто, економічна безпека – це забезпечення усіх рівнів економіки країни від небезпечних дій, що можуть бути наслідком свідомого впливу будь-якого чинника або стихійним впливом ринкових сил. Це також означає готовність і здатність інститутів влади створювати механізми захисту національних інтересів розвитку економіки, підтримки соціально-політичної стабільності та забезпечення стійкості до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Метою системи економічної безпеки України, зауважує О. О. Левчук, є визнання переліку заданих державою орієнтирів для досягнення високого рівня захищеності національної економіки, створення умов для сприяння конкурентоспроможності в світовій системі господарювання, збе-

реження рівня прогресу, самовідтворення та сталого розвитку. Завданнями системи є сукупність установок, реалізація заходів компетентними суб'єктами для досягнення високого рівня захищеності національної економіки, сприяння конкурентоспроможності, збереження рівня прогресу та сталого розвитку [3, с. 192-193].

Перед тим як перейти до розгляду структури та складових системи економічної безпеки, необхідно розібратися у понятті «адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України». Цей механізм на лумку В. І. Мельника представляє собою систему органів державної влади та різноманітних інститутів громадянського суспільства, які, використовуючи норми законодавства та різні методи, форми, засоби та способи, забезпечують фінансово-економічну безпеку держави. До характерних ознак цього механізму можна віднести: системність та плановість; безперервність його функціонування; підконтрольність суб'єктів та особливий склад суб'єктів, яким покладено обов'язок забезпечення фінансово-економічної безпеки держави; використання адміністративно-правових норм для реалізації цього механізму [4, с. 202-203].

Структура системи є невід'ємним атрибутом усіх систем у різні періоди. Для повноти наукового дослідження системи економічної безпеки України важливо зосередити увагу на цій властивості. Вона включає в себе взаємозв'язки між функціональними компонентами та стійкі зв'язки об'єкта, які забезпечують збереження його основних властивостей під впливом зовнішніх і внутрішніх змін. Структура системи відображає взаємозв'язки, розташування складових частин, будову, організованість, стійку впорядкованість елементів і зв'язків. Поняття «структури системи національної безпеки» описує сукупність взаємопов'язаних елементів і відносин, які можуть перетворюватися і саморегулюватися. Це організована та складна система з різними рівнями взаємозв'язків, які існують між її елементами.

За В.М. Працюком, структура фінансової системи – це внутрішньо упорядкована єдність органів, інституцій та окремих суспільних відносин щодо акумулювання, розподілу та використання грошових фондів. Він виділяє різні рівні економічної системи та відповідні види фінансових відносин: міжнародні фінанси на рівні світового господарства, державні та регіональні фінансові відносини на макрорівні, фінанси суб'єктів господарювання на мікрорівні, та фінансові відносини

фізичних осіб на субмікроекономічному рівні. Щодо структури економічної безпеки України, вона може бути розглянута як багатоярусна система, яка включає в себе потреби всіх економічних суб'єктів, властивості економічної системи та функцію держави у забезпеченні необхідного рівня безпеки [5, с. 132-133].

Тому І. І. Комарницька підкреслює, що до складових системи економічної безпеки держави входять такі елементи, як виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна тощо, можливо, виходячи з відповідного нормативно-правового забезпечення. Система економічної безпеки держави складається з таких підсистем: підсистема цілей, яка об'єднує цілі функціонування системи економічної безпеки держави та її структурних елементів, завдань забезпечення економічної безпеки; об'єкти системи економічної безпеки держави – економічні ресурси і фактори виробництва, готова продукція, доходи в усіх формах тощо; суб'єкти системи економічної безпеки держави – учасники економічних відносин (фізичні й юридичні особи), державні органи управління; підсистема забезпечення економічної безпеки держави: дії та заходи, які проявляються у ході побудови і реалізації системи державного регулювання [6, с. 147-148].

Надалі вчена висунула пропозицію виділити основні елементи економічної складової, які включають прогнозування і оцінку реальних і потенційних загроз економічній безпеці суб'єкта; розробку стратегічних напрямків діяльності в цій сфері; зовнішнє і внутрішнє правове регулювання; підготовку сил і засобів; систему планування застосування сил і засобів у разі безпосереднього впливу деструктивного фактора (загрози); формування і вдосконалення органів управління як системи економічної безпеки суб'єкта, а також особисту підготовку кадрового складу до можливого переходу до дій в умовах впливу деструктивного фактора [7, с. 245-246].

Після аналізу ряду важливих параметрів системи, можна виділити основні елементи системи економічної безпеки України, такі як: об'єкти безпеки; суб'єкти, які забезпечують організацію та функціонування безпеки; адміністративно-правові засади, які забезпечують функціонування системи економічної безпеки України; загрози та ризики для цієї системи; підсистема системи економічної безпеки України. Суб'єктами, які забезпечують організацію та функціонування системи економічної безпеки України, є установи та під-

приємства, діяльність яких впливає на економічну галузь. Негативні наслідки в цій галузі можуть вплинути на національну економіку, підірвавши рівень захищеності, стійкості, конкурентоспроможності та інші аспекти розвитку. Загрози та ризики є невід'ємними елементами такої системи, які можуть ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей в економічній сфері [8, с. 311-312].

Цілком логічно припустити, що за умови провадження систематичної ефективної державної політики, інвестування в Україну дасть відчутний поштовх для розвитку та суттєво сприятиме належному функціонуванню багатьох галузей вітчизняної економіки. Також це на певному етапі позитивно позначиться на її розвитку та слугуватиме додатковим значимим імпульсом для інших потенційних інвесторів. Збільшення кількості інвесторів та зростання розмірів інвестування напряму залежатиме від раціонального використання першочергово залучених коштів [9, с. 104-105].

Таким чином, іншою важливою властивістю інвестиційної складової для системи економічної безпеки України є стимулювання залучення активів. Інвестиційна безпека полягає в здатності економіки залучати та ефективно використовувати фінансові ресурси, що формуються в процесі інвестування для забезпечення стабільного розвитку та, за необхідності, структурної перебудови системи відповідно до умов сучасності. Для успішного забезпечення інвестиційної безпеки фахівцям необхідно бути завжди готовими до реагування на сигнали внутрішніх та зовнішніх факторів, отримувати достовірні оцінки інвестиційної безпеки та приймати відповідні управлінські рішення. При оцінці інвестиційної безпеки важливо враховувати минулий, сучасний та майбутній стан, оскільки недостатньо покладатися лише на систематизовану інформацію.

Інвестиції відіграють важливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави. Їх вплив на вітчизняну економіку є значним, тому активне залучення інвестицій у вітчизняну економіку є одним із найважливіших завдань Уряду та інших інституцій. Фінансова безпека України є складною та динамічною системою, спрямованою на забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни, стійкості до фінансових шоків та дисбалансів, а також збереження цілісності фінансової системи Української держави. Фінансова безпека має найтісніший зв'язок з економічною складовою через її вагомий роль [10, с. 98-99].

Отже, з точки зору адміністративно-правової науки, важливо підтримати вчених-правників [11, с. 207-208] й виділити основні складові системи економічної безпеки України: об'єкти економічної безпеки; суб'єкти, які забезпечують організацію та функціонування економічної безпеки України; адміністративно-правові принципи, які забезпечують функціонування системи економічної безпеки України; загрози та ризики, що можуть виникати під час функціонування системи економічної безпеки України; підсистеми системи економічної безпеки України.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що однією з цілей сталого розвитку України є сприяння поступовому всеохоплюючому та сталому економічному зростанню в нашій державі з урахуванням Національної економічної стратегії, яка є основою для розробки на всіх рівнях державної влади заходів. На процес діяльності в Україні всіх учасників, які залучені до сталого економічного зростання, суттєвий негативний вплив здійснила відкрита воєнна агресія РФ проти нашої держави, що слід враховувати при періодичному перегляді та корегуванні змісту проблем економічної стратегії. Наслідки війни негативно впливають на національну економіку, підірвавши рівень захищеності, стійкості, конкурентоспроможності та інші аспекти розвитку. Загрози та ризики є невід'ємними елементами такої системи, які можуть ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей в економічній сфері.

Під економічною безпекою держави слід розуміти сукупність загальнонаціональних заходів, спрямованих на сталий розвиток та вдосконалення економіки країни, та включає механізм протидії загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру, а також ризикам, що супроводжують державу як суб'єкта фінансових відносин. Така складна соціальна система з розгалуженою мережею взаємопов'язаних елементів, спрямована на захист національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку. Важливими характеристиками цієї системи є багаторівневність, складність, динамічність, взаємозалежність з іншими безпековими системами, націленість на захист та розвиток економіки, наявність структури, функціональність та ієрархічність.

Метою існування та функціонування системи економічної безпеки України є визнання переліку заданих чи визнаних державою орієнтирів для

досягнення високого рівня захищеності та стійкості національної економіки, створення і реалізація належних умов для сприяння конкурентоспроможності в світовій системі господарювання, збереження вже досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку. Завданнями системи є сукупність попередньо санкціонованих державою установок, безпосередня реалізація відповідних заходів компетентними суб'єктами, які мають забезпечити досягнення високого рівня захищеності та стійкості національної економіки, створення та успішну реалізацію умов для сприяння конкурентоспроможності в світовій системі господарювання, збереження вже досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Структура економічної безпеки України може бути розглянута як багатоваріантна система, яка включає в себе потреби всіх економічних суб'єктів, властивості економічної системи та функцію держави у забезпеченні необхідного рівня безпеки.

Основними елементами такої системи є: об'єкти безпеки, суб'єкти, які забезпечують організацію та функціонування безпеки, адміністративно-правові засади, загрози та ризики для цієї системи, підсистеми. Суб'єктами, які забезпечують організацію та функціонування системи економічної безпеки України, є установи та підприємства, діяльність яких впливає на економічну галузь.

Адміністративно-правовий механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки України – це система органів державної влади та різноманітних інститутів громадянського суспільства, які застосовують норми законодавства та різні методи, форми, засоби та способи для забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Цей механізм характеризується системністю та плановістю, безперервністю функціонування, підконтрольністю суб'єктів, особливим складом суб'єктів, яким доручено забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, а також використанням адміністративно-правових норм для реалізації цього механізму.

Список літератури:

1. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис... доктр. юрид. наук: 12.00.07. Суми: 2019. 509 с.
2. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи: монографія. Київ: 2015. 482 с.
3. Левчук О. О. Економічна безпека України в умовах глобалізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 190–193.
4. Мельник В. І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України: дис... доктр. юрид. наук: 12.00.07. Суми: 2021. 485 с.
5. Працюк В. М. Адміністративно – правове регулювання державного фінансового контролю в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: 2020. 227 с.
6. Хмельков А. В. Державний фінансовий контроль: підручник Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 228 с.
7. Комарницька І. І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права: дис... доктр. юрид. наук: 12.00.07. Львів: 2021. 512 с.
8. Білоусов Є. М. Господарсько-правові засоби забезпечення економічної безпеки України : дис. ... доктр. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2019. 469 с.
9. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
10. Уртаєва Л. Г. Теоретико – правові засади фінансовим правопорушенням: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: 2021. 198 с.
11. Стратегія сталого розвитку : підручник / Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Ракоїд О. О., Соломенко Л. І., Прилипко В. А. Київ : ВЦ НУБПУ, 2019. 328 с.
12. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
13. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. № 70/1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15167>.
14. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>.

Kovalenko V.V. COMPONENT PROVISIONS OF ECONOMIC SECURITY WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

In the modern complex period of state formation in Ukraine, caused by the influence of various political, economic, legal, social and other phenomena of external and internal origin, new threats and risks arise for the national economy – the basis for the effective functioning of public institutions. It was found that in connection with the choice of the Ukrainian people for a pro-European path of development and the implementation of measures aimed at adapting state policy to new values and ideals, it becomes necessary to ensure the proper organization and functioning of the domestic economic security system. It was determined that the economic security of the state covers a complex of nationwide measures that contribute to the sustainable development and improvement of the country's economy. It includes mechanisms for countering both internal and external threats, as well as risks arising in the course of financial relations. This complex social system, which has an extensive network of interconnected elements, is aimed at protecting the national economy from threats, increasing its competitiveness and ensuring sustainable development. It was revealed that the main characteristics of this system are multi-level, complexity, dynamism, interdependence with other security systems, as well as orientation to the protection and development of the economy, the presence of structure, functionality and hierarchy.

The article reveals that one of the goals of Ukraine's sustainable development is to promote gradual comprehensive and sustainable economic growth in our country, taking into account the National Economic Strategy, which is the basis for the development of measures at all levels of state power. It was emphasized that the open military aggression of the Russian Federation against our country had a significant negative impact on the process of activity in Ukraine by all participants involved in sustainable economic growth, which should be taken into account when periodically reviewing and adjusting the content of economic strategy problems. Taking into account the above, the article examines the issues of the structural components of the economic security system of Ukraine as an internally ordered unity of bodies, institutions and individual social relations regarding the accumulation, distribution and use of monetary funds. The most important element of the country's economic security in modern conditions is financial security, since the influence of global financial systems on an individual state is moving to a qualitatively new level.

Key words: *sustainable development, economy, economic security, financial system, economic system, economic development, financial security.*

Мотрич В.А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ ПОДАТКІВ

Встановлено, що податкове законодавство, як і раніше, зазнає серйозних змін. Недосконалість, нестабільність, неясність податкового законодавства аж ніяк не супроводжують ефективного проведення податкової реформи. Реформування податкової системи має проводитися комплексно, паралельно з проведенням інших реформ, таких, як судова, адміністративна, пенсійна, житлово-комунальна та ін. Податкова реформа має зачіпати два аспекти: правовий та економічний. Саме їхнє поєднання має лежати в основі проведення податкової реформи.

Визначено, що сприяти оптимізації юридичної конструкції податку повинна методика конструювання податку, що включає, ймовірно, такі етапи, засновані на обліку співвідношення юридичного та економічного змісту податку: 1) визначення джерела та об'єкта оподаткування; 2) виділення предмета оподаткування; 3) визначення переліку платників податків, що мають відношення до джерела податку; 4) визначення порядку формування податкової бази; 5) вибір масштабу податку та одиниці оподаткування; 6) встановлення ставки (ставок); 7) виділення термінів внесення податкового платежу до бюджету; 8) вибір способу внесення податкового платежу до бюджету; 9) з'ясування необхідності застосування пільг (їх розробка); 10) запровадження податкової відповідальності за порушення встановленого порядку розрахунку та внесення податкового платежу до бюджету. Вважаємо, що у особливій частині податкового права вже сформувався складний інститут юридичної конструкції податку, що з педінститутів юридичних конструкцій конкретних видів податків. Подальша уніфікація структури всіх чинних податків дозволить удосконалювати податкову систему шляхом оптимізації їх юридичних конструкцій, що, безсумнівно, призведе до скорочення кількості податкових правопорушень.

Більшість заходів, що вживаються по боротьбі з несплатою податків характеризуються тим, що вони спрямовані не на причини, що породжують несплату податків. Крім того, у податковому законодавстві містяться положення, які платник податків, часто не маючи на те законних підстав, може використовувати з метою сплати податку в меншому розмірі, ніж він повинен бути сплачений, або несплати його зовсім. Тому особливу увагу слід приділити методам боротьби з несплатою податків, які мають загальний характер, які мають бути спрямовані на усунення причин, що породжують несплату податків. До таких методів можна віднести засоби політичного характеру, суть яких полягає у використанні податків лише у фінансових, а не політичних цілях; кошти економічного характеру, створені задля уникнення встановлення занадто важкого податкового тиску за умов несприятливої економічної кон'юнктури, але чільне місце відводиться засобам морального порядку, головним серед яких виділяють розвиток податкової пропаганди. У процесі вдосконалення податкового контролю краще вдаватися до таких методів оподаткування, які б виключали можливість обману. У цьому плані великі переваги має метод оподаткування за зовнішніми ознаками. По суті йдеться про перевірку податкової декларації виходячи із зовнішніх ознак багатства щодо прибуткового податку, при якій за основу беруться певні елементи способу життя для визначення реальної податкової спроможності платника.

Ключові слова: адміністративно-правові механізми, відповідальність за несплату податків.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми полягає у формуванні та здійсненні високо-ефективної державної фінансової політики у сфері оподаткування, а саме в притягненні до юридичної відповідальності фіскальнообов'язаних осіб за податкові правопорушення.

Останні десятиліття досить бурхливо розвивається наука фінансового права. Її понятійний апарат поки що повністю не склався. Хоча, як і в будь-якій науці, наявність саме цієї міцної основи уможливило подальший розвиток усієї галузі права в цілому. На сьогоднішній день від-

сутні, наприклад, визначення таких базових категорій, як податковий обов'язок, фінансовий обов'язок, ведуться численні суперечки про правову природу тих чи інших інститутів, наприклад об'єкта податку, фінансової та податкової відповідальності. Все це не може не позначатися на ефективності правового регулювання фінансової діяльності держави загалом.

Податкове право є найважливішим елементом, що регламентує формування державних фондів коштів. Рівень податкових платежів визначається розміром державних витрат та рівнем соціально-економічного розвитку суспільства. Податкові норми значною мірою впливають прибуток господарюючих суб'єктів. Вони знижують купівельну спроможність платників податків і цим впливають рівень життя кожного індивідуума. Тому зміна податкового законодавства стимулює зростання громадського інтересу до податкових відносин. Недоліки податкового права, перш за все, позначаються на прибутках суб'єктів господарювання і доходах громадян, а так само на використанні механізмів податкового планування, який здійснюється в рамках закону і знижує доходи бюджетів усіх рівнів.

Активні пошуки законодавцями та економістами працюючої моделі податкової системи дедалі більше виявляють пов'язані з нею нові проблеми законодавства. Цьому сприяє і пряма залежність державного бюджету від податкових надходжень, яка зробила податковий метод державного управління одним із головних у системі управління ринком та соціально-економічним розвитком суспільства.

Податкове право, базуючись на конституційних положеннях, служить механізмом реалізації однієї з найважливіших конституційних обов'язків зі сплати податків і зборів, забезпечуючи фінансову основу державної та муніципальної діяльності з надання послуг громадського характеру.

Формування в Україні підприємницьких відносин, розмаїття форм власності, становлення загально визнаних принципів захисту прав людини – усе це вимагає від податкового регулювання таких шляхів і підходів, які диктуються як потребами держави й бюджету, а й законами ринкової економіки, заснованими на боротьбі виживання господарюючих суб'єктів, умовах конкуренції і примноження приватної власності.

У зв'язку з постійно зростаючою соціальною значимістю податкового права, коли проблеми правового регулювання взаємовідносин платників податків і податкових органів охоплюють все

більше громадян України, одним з найбільш важливих завдань є створення такої системи податкового законодавства, за якої платнику податків було б як можна важче ухилитися від сплати податкових платежів, що вимагає раціоналізації кожного виду податку та створення йому ефективного правового забезпечення.

Без налагодженої системи юридичної відповідальності право стає безсилим і ненадійним, не виправдовує соціальних сподівань, що на нього покладаються. Правові норми, що породжують правові обов'язки суб'єктів правовідносин, перетворюються на благі побажання, якщо влада здатна організувати відновлення порушених прав, примус виконання обов'язків, покарання порушників правових заборон. Однак і зараз юридична відповідальність діє недостатньо ефективно, що можна пояснити слабкою теоретичною розробкою проблем даного інституту в окремих правових науках (особливо у фінансовому та податковому праві); відсутністю в окремих випадках відповідних норм права, які однозначно визначили б відповідальність і правопорушення стосовно даних наук; правовою безграмотністю органів фінансового та податкового контролю.

У зв'язку з цим правильно зазначається, що мало мати систему юридичної відповідальності та систему правових норм про відповідальність, необхідно ще суттєво покращити практику використання права та контроль за своєчасністю його застосування з метою забезпечення невідворотності відповідальності. Все сказане повною мірою стосується проблем відповідальності порушення фінансово-правових і податково-правових норм.

Поспіх і недостатня продуманість проведених соціальних реформ призвели до підризу правової основи суспільних відносин в Україні. Громіздкість, часті зміни та доповнення чинного законодавства про податки і збори роблять складним застосування його на практиці. З цим пов'язані багато проблем і конфліктні ситуації, що виникають між платниками податків і податковими органами під час розгляду питання про притягнення до відповідальності платників податків порушення законодавства про податки і збори.

У зв'язку з цим як ніколи актуальними стають проблеми вироблення науково обґрунтованої концепції відповідальності у податковому праві, її закріплення у законодавстві та реалізації у правозастосовній діяльності, забезпечення невідворотності покарання за податкові правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми щодо теми статті неодноразово висту-

пали як предмет дослідження, як у загально-теоретичній та галузевій літературі. У процесі дослідження позитивного досвіду, накопиченого в ході формування та здійснення податкової політики країн Заходу, використовувалася зарубіжна економічна та юридична література, в якій розроблялися питання проведення податкової реформи, інтеграції податкового законодавства європейських держав, проблеми підвищення ролі стимулюючої функції оподаткування. Найбільш повно виконати завдання дослідження дозволило вивчення праць зарубіжних фахівців, до яких належать Дж. Берман, П. А. Гольбах, Г. Кауфман, Д. Кейнс, Х. Кіндлебергер, А. Клаус, Д. Кемпбелл, Ф. Нітті, Ч. Поулсен, Р. Риммера, Е. Сакс, П. Самуельсон, А. Сміт, Ж. Сямонд де Сімонді, Л. Фрідмен, Е. Фромм, Ф. Хайек, Е. Хона, Р. Еслер та інші.

Наголошуючи на розробленості окремих аспектів проблематики, водночас доводиться констатувати, що у вітчизняній юридичній літературі аж до теперішнього часу відсутні науково-дослідні роботи, в рамках яких здійснювалося б комплексне дослідження проблем притягнення до податкової відповідальності та шляхи її вдосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення адміністративно-правових механізмів відповідальності за несплату податків.

Виклад основного матеріалу. Витоки процесу формування поняття «податок» сягає своїм корінням і глибину століть. На зорі людської цивілізації філософи трактували податок як суспільно необхідне і корисне явище, незважаючи на те, що відомі їм податкові форми були варварськими: військові трофеї, використання праці рабів, жертвопринесення та ін. У міру суспільного розвитку податкові форми поступово змінювалися наближаючись до їх сучасного змісту.

Сприяті оптимізації юридичної конструкції податку повинна методика конструювання податку, що включає, імовірно, наступні етапи, засновані на обліку співвідношення юридичного та економічного змісту податку: 1) визначення джерела та об'єкта оподаткування; 2) виділення предмета оподаткування; 3) визначення переліку платників податків, які стосуються джерела податку; 4) визначення порядку формування податкової бази; 5) вибір масштабу податку та одиниці оподаткування; 6) встановлення ставки (ставок) податку; 7), виділення термінів внесення податкового платежу до бюджету, 8) вибір способу внесення податкового платежу до бюджету; 9) з'ясування необхідності застосування пільг (їх

розробка); 10) запровадження податкової відповідальності за порушення встановленого порядку розрахунку та внесення податкового платежу до бюджету.

Необхідно вважати, що у особливій частині податкового права вже сформувався складний інститут юридичної конструкції податку, що складається з підінститутів юридичних конструкцій конкретних видів податків. Подальша уніфікація структури всіх чинних податків дозволить удосконалити податкову систему шляхом оптимізації їх юридичної системи.

У процесі розвитку податкового законодавства та практики його застосування в українській правовій системі сформувався новий інститут – відповідальність за скоєння податкових правопорушень. Розкрити сутність та ознаки цього виду відповідальності можна лише виходячи із загального поняття юридичної відповідальності, щодо якого немає єдиної концепції.

Основне завдання юридичної відповідальності – забезпечення законності, попередження та припинення правопорушень, максимально можливе усунення шкоди, яку вони завдають суспільству.

Без налагодженої системи юридичної відповідальності право стає безсилим і ненадійним, не виправдовує соціальних сподівань, що на нього покладаються. Правові норми, що породжують правничий та обов'язки суб'єктів правовідносин, перетворюються на благі побажання, якщо влада здатна організувати відновлення порушених прав, примус виконання обов'язків, покарання порушників правових заборон. Однак і зараз юридична відповідальність діє недостатньо ефективно, що можна пояснити слабкою теоретичною розробкою проблем даного інституту в окремих правових науках (особливо у фінансовому та податковому праві); відсутністю в окремих випадках відповідних норм права, які однозначно визначили б відповідальність і правопорушення стосовно даних наук; правовою безграмотністю органів фінансового та податкового контролю.

Все сказане повною мірою стосується проблем відповідальності порушення фінансово-правових і податково-правових норм. Для правильного розуміння юридичної відповідальності взагалі та фінансово-правової, податково-правової відповідальності зокрема необхідно проаналізувати співвідношення понять відповідальності у філософії та юриспруденції.

Поспіх і недостатня продуманість проведених соціальних реформ призвели до підриву

правової основи суспільних відносин в Україні. Громіздкість, часті зміни та доповнення чинного законодавства про податки і збори роблять складним застосування його на практиці. З цим пов'язані багато проблем і конфліктні ситуації, що виникають між платниками податків і податковими органами під час розгляду питання про притягнення до відповідальності платників податків порушення законодавства про податки і збори.

У зв'язку з цим як ніколи актуальними стають проблеми вироблення науково обґрунтованої концепції відповідальності у податковому праві, її закріплення в законодавстві та реалізації у правозастосовчій діяльності, забезпечення невідворотності покарання за податкові правопорушення.

Актуальність розгляду інституту юридичної відповідальності у податковому праві обумовлена насамперед тим, що податок, будучи примусовим вилученням коштів у формі обов'язкових, безоплатних та безповоротних платежів до бюджету відповідного рівня, що стягуються з юридичних та фізичних осіб у строго певних розмірах та в установлені терміни виходячи з законів України у сфері оподаткування на етапі реформування економічних відносин виступає однією з важливих методів позаекономічного регулювання економіки держави.

Мова про відповідальність може і повинна вестися у всіх випадках, коли ставиться питання про відповідність або невідповідність діяльності суб'єкта вимогам, що пред'являються до нього суспільством, співвідношення можливої поведінки з належною. А тому якщо свобода є можливістю приймати рішення зі знанням справи, то відповідальність – це необхідність чи обов'язок прийняття рішень, відповідних чи ні соціальним вимогам, що пред'являються суб'єкту.

Відповідальність є диктована об'єктивними умовами та суб'єктивно поставленою метою необхідність активної діяльності для здійснення цієї мети. Роблячи вибір після ухвалення рішення, суб'єкт одночасно зобов'язаний відповідати за свої дії та наслідки цих дій.

Таким чином, у змісті відповідальності присутня діалектична єдність об'єктивного та суб'єктивного – об'єктивні вимоги до належної поведінки суб'єкта (у податкових відносинах економічна необхідність розподілу валового національного продукту) та безпосередньо обумовлені цим суб'єктом можливості та форми цієї поведінки, суб'єктивне ставлення особи до об'єктивних вимог, що пред'являються до її поведінки.

Отже, відповідальність виникає за наявності соціальної вимоги, що пред'являється суб'єкту (об'єктивний момент змісту відповідальності) і особистого усвідомленого ставлення суб'єкта до цієї вимоги (суб'єктивний момент змісту відповідальності), причому це ставлення проявляється зовні через конкретну поведінку.

Можна розмежувати два види відповідальності за сферою виникнення правовідносин – приватноправову та публічну. До публічної юридичної відповідальності ми відносимо: кримінальну, адміністративну, податкову, конституційну, а до приватної правової юридичної відповідальності – цивільно-правову.

На нашу думку, кожна галузь права має власну систему санкцій і, відповідно, породжує свій вид юридичної відповідальності. Сама природа юридичної відповідальності визначається характером суспільних відносин, неналежна поведінка суб'єктів яких карається державою шляхом притягнення до юридичної відповідальності. Немає галузей права, порушення норм яких не тягло б ту чи іншу відповідальність. Тому у своїй значній частині юридична відповідальність є відповідальність, яка є галузевою. Дане положення ще не цілком усвідомлено юридичною наукою, але, проте, знайшло своє підтвердження в таких вже загальноновизнаних видах юридичної відповідальності, як цивільно-правова відповідальність, властива цивільному праву, екологічна відповідальність, властива екологічному праву (хоча деякі і вважають її різновидом адміністративної відповідальності), дисциплінарна та матеріальна відповідальність, властива трудовому праву тощо.

Виняток не складає і фінансове право, що має свій предмет правового регулювання у вигляді суспільних відносин, які є фінансовими, і встановлює свою систему захисту цих відносин у виді юридичної відповідальності, що носить характер фінансово-правової відповідальності. В даний час фінансово-правова відповідальність завдяки наявності Податкового та Бюджетного кодексів отримала своє найбільш чітке вираження у вигляді відповідно податково-правової відповідальності, що зветься «відповідальність за податкові правопорушення», і бюджетно-правової відповідальності, іменованої «відповідальність за порушення бюджетного законодавства».

Питання правової природи податкових правопорушень і характері відповідальності за їх вчинення належить до спірних питань. Суперечка в цьому випадку зводиться до того, якою передбачена Податковим кодексом відповідальність за

вчинення податкових правопорушень: фінансової чи адміністративної.

Одні автори вважають, що дана відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності – фінансово-правовою, що існує самостійно і паралельно з адміністративною (адміністративно-правовою) відповідальністю [1, 2]. Деякі автори ставлять питання ще, стверджуючи, що податкова відповідальність є самостійний вид відповідальності [3, 4]. Останнє не суперечить тому, що ця відповідальність є фінансово-правовою, оскільки саме податкове право розглядається цими авторами як частина фінансового права. Отже, співвідношення фінансово-правової та податково-правової відповідальності – це співвідношення спільного з приватним.

Інші автори вважають, що фінансова відповідальність (а також податкова) є різновидом адміністративної відповідальності [5].

Зазначимо, що поняття «податкове правопорушення» є родовим поняттям, яке поєднує кілька видів правопорушень. Деякі з них передбачені Кримінальним кодексом і мають характер кримінального злочину, інші – Кодексом про адміністративні правопорушення, інші акти адміністративного законодавства і мають характер адміністративних правопорушень, треті зафіксовані в Податковому кодексі і відповідно мають характер фінансових або власне податкових правопорушень. Загалом такий поділ видів правопорушень у податковій сфері заперечень не викликає. Не викликає сумніву й та обставина, що відповідальність за податкові правопорушення, які мають характер кримінальних злочинів, носить кримінально-правовий характер.

Податкова відповідальність є за своєю юридичною природою фінансово-правовою відповідальністю і характеризується такими ознаками: дана відповідальність встановлена безпосередньо податковим законодавством (а конкретніше, Податковим кодексом); до відповідальності притягується суб'єкт або учасник податкових правовідносин, а також інші особи, на яких податковим законодавством покладено певні обов'язки у сфері оподаткування; відповідальність передбачає застосування заходів покарання до особи, винної у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків, передбачених податковим законодавством; на підставі відповідальності лежить податкове правопорушення, передбачене Податковим кодексом; податкова відповідальність полягає у застосуванні податкових санкцій, які встановлюються у вигляді грошових стягнень (штрафів)

у розмірах, передбачених Податковим кодексом; притягнення до податкової відповідальності провадять податкові органи держави у порядку, передбаченому Податковим кодексом; застосування заходів податкової відповідальності (накладення стягнень) провадить суд; податкова відповідальність є засобом забезпечення належного виконання вимог податкового законодавства.

Висновки. Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. Податково-правова відповідальність є самостійним видом громадської юридичної відповідальності.

2. Як публічна юридична відповідальність вона має такі властивості:

2.1) заходи державного примусу здійснюються тим самим компетентним органом, який представляє державу у зазначених правовідносинах;

2.2) має на меті покарання правопорушника;

2.3) при виборі заходів державного примусу при притягненні до публічної відповідальності обов'язково враховується суспільна небезпека правопорушення;

2.4) закріплюється лише на законодавчому рівні.

3. Податково-правова відповідальність відрізняється від адміністративної відповідальності: на підставах виникнення (адміністративне та податкові правопорушення), процедури, застосуванням санкціям (можливість особистих санкцій в адміністративному праві, їхнє застосування у податковому, відсутність таких санкцій, як пені), за джерелами закріплення (податкове законодавство та законодавство про адміністративні правопорушення), за цілями (у податковому праві обов'язковою є правовідновна мета).

4. Податкова відповідальність має такі риси подібності з цивільно-правовою відповідальністю: за майновим характером, наявності правовідновної функції, використанням санкціям, і навіть можливості добровільного відновлення правопорушником порушеної майнової сфери.

5. Відрізняється від цивільної відповідальності податково-правова наступним: публічно-правовою природою санкцій, що застосовуються, їх обов'язковим законодавчим закріпленням, відсутністю у сторони можливості відмовитися від стягнення санкцій, обов'язковістю обліку провини.

Інший механізм фіскального характеру, який може грати значну превентивну роль обмеження можливості не сплачувати податки, полягає у перевірці походження майна.

У деяких податкових системах для попередження незаконної поведінки платників податків

застосовуються спеціальні заходи, основна мета яких – стимулювати громадянина з найбільшим ступенем чесності вказати у декларації свої доходи чи майно.

Нарешті, специфічним фіскальним заходом вважатимуться надання певних фіскальних пільг платникам, щоб домогтися нормального сприйняття з боку оподаткування реального доходу.

Список літератури:

1. Мельник Н. І. Шляхи удосконалення податкової системи. Наукові конференції : сайт. URL: <http://intkonf.org/melnik-n-i-shlyahi-udoskonallynna-podatkovoyi-sistemi-ukrayini>.
2. Податковий менеджмент : підручник / уклад.: Б. П. Ярема, В. П. Маринець, Н. В. Савчук та ін. Львів : «Магнолія 2006», 2013. 352 с.
3. Податкові перевірки всупереч мораторію: як захиститися? Юридична Газета online : сайт. 16.07.2015. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/podatkovyi-perevirki-vsuperech-moratoriyu-yakzahistititsya.html>.
4. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 384 с.
5. Чорна А. М. Поняття організаційної структури Державної фіскальної служби. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2016. № 1. С. 198–201.

Motrych V.A. WAYS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF RESPONSIBILITY FOR NON-PAYMENT OF TAXES

It has been established that the tax legislation, as before, is undergoing serious changes. The imperfection, instability, and lack of clarity of the tax legislation do not accompany the effective implementation of the tax reform. The reform of the tax system should be carried out comprehensively, in parallel with the implementation of other reforms, such as judicial, administrative, pension, housing and communal, etc. Tax reform should affect two aspects: legal and economic. It is their combination that should be the basis of tax reform.

It was determined that the tax construction methodology should contribute to the optimization of the legal construction of the tax, which probably includes the following stages, based on accounting for the ratio of the legal and economic content of the tax: 1) determination of the source and object of taxation; 2) allocation of the subject of taxation; 3) determination of the list of taxpayers related to the tax source; 4) determining the order of formation of the tax base; 5) selection of tax scale and taxation unit; 6) setting the rate (rates); 7) allocation of terms for making tax payments to the budget; 8) choosing the method of making a tax payment to the budget; 9) clarification of the need to apply benefits (their development); 10) introduction of tax liability for violation of the established procedure for calculating and making a tax payment to the budget. We believe that in a special part of tax law, a complex institute of legal structure of tax has already been formed, which is made up of pedagogic institutes of legal structures of specific types of taxes. Further unification of the structure of all current taxes will allow to improve the tax system by optimizing their legal constructions, which will undoubtedly lead to a reduction in the number of tax offenses.

Most of the measures taken to combat tax evasion are characterized by the fact that they are not aimed at the reasons that give rise to tax evasion. In addition, the tax legislation contains provisions that the taxpayer, often without legal grounds, can use to pay less tax than it should be paid, or not to pay it at all. Therefore, special attention should be paid to methods of combating non-payment of taxes, which are of a general nature, which should be aimed at eliminating the causes that give rise to non-payment of taxes. Such methods include means of a political nature, the essence of which is to use taxes only for financial, not political purposes; funds of an economic nature, created in order to avoid the establishment of too heavy tax pressure under conditions of unfavorable economic conditions, but a prominent place is given to means of moral order, the main among which is the development of tax propaganda. In the process of improving tax control, it is better to resort to such taxation methods that would exclude the possibility of cheating. In this regard, the method of taxation based on external characteristics has great advantages. In essence, it is about checking the tax return based on external signs of wealth in relation to income tax, in which certain elements of the lifestyle are taken as a basis to determine the real tax capacity of the payer.

Key words: *administrative and legal mechanisms, responsibility for non-payment of taxes.*

Рядінська В.О.

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Горбенко Н.О.

Святошинський районний суд

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

В статті досліджується правове регулювання застосування податкової медіації та шляхи його удосконалення в Україні. Зазначається, що закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України можливості звернення до процедури медіації на будь-якій із стадій адміністративного судочинства, є недостатнім для розширення прав податкових органів, що надають йому право на ініціювання податкової медіації. Авторами запропоновано розширити права таких органів на ініціювання зазначеної медіації шляхом можливості укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами проведення медіації, а також закріпити за керівником податкового органу повноважень щодо прийняття рішення про звернення до процедури медіації, деталізувати повноваження податкових органів на звернення до процедури медіації на рівні наказу Міністерства фінансів України, в частині врегулювання методики (порядку), або на рівні постанови Кабінету Міністрів загалом щодо органів державної виконавчої влади, розробити Державний стандарт проведення медіації в податкових спорах, передбачити критерії немедіабельності податкових спорів, окреслити питання додаткових вимог до медіаторів, наявності у них спеціальних компетентностей, визначити форми та методи взаємодії між об'єднанням (асоціацією) медіаторів у податкових спорах та податковими органами, також необхідним є створення Реєстру медіаторів в податкових спорах, держателем якого може виступати Міністерство юстиції України, а реєстрація медіаторів в податкових спорах може відбуватися через центри надання адміністративних послуг, передбачити ведення та порядок включення медіаторів до Реєстру медіаторів в податкових спорах, вимоги до медіаторів, форми та методи взаємодії між об'єднанням (асоціацією) медіаторів у податкових спорах та податковими органами. Сучасний етап запровадження Інституту медіації в країні стикається з рядом проблемам – низькою поінформованістю українського суспільства про можливість медіації, недовірою до неї, браком підготовлених фахівців, відсутністю державної підтримки, недосконалістю правових механізмів, які перешкоджають ефективному запровадженню інституту медіації для врегулювання спорів в різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: правове регулювання, досудові способи врегулювання спорів, медіація, податкова медіація, публічно-правові спори, податкові органи, немедіабельність.

Постановка проблеми. Досудове врегулювання спорів відповідає європейським стандартам і сприяє реалізації судової реформи в Україні, сприяє доступності та ефективності правосуддя. Серед досудових способів вирішення спорів особливу увагу привертає медіація, оскільки її запровадження не потребує додаткових витрат із державного бюджету, створення спеціальних інституцій, їх фінансування, формування кваліфікованого кадрового потенціалу. Крім того, прагнення України до європейської інтеграції обумовлює необхідність адаптації національного законодавства до вимог і стандартів Ради Європи та ЄС, де медіація визнається ефективним методом досудового вре-

гулювання спорів (Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року [1], Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 16 вересня 1986 року щодо заходів з попередження та зменшення надмірного робочого навантаження в судах [2], Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року [3], Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 рок [1], Рекомендація

№ R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах [1], Рекомендація № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами [1], Рекомендація № R (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи про медіацію у цивільних справах [2], Рекомендація R (2001) 9 Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і приватними сторонами [2], Директива ЄС «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах» (2008/52/ЄС) [2], Директива ЄС «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах» 2008/52/ЄС, Європейський кодекс поведінки для медіаторів (ЄС) тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільність запровадження інституту медіації в Україні отримала значну підтримку українських науковців (С. Балуха [2], М. Бліхар [2], Н. Боженко [2], Т. Голоядова [2], Н. Грень [2], Т. Дядечко, О. Резнік [2], Т. Єрмоєнко, А. Заїченко [2], С. Запара [2], З. Касілова [2], О. Койчева [2] та інші), які вказували на необхідність створення правових підстав проведення медіації в нашій країні.

Проте закон «Про медіацію» № 1875-ІХ був прийнятий в Україні лише 16 листопада 2021 року [2] і на сучасному етапі запровадження інституту медіації в країні стикається з низкою проблем – низкою поінформованістю українського суспільства про можливість медіації, недовірою до неї, браком підготовлених фахівців, відсутністю державної підтримки, недосконалістю правових механізмів, які перешкоджають ефективному запровадженню інституту медіації для врегулювання спорів в різних сферах суспільного життя.

Особливої уваги привертає запровадження медіації для врегулювання податкових спорів. Податкова медіація та проблеми її запровадження є окремим предметом ряду наукових досліджень, зокрема відмітимо праці Г. Губіної [2], Т. Голоядової [2], А. Мягкого [2], Г. Єрмоєнко та А. Заїченко [2], О. Койчевої [2], В. Курила [2], Г. Дядечко, О. Резніка [2], І. Подіка [2], Л. Єфіменко, А. Середи [2], Л. Трофімової [2], Л. Церетелі [2], Н. Якимчук [2] та інших, проте в їх роботах недостатньо окреслені проблеми правового регулювання запровадження інституту медіації в Україні.

Постановка завдання. Отже, метою нашої статті є аналіз стану правового регулювання застосування податкової медіації в Україні, вио-

кремлення проблем в такому регулюванні та розроблення пропозицій для їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Особливості вітчизняної моделі процедури медіації закріплені в Законі України «Про медіацію», який поширюється на публічні відносини. Відмінними рисами процедури медіації у публічно-правових спорах є: нерівноправність сторін; предметом врегулювання є саме правовий спір; недостатності згоди на її проведення сторін, оскільки необхідним є уповноваження сторони – суб'єкта владних повноважень на участь в ній; усічена конфіденційність, обумовлена відкритістю (гласністю) діяльності суб'єктів владних повноважень; участь в медіації сторони – суб'єкта владних повноважень виключно в межах його компетенції, в особі уповноваженої посадової особи.

В статті 47 Кодексу адміністративного судочинства (надалі – КАС України) закріплено право сторін досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі [2].

Оскільки податкові спори є видом публічно-правових спорів, вони можуть бути предметом медіації. Водночас, необхідно підкреслити, що окремі з них є немедіабельними (такими, які не можуть бути врегульовані шляхом медіації): 1) загальні: у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації; 2) спеціальні: у спорах, що можуть призводити до порушення принципу рівності платників податків, чітко визначених положеннями податкового законодавства (в «юридично зрозумілих справах»). Зазначимо, що податкова медіація може мати місце під час здійснення податкових процедур, адміністративного оскарження та судового оскарження, а тому медіабельність податкових спорів може також залежати від того, в рамках якої саме процедури звертаються до неї. Немедіабельними є також податкові спори: 1) що виникають у зв'язку з адміністративним оскарженням з питань служби в податкових органах; 2) що виникають у зв'язку з судовим оскарженням: з питань, що виходять за межі предмету звернення.

Водночас, у податковому законодавстві, зокрема в Податковому кодексі України (далі – ПК України), відсутні згадки про медіацію. Державних стандартів проведення медіації у податкових спорах на сьогодні не розроблено. В статті 56 ПК України закріплено порядок проведення процедури оскарження рішень контролюючих органів (податкових та митних) в адміністративному порядку [2], проте в ній відсутні положення про

можливість звернення сторін спору до медіації чи іншої процедури примирення, що є однією з причин незастосування такої медіації для врегулювання податкових спорів. На наш погляд, закріплення в КАС України можливості звернення до процедури медіації на будь-якій із стадій адміністративного судочинства є недостатнім для розширення прав податкових органів, що надають йому право на ініціювання податкової медіації (права податкових органів визначається в статті 20 ПК України, і їх аналіз переконує, що права на звернення до процедури медіації (досудової та присудової) з метою врегулювання податкових спорів, а також права укласти договір про проведення медіації та угоду за результатами проведення медіації в ній не передбачається) [3].

Вважаємо, що в статті 20 ПК України ПК України доцільно закріпити право контролюючого органу укласти договір про проведення медіації та угоду за результатами проведення медіації, а також закріпити за керівником податкового органу повноваження щодо прийняття рішення про звернення до процедури медіації. Особливості реалізації повноважень на звернення до процедури медіації можуть бути деталізовані на рівні наказу Міністерства фінансів України, в частині врегулювання методики (порядку), або на рівні постанови Кабінету Міністрів загалом щодо органів державної виконавчої влади.

Крім цього, необхідно розробити Державний стандарт проведення медіації в податкових спорах, можливість чого закріплена в частині 1 статті 3 Закону України «Про медіацію», який затвердити спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства фінансів України, де:

передбачити критерії немедіабельності податкових спорів, до яких, на нашу думку, доцільно віднести: спори предметом яких є кримінально каране діяння, оскарження дії нормативно-правового акту (його положення); спори між сторонами щодо розмежування владних повноважень (компетенції); спори, предметом яких є тлумачення положення податкового закону чи узгоджене грошове зобов'язання платника податків; спори, що виходять за межі компетенції податкового органу, відсутність у нього дискреційних повноважень

(меж розсуду); податкові спори щодо предмету, який потребує доказування (встановлення юридичних фактів) (вважаємо, що такі критерії можна закріпити у Державному стандарті медіації у податкових спорах);

окреслити питання додаткових вимог до медіаторів, наявності у них спеціальних компетентностей, набуття яких обумовлено проходженням спеціального (спеціалізованого) навчання медіаторів у податкових спорах, що має підтверджуватися відповідним сертифікатом;

визначити форми та методи взаємодії між об'єднанням (асоціацією) медіаторів у податкових спорах та податковими органами;

передбачити ведення та порядок включення медіаторів до Реєстру медіаторів в податкових спорах.

З огляду на зазначене, також необхідним є створення Реєстру медіаторів в податкових спорах, держателем якого може виступати Міністерство юстиції України, а реєстрація медіаторів в податкових спорах може відбуватися через центри надання адміністративних послуг.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що запровадженню податкової медіації в Україні сприятиме:

внесення змін до статті 20 ПК України, якими розширюватимуться права податкових органів на ініціювання податкової медіації шляхом можливості укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами проведення медіації, а також права керівників податкового органу на прийняття рішення про звернення до процедури медіації;

прийняття наказу Міністерства фінансів України або постанови Кабінету Міністрів, в якому б закріплювалася Методика (порядок) проведення податкової медіації;

розроблення Державного стандарту проведення медіації в податкових спорах, в якому передбачити критерії немедіабельності податкових спорів, вимоги до медіаторів, форми та методи взаємодії між об'єднанням (асоціацією) медіаторів у податкових спорах та податковими органами;

створення Реєстру медіаторів в податкових спорах;

розроблення Порядку включення медіаторів до Реєстру медіаторів в податкових спорах.

Список літератури:

1. Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).
2. Recommendation No. R (86) 12 Council of Europe, "Of the Committee of Ministers to member states concerning measures to prevent and reduce the excessive workload in the courts". Adopted by the Committee

of Ministers on 16 September 1986 at the 399th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804f7b86> (дата звернення: 17.10.2024).

3. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах № R(99)19 від 15.09.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_828 (дата звернення: 17.10.2024).

4. Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року.

5. Mediacje: teoria i praktyka / redakcja naukowa Ewa Gmurzyńska, Rafał Morek. Warszawa: Wolters Kluwer Polska. 2018. С. 257. (551 s.).

6. Рекомендація № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи “Щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами”. 5 вересня 2001 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення: 17.10.2024).

7. Рекомендація № R (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення: 17.10.2024).

8. Guidelines for better implementation of the existing Recommendation on alternatives to judicial review of disputes between administrative bodies and private parties, adopted by the European Commission for the Efficiency of Justice on December 7, 2007.

9. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0052> (дата звернення: 17.10.2024).

10. Балух С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 162–168.

11. Бліхар М. Медіація як спосіб вирішення адміністративних спорів. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 10. С. 78–82.

12. Боженко Н. А. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. 18 с.

13. Голоядова Т. О. Необхідність законодавчого запровадження медіації для вирішення податкових спорів в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 5 (35). С. 74–79.

14. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, 2016. 250 с.

15. Дядечко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 2 (56). С. 63–67.

16. Єрмоєнко Г., Заїченко А. Податкова медіація: досвід і перспективи впровадження. *Юрист & Закон*, 2014. № 25. URL: https://ukrmediation.com.ua/files/Eremenko_Zaichenko_U&Z.pdf. (дата звернення: 17.10.2024).

17. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 83–85.

18. Касілова З. В. Умови застосування медіації для врегулювання спорів із органами публічної влади: вітчизняний та зарубіжний аспекти. *Теорія та практика державного управління*, 2015. Вип. 4 (51). С. 200–207.

19. Койчева О. С. Перспективи медіації як альтернативного способу вирішення податкових спорів. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету “Одеська юридична академія”*, 2019. Випуск № 3. С. 72–81.

20. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 17.10.2024).

21. Губіна Г. Специфіка судового розгляду спорів з приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності податкових органів за участі медіатора (досвід країн ЄС). Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети» (м. Київ, 4–5 липня 2019 р.). Київ, 2019. С. 276–278.

22. Голоядова Т. О. Необхідність законодавчого запровадження медіації для вирішення податкових спорів в Україні. *Молодий вчений*, 2016. № 5 (35). С. 74–79.

23. Мягкий А. Медіація у податкових спорах – цивілізований шлях пошуку компромісу. 28.01.2020. URL : <https://coordynata.com.ua/mediacia-u-podatkovih-sporah-civilizovanij-slah-posuku-kompromisu> (дата звернення: 17.10.2024).

24. Єрмоєнко Г., Заїченко А. Податкова медіація: досвід і перспективи впровадження. *Юрист & Закон*, 2014. № 25. URL: https://ukrmediation.com.ua/files/Eremenko_Zaichenko_U&Z.pdf (дата звернення: 13.02.2024).
25. Койчева О. С. Перспективи медіації як альтернативного способу вирішення податкових спорів. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*, 2019. Вип. № 3. С. 72–81.
26. Курило В. О. Альтернативні процедури вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий характер. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 4. 2016. С. 58–66.
27. Дядечко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 2 (56). С. 63–67.
28. Подік І. І. Нідерландський досвід використання процедур медіації під час урегулювання податкових спорів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки, 2019. Том 30(69). № 4. С. 154–159. URL: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/25> (дата звернення: 17.10.2024).
29. Огляд світового досвіду запровадження інституту медіації в податкові правовідносини / за заг. ред. І. І. Подік; авт. кол.: Подік І. І., Єфіменко Л. Л., Серета А. В. Хмельницький: ФОП Мельник А.А. 2019. 58 с.
30. Трофімова Л. Про врегулювання податкових і митних спорів за участю судді. II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети»: збірник матеріалів (4–5 липня 2019 р.). Київ, 2019. С. 87–100.
31. Церетелі Л. Медіація як альтернативне вирішення податкових спорів. ГО «Інститут Податкових реформ», 13 липня 2016. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/mediatsiya-yak-alternativne-virishennya-podatkovih-sporiv/> (дата звернення: 17.10.2024).
32. Якимчук Н. Я. Правові підстави впровадження інституту звернення до процедури медіації та застосування інших альтернативних способів вирішення податкових та митних спорів. Адміністративне і фінансове право України: теорія і практика в умовах сьогодення: зб. наук. праць. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, листопад 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України О. Ф. Андрійко. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 94–98.
33. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 17.10.2024).
34. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20240101/print> (дата звернення: 17.10.2024).
35. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20240101/print> (дата звернення: 17.10.2024).

Riadinska V.O., Horbenko N.O. WAYS TO IMPROVE THE LEGAL REGULATION OF TAX MEDIATION IN UKRAINE

This article presents an analysis of the legal framework that governs the implementation of tax mediation in Ukraine. It is observed that the stipulation in the Code of Administrative Procedure of Ukraine (CAPU) pertaining to the option of resorting to mediation at any stage of administrative proceedings is inadequate to expand the prerogatives of tax authorities, which would entitle them to initiate tax mediation. The authors have put forth a proposal to expand the rights of tax authorities to initiate such mediation. This would be achieved by enabling them to conclude an agreement on the conduct of mediation and an agreement based on the results of mediation. Furthermore, it is recommended that the head of the tax authority be granted the authority to initiate the mediation procedure and to determine the scope of the tax authorities' powers to engage in mediation at the level of an order by the Ministry of Finance of Ukraine concerning the regulation of methodology (procedures) or, more broadly, at the level of a resolution by the Cabinet of Ministers regarding executive authorities in general. It is recommended that a State Standard be developed to guide the conduct of mediation in tax disputes. This would entail establishing criteria for determining whether disputes are amenable to mediation and outlining additional requirements for those acting as mediators. This would include setting out the need for specialised competencies and outlining forms and methods of interaction between the association of mediators in tax disputes and tax authorities. It would also entail creating a Register of Mediators in Tax Disputes, setting out procedures for the maintenance and inclusion of mediators in this Register, and outlining the criteria for inclusion.

Key words: legal regulation, pre-trial dispute resolution methods, mediation, tax mediation, public-law disputes, tax authorities, non-mediability.

Яворський Р.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження присвячене аналізу проблем адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності та пошуку шляхів їх подолання. Метою статті є дослідження основних проблем адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності та розробка ефективних шляхів їх подолання.

Методологічною основою роботи є комплексний теоретичний аналіз правових норм, регулюючих туристичну та рекреаційну діяльність, зокрема, адміністративних актів, державних програм, постанов. Було застосовано методи порівняльно-правового аналізу для виявлення проблемних аспектів у регулюванні туристично-рекреаційної діяльності в різних країнах. Теоретичне дослідження ґрунтується на вивченні наукової літератури, що розкриває актуальні питання адміністративно-правової регуляції туризму. У процесі дослідження встановлено, що основні проблеми полягають у неузгодженості законодавчих актів, недостатній прозорості механізмів регулювання та відсутності чіткого розмежування повноважень між органами влади на місцевому та державному рівнях.

У статті запропоновано конкретні шляхи подолання виявлених проблем, зокрема вдосконалення законодавства шляхом розробки нових правових актів, адаптованих до сучасних реалій, та запровадження нових механізмів координації між державними та місцевими органами влади. Звертається увага на необхідність удосконалення державного контролю за туристичною діяльністю та підвищення рівня підготовки кадрів у туристичній галузі. Крім того, стаття містить пропозиції щодо покращення державних та приватних ініціатив у сфері стимулювання розвитку туризму, таких як надання пільг для інвесторів та підприємців, які вкладають кошти у розвиток туристичних об'єктів. Запропоновано створення національної стратегії цифровізації туристичного сектору з метою оптимізації адміністративних процедур.

Таким чином, результати дослідження вказують на необхідність проведення комплексних реформ у сфері адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності. Впровадження запропонованих заходів сприятиме розвитку туризму, підвищенню якості обслуговування та забезпеченню конкурентоспроможності туристично-рекреаційного сектору на міжнародному рівні.

Ключові слова: туристично-рекреаційна діяльність, адміністративно-правове регулювання, правова база, проблеми регулювання, координація органів влади, цифровізація туризму.

Постановка проблеми. Проблема адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності набуває все більшої актуальності в умовах стрімкого розвитку туристичного сектору та глобалізації світової економіки. Складність цього питання полягає в недостатньо ефективному нормативно-правовому забезпеченні, розрізненості законодавчих актів та відсутності інтегрованого підходу до формування механізмів регулювання [1, с. 34]. Важливим аспектом є також відсутність дієвих механізмів взаємодії між державними інституціями, що здійснюють регулювання, та приватними суб'єктами господарювання. Така ситуація призводить до правової

невизначеності та створює загрози для сталого розвитку галузі.

Шляхи подолання цих проблем включають розробку комплексного підходу до адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності, який передбачає уніфікацію законодавства та гармонізацію його із міжнародними стандартами. Важливим кроком є створення спеціалізованих державних органів з чіткими компетенціями, відповідальними за координацію діяльності у сфері туризму та рекреації [2, с. 231]. Це дозволить усунути фрагментарність у регуляторних процесах й забезпечити послідовність в ухваленні управлінських рішень. Одним із

ключових аспектів удосконалення адміністративно-правового регулювання є впровадження електронних засобів управління, що сприятиме спрощенню процедур ліцензування, сертифікації та контролю туристично-рекреаційної діяльності [3, с. 17]. Цифровізація дозволить не тільки підвищити прозорість, але й зменшити рівень бюрократії та корупційних ризиків. Крім цього, важливим чинником є активізація громадськості та бізнес-спільноти через публічно-приватне партнерство, що забезпечить більш ефективну взаємодію між державою та приватним сектором [4, с. 1608].

Загалом, для подолання проблем адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності необхідно розробити нові підходи до управління на основі системності, прозорості та цифровізації. Інтеграція національних правових норм з міжнародними стандартами, посилення інституційної спроможності державних органів та забезпечення належного рівня підготовки кадрів є ключовими чинниками для сталого розвитку галузі та підвищення її конкурентоспроможності на світовому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації щодо адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності вказують на низку проблем, пов'язаних із фрагментацією нормативної бази, недосконалістю законодавства та слабкою координацією між різними рівнями державної влади. Борецька Н., Гонсалес М., Домінго А., Крапівіна Г., Лікарчук Н., Огієнко А., Огієнко М., Пасека С., Сантос-Лакуева Р., Фонт Х., Яворський Р. зауважують, що однією з ключових проблем є відсутність чіткої правової регламентації діяльності суб'єктів туристичної галузі, що ускладнює правозастосування і веде до правових колізій. Гонсалес-Родрігес М., Мартін-Сампер Р., Кесеоглу М., Лю Ю., Окумус Ф., Сяо Т., Фан З. П., Чжао Х. підкреслюють проблему недостатньої державної підтримки та регулювання інфраструктури, що обмежує розвиток туристичного потенціалу.

Шляхи подолання цих проблем можуть включати вдосконалення нормативно-правової бази шляхом її систематизації та уніфікації з урахуванням європейського досвіду. Алієва А., Галаченко О., Данило Я., Дилевський М., Калиновський М., Мельник І., Опанасюк Н., Парфіненко А., Попадинець Н., Філіп'як Б. відзначають, що важливо також покращити координацію між органами влади різного рівня, запровадити ефективні механізми контролю за дотриманням законодавства у сфері туризму та рекреа-

ції. Важливою є й державна підтримка розвитку інфраструктури та створення сприятливих умов для інвесторів, що може стимулювати розвиток туристичних територій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних проблем адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності та розробка ефективних шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у світі відбуваються катастрофи та кризи, які негативно впливають на здійснення туристичної діяльності, існує безліч різноманітних проблем, що заважають туризму повноцінно розвиватися та вдосконалюватися [5, с. 119]. Основними негативними рисами виділяють слабку нормативно-правову базу та регламентування суб'єктів туризму, сюди також можна віднести брак інноваційних технологій [6, с. 148]. Багато чого залежить від людського чинника: від функціонування державних органів до підприємств обслуговування на місцях.

Специфіка туристичної діяльності полягає в тому, що вона має міжнародний характер й широкий спектр взаємовідносин між особами, які беруть участь у формуванні подорожей. Різноманіття цих відносин породжує певну складність правового регулювання. Дослідники відзначають, що адміністративно-правове регулювання туристично-рекреаційної діяльності включає сукупність правових норм, що встановлюють порядок організації та контролю за діяльністю суб'єктів, які займаються туризмом і рекреацією. Проблеми, пов'язані з цим регулюванням, є багатогранними й можуть стосуватися таких аспектів:

- закони, що регулюють туристичну та рекреаційну діяльність, часто відстають від сучасних вимог ринку, тобто це охоплює недостатньо чіткі визначення термінів, незрозумілі процедури отримання дозволів або сертифікації, відсутність чітких стандартів безпеки;

- процедури отримання необхідних дозволів часто є надмірно складними й тривалими, що створює сприятливий ґрунт для корупційних дій;

- недостатній контроль за діяльністю суб'єктів туристично-рекреаційної сфери призводить до порушень прав споживачів, невідповідності послуг стандартам якості, екологічних норм;

- регулювання туристично-рекреаційної діяльності зазвичай стосується кількох відомств й міністерств, що призводить до дублювання функцій, неузгодженості дій та затримок у прийнятті рішень;

- туристична діяльність пов'язана з екологічними ризиками, зокрема вразливістю природних

територій – невідповідне регулювання призводить до деградації екосистем, забруднення природних ресурсів;

– існують труднощі з забезпеченням прав туристів, зокрема, щодо отримання компенсації за неналежно надані послуги, повернення коштів у разі форс-мажорних обставин [7, с. 231-235; 8, с. 34-49; 9, с. 322-336].

Приміром, туристично-рекреаційна діяльність є важливою частиною економіки багатьох країн Європейського Союзу, сприяючи економічному зростанню, культурному обміну та міжнародному співробітництву. Проте зростання туристичного потоку створює як можливості, так й численні виклики, що потребують ефективного регулювання. Зміни в кількості та поведінці туристів суттєво впливають на інфраструктуру, екологію та соціальну структуру місцевих громад. Країни ЄС, маючи різний рівень розвитку туристичної інфраструктури та особливості культурного та природного середовища, стикаються з унікальними проблемами у сфері регулювання туризму [10, с. 401].

У цьому контексті важливо проаналізувати ключові проблемні аспекти регулювання туристично-рекреаційної діяльності в різних країнах ЄС й визначити ефективні шляхи їх вирішення, що є надалі вагомим для України. У таблиці 1 представлено огляд основних проблем й можливих рішень для країн ЄС, США та Китаю, що дозволить краще зрозуміти загальні тенденції та специфічні виклики у сфері регулювання туристичної діяльності.

У країнах Європейського Союзу законодавче регулювання туристично-рекреаційної діяльності стикається з низкою проблем. Одна з основних проблем полягає у відсутності гармонізації законодавства щодо захисту прав споживачів у туристичній сфері. Наприклад, різниця в законодавстві про права туристів, таких як Directive 2015/2302/EU про пакетні тури призводить до нерівності в захисті прав туристів у різних країнах-членах [11, с. 1237]. Директива забезпечує базовий рівень захисту для туристів, проте країни-члени мають право вводити додаткові національні норми, що формує розбіжності та невизначеність для туристичних операторів й споживачів. Відповідно, варто активніше залучати судові органи ЄС, зокрема Court of Justice of the European Union, для роз'яснення та стандартизації тлумачення законів у випадках конфліктів чи невизначеностей. Така позиція сприятиме створенню єдиного ринку для туристичних послуг та підвищенню захисту прав споживачів на рівні всього ЄС.

Відповідно до вище відзначеного, науковці, дослідники, аналітики та експерти з туристично-рекреаційної діяльності, відзначають, що подолання проблем адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності вимагає системного підходу, який включає кілька напрямків:

– моніторинг чинних нормативно-правових актів, що регулюють туристичну діяльність, з метою їх актуалізації та приведення у відповідність з європейськими та міжнародними стандартами;

– впровадження спеціальних законів та підзаконних актів;

– зменшення кількості бюрократичних перепон для ведення туристичного бізнесу, спрощуючи процеси отримання ліцензій, дозволів та сертифікатів;

– впровадження електронних платформ для подання документів, реєстрації туристичних об'єктів та інших адміністративних послуг, що значно скоротить час та витрати для суб'єктів туристичної діяльності;

– забезпечення систематичного навчання для працівників державних органів, що відповідають за регулювання туристично-рекреаційної діяльності, з акцентом на сучасні тенденції в туризмі та рекреації;

– розробка й підтримка освітніх програм у ЗВО, які б готували кваліфікованих спеціалістів у сфері туризму та адміністративного права;

– створення або реорганізація чинних органів державної влади з метою більш ефективного регулювання туристично-рекреаційної діяльності;

– підвищення рівня координації між міністерствами, відомствами, органами місцевого самоврядування та приватним сектором для забезпечення комплексного підходу до регулювання туризму;

– заохочення участі громадських організацій у моніторингу та контролі якості надання туристичних послуг;

– створення привабливих умов для інвесторів, що включає податкові пільги, гранти, фінансові інструменти підтримки проєктів у сфері туризму;

– забезпечення достатнього фінансування державних програм з розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури [12, с. 247-250; 13, с. 1489-1498].

Експерти з туристично-рекреаційної діяльності наголошують, що для покращення державних та приватних ініціатив у сфері стимулювання розвитку туризму доцільно розглянути впрова-

**Огляд основних проблем й можливих рішень для країн ЄС, США та Китаю
в межах регулювання туристичної діяльності**

Країна	Проблемні аспекти регулювання туристично-рекреаційної діяльності	Шляхи подолання
Іспанія	Перенаселення туристичних центрів, особливо влітку (Барселона, Балеарські острови). Дефіцит житла для місцевого населення через зростання короткострокової оренди. Проблеми з екологічною стійкістю на популярних пляжах.	Введення квот на кількість туристів у популярні місця. Регулювання ринку короткострокової оренди (Airbnb) для захисту місцевих мешканців. Запровадження екологічних стандартів для туристичних зон й стимулювання сталого туризму.
Італія	Високий тиск на історичні пам'ятки через надмірний потік туристів (Рим, Венеція). Проблеми з регулюванням нелегальних гідів та туристичних операторів. Недостатній контроль за якістю послуг у сільських та віддалених регіонах.	Обмеження кількості туристів у ключових туристичних місцях та впровадження онлайн-систем бронювання. Підвищення штрафів за нелегальну діяльність у сфері туризму. Інвестування в розвиток туристичної інфраструктури у менш популярних регіонах.
Франція	Велике навантаження на культурні пам'ятки (Лувр, Версаль). Проблеми з екологічним впливом масового туризму на природні об'єкти, як-от Лазурний берег. Нерівномірний розвиток туризму між регіонами (перевага Парижа та Лазурного берега).	Стимулювання відвідування менш популярних місць через інформаційні кампанії. Впровадження екологічних стандартів для курортів та природних об'єктів. Інвестування у розвиток туристичної інфраструктури у менш популярних регіонах.
Греція	Перенавантаження туристичних об'єктів на популярних островах (Санторіні, Міконос). Екологічний тиск на природні ресурси та забруднення пляжів. Відсутність сталого регулювання короткострокової оренди житла.	Введення лімітів на кількість туристів та розвитку інфраструктури в менш відомих місцях. Стимулювання екологічного туризму та запровадження програм очищення пляжів. Регулювання короткострокової оренди та податкова підтримка для місцевих мешканців.
Хорватія	Сезонне перевантаження туристичних зон на узбережжі Адріатики. Недостатній розвиток туристичних послуг у континентальних регіонах. Проблеми з регулюванням круїзного туризму, особливо в Дубровнику.	Стимулювання туризму в міжсезоння та розвитку альтернативних напрямків. Інвестиції у внутрішню туристичну інфраструктуру. Введення обмежень на кількість круїзних лайнерів та екологічні квоти для портів.
Німеччина	Недостатнє просування культурного туризму в менш відомих регіонах. Вплив масового туризму на екосистеми природних парків та лісів. Відсутність єдиних стандартів для екологічних готелів та курортів.	Інформаційні кампанії для популяризації менш відомих культурних і природних об'єктів. Введення квот на відвідування природних парків та розробка екологічних маршрутів. Введення єдиних стандартів для екологічних закладів розміщення та програм сертифікації.
США	Недостатній контроль за екологічними стандартами у сфері масового туризму. Нерівномірний розвиток туризму між регіонами країни. Складність візової політики для туристів.	Посилення екологічних регуляцій та стимулювання сталого туризму. Підтримка менш розвинених туристичних регіонів через державні інвестиції. Спрощення та автоматизація візових процедур для туристів.
Китай	Обмежений доступ до міжнародного туристичного ринку через строгі державні регуляції. Високий ступінь контролю за внутрішнім туристичним бізнесом. Низький рівень прозорості щодо регуляторних змін.	Лібералізація законодавства для полегшення виходу на міжнародний ринок. Децентралізація регулювання туризму та поліпшення умов для приватних компаній. Введення чіткої комунікації щодо змін у регулюванні.

Джерело: власна розробка автора.

дження системи пільг для інвесторів та підприємців, які вкладають кошти у розвиток туристичних об'єктів та інфраструктури [14, с. 15]. Такі заходи охоплюють податкові канікули, зниження ставок податку на прибуток, субсидії на будівництво та модернізацію туристичних комплексів, а також

спрощені процедури отримання дозволів на здійснення підприємницької діяльності. Крім того, варто запровадити державні програми співфінансування інноваційних проєктів у туристичному секторі, що дозволить залучити додаткові інвестиції та підвищити конкурентоспроможність галузі.

Водночас створення національної стратегії цифровізації туристичного сектору є ключовим кроком для оптимізації адміністративних процедур та підвищення ефективності управління [15, с. 1043]. Стратегія має передбачати впровадження електронних платформ для подачі та обробки документів, створення єдиної бази даних туристичних об'єктів і послуг, а також розвиток цифрових інструментів для управління туристичними потоками. Такі заходи не тільки знизять адміністративне навантаження на бізнес, але й сприятимуть прозорості процесів та поліпшенню взаємодії між державою, підприємцями та споживачами туристичних послуг.

Висновки. Проблематика адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності вимагає комплексного підходу до її вирішення, що передбачає вдосконалення нормативно-правової бази, інституційної структури та механізмів взаємодії між органами державної влади, суб'єктами господарювання та споживачами послуг. На основі аналізу сучасного стану правового регулювання виявлено низку недоліків, які обумовлюють необхідність проведення цільових реформ, спрямованих на оптимізацію право-

вих норм та забезпечення їхньої ефективної реалізації.

Запропоновані шляхи подолання наявних проблем передбачають модернізацію адміністративно-правового забезпечення туристично-рекреаційної діяльності через імплементацію сучасних європейських стандартів та практик. Важливими елементами цього процесу є гармонізація законодавства, підвищення якості державного контролю та наглядових функцій, а також впровадження стимулюючих механізмів для залучення інвестицій у туристичну інфраструктуру. Це дозволить досягти прозорості та передбачуваності регуляторного середовища, що є ключовим чинником для залучення міжнародних туристичних потоків.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме не лише розвитку туристично-рекреаційного сектора, але й загальному економічному зростанню регіонів, підвищенню рівня якості надання послуг, а також зміцненню конкурентоспроможності на міжнародному туристичному ринку. Такий підхід дозволить створити передумови для сталого розвитку галузі, що враховує сучасні виклики та можливості глобалізованого світу.

Список літератури:

1. Огієнко А. В., Огієнко М. М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. Проблеми системного підходу в економіці. 2020. № 1.75. С. 31-37
2. Алієва А. Ю. Сучасні бізнес-моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2020. № 5.1. С. 228-235.
3. Жук П. В. Туристично-рекреаційна сфера регіону як об'єкт дослідження конкурентоспроможності. Регіональна економіка. 2022. № 2. С. 17-24.
4. Font X., Torres-Delgado A., Crabolu G., Palomo Martinez J., Kantenbacher J., Miller G. The impact of sustainable tourism indicators on destination competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism*, 2023. № 31(7). P. 1608-1630.
5. Попадинець Н. М., Галаченко О. О., Данило Я. І. Туристично-рекреаційна діяльність: еколого-економічні аспекти. Регіональна економіка. 2023. № 2. С. 117-124.
6. Борецька Н. П., Крапівіна Г. О. Напрями дослідження розвитку туристично-рекреаційної сфери як об'єкта державного управління. Економічний вісник Донбасу. 2021. № 3(65). С. 147-154.
7. Яворський Р. І. Суб'єкти туристично-рекреаційної діяльності: публічно-правовий аспект. Київський часопис права. 2024. № 2. С. 229-237.
8. Парфіненко А. Міжнародний туризм як складова частина ліберального світового порядку. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2023. № 2 (16). С. 33-51.
9. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. *Quality & Quantity*. 2023. № 57.Suppl 3. P. 321-346.
10. González-Rodríguez, M. R., Martín-Samper, R. C., Köseoglu, M. A., & Okumus F. Hotels' corporate social responsibility practices, organizational culture, firm reputation, and performance. *Journal of Sustainable Tourism*. 2019. № 27(3). P. 398-419.
11. Santos-Lacueva R., González M., Domingo A. The integration of sustainable tourism policies in European cities. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 2022. Vol. 20 № 5. P. 1229-1242.
12. Опанасюк Н., Мельник І. Норми туристичного права України: поняття, ознаки та структура. Проблеми цивільного, господарського, трудового права та права соціального забезпечення. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 246-251.

13. Pasięka S. R., Kolokolchukova I. V., Morozova O. H., Krushynska A. V., Krasnodied T. L., Popova T. V. The potential of tourist and recreational clusters in European space. *Geo Journal of Tourism and Geosites*. 2021. № 39. P. 1488-1500.

14. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.

15. Liu Y., Xiao T., Fan Z. P., Zhao X. Pricing, environmental governance efficiency, and channel coordination in a socially responsible tourism supply chain. *International Transactions in Operational Research*. 2019. № 26(3). P. 1025-1051.

Yavorskyi R.I. Ways to Overcome the Issues of Administrative and Legal Regulation of Tourism and Recreation Activities

The study is dedicated to analyzing the problems of administrative and legal regulation of tourism and recreational activities and identifying ways to address them. The purpose of the article is to explore the main issues in the administrative and legal regulation of tourism and recreational activities and to develop effective solutions to overcome them. The relevance of the topic is driven by the need to improve the legal framework.

The methodological basis of the work is a comprehensive theoretical analysis of the legal norms regulating tourism and recreational activities, including administrative acts, state programs, and resolutions. Methods of comparative legal analysis were used to identify problematic aspects in the regulation of tourism and recreational activities in different countries. The theoretical study is based on the review of scientific literature that addresses current issues in the administrative and legal regulation of tourism. During the research, it was found that the main problems lie in the inconsistency of legislative acts, insufficient transparency of regulatory mechanisms, and the lack of clear delineation of powers between authorities at the local and state levels.

The article proposes specific ways to address the identified problems, including improving legislation by developing new legal acts adapted to current realities and introducing new coordination mechanisms between state and local authorities. Attention is drawn to the need to improve state control over tourism activities and to enhance the level of staff training in the tourism sector. In addition, the article provides suggestions for improving public and private initiatives to stimulate tourism development, such as offering benefits to investors and entrepreneurs who invest in tourism facilities. The creation of a national strategy for the digitalization of the tourism sector is also proposed, aimed at optimizing administrative procedures.

Thus, the research results indicate the necessity of conducting comprehensive reforms in the administrative and legal regulation of tourism and recreational activities. The implementation of the proposed measures will contribute to the development of tourism, improve service quality, and ensure the competitiveness of the tourism and recreation sector on the international level.

Key words: *tourism and recreational activities, administrative and legal regulation, legal framework, regulation issues, coordination of authorities, digitalization of tourism.*

Яворський Р.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

СУДОВА ПРАКТИКА У ТУРИСТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ: ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ

Метою статті є дослідження та аналіз ролі судової практики у регулюванні туристичних відносин, визначення її значення для захисту прав учасників туристичних правовідносин, а також виявлення основних проблем та перспектив розвитку судової практики у цій сфері. У статті розглядається важливість туристичних відносин у сучасній економіці, де охоплюються різноманітні учасники: туристи, туроператори, перевізники та інші постачальники послуг. Визначається, що судова практика виконує функцію формування правових стандартів для розв'язання конфліктів, а також уточнює та конкретизує законодавчі положення.

Аналіз нормативно-правових документів, що регулюють туристичну діяльність, вказує на численні правові питання, зокрема, договірні зобов'язання, якість наданих послуг та механізми захисту прав споживачів. Стаття підкреслює, що судова практика останнім часом демонструє тенденцію до підвищення рівня захисту прав туристів, з акцентом на відповідальність туроператорів за неналежне виконання умов договору. Утім, виявлено низку проблем, що перешкоджають ефективності судового захисту, зокрема, неповноту законодавства, відсутність єдиної методики оцінки моральної шкоди, недостатню підготовленість суддів у специфічних питаннях туристичних послуг та низький рівень використання альтернативних механізмів вирішення спорів.

Стаття пропонує перспективи розвитку судової практики у сфері туризму, зокрема, гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами та розвиток альтернативних методів розв'язання спорів. Висновки дослідження підкреслюють ключову роль судової практики у забезпеченні правової рівноваги між учасниками туристичних відносин та пропонують конкретні кроки для вдосконалення правозастосовної практики.

Ключові слова: судова практика, туристичні відносини, захист прав споживачів, договірні зобов'язання, нормативно-правові документи, відповідальність.

Постановка проблеми. У сучасному світі туризм є однією з найдинамічніших галузей економіки, яка активно впливає на соціальний та економічний розвиток країн. Водночас зростання туристичних потоків призводить до ускладнення туристичних відносин, які все частіше стають предметом правових спорів. Різноманітні конфлікти, що виникають між туристами та туристичними операторами, транспортними компаніями, готельними закладами чи іншими учасниками туристичної діяльності, потребують чіткого регулювання на рівні правової системи. У цьому контексті судова практика відіграє ключову роль у формуванні прецедентів та уточненні правових норм, що стосуються туристичних відносин.

Однак, попри важливість судової практики у врегулюванні туристичних конфліктів, ця сфера залишається недостатньо дослідженою в науковій літературі. Відсутність систематизованого аналізу судових рішень, що стосуються туристичних відносин, знижує ефективність правозастосування

та створює ризики для правових суб'єктів. Саме тому виникає потреба у вивченні та узагальненні судової практики у сфері туристичних відносин, з метою визначення її значення та ролі у забезпеченні справедливого правосуддя, захисту прав та інтересів учасників туристичного ринку.

Дослідження судової практики дозволить не лише виявити основні тенденції у правозастосуванні, а й визначити прогалини у чинному законодавстві, що потребують вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судової практики у туристичних відносинах та правового регулювання цієї галузі неодноразово привертала увагу українських науковців і практиків. Зокрема, Х. Горєцька зазначає, що надання туристичних послуг відбувається в межах правової конструкції відповідного договору. Договір про туристичне обслуговування належить до договорів про надання послуг. Він відображає волю сторін, у його умовах визначаються конкретні суб'єктивні права та обов'язки, які

становлять специфічну правову форму взаємодії сторін, створюючи між ними юридичний зв'язок. Підстави для розірвання договору на туристичне обслуговування через неналежне виконання виникають через істотні порушення цивільно-правових зобов'язань сторонами або внаслідок дії непереборної сили. Дослідниця відзначає, що розірвання договору у випадку значних порушень його умов здійснюється через суд, і в такому разі судом має бути встановлено завдання істотної шкоди, яка суттєво позбавляє одну зі сторін договору того, на що вона розраховувала [1, с. 75]. М. Майка, аналізуючи питання реалізації права на справедливий суд у спорах щодо захисту прав споживачів туристичних послуг, наголошує на тому, що дотримання цього права є ключовим аспектом захисту прав споживачів. Вдосконалення процедур і підходів до розгляду таких справ може сприяти їх ефективнішому вирішенню. Основні напрямки вдосконалення законодавства, які можуть підвищити реалізацію права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг, включають: розширення можливостей споживачів отримувати безоплатну правову допомогу у таких справах; запровадження суворіших вимог до професійної підготовки суддів, що розглядають спори щодо захисту прав споживачів туристичних послуг; впровадження системи альтернативного вирішення спорів (наприклад, медіації) у цій сфері; забезпечення широкого доступу до інформації про права споживачів у галузі туризму та способи їх захисту. На підставі таких узагальнень, вчений зауважує, що ці заходи можуть значно покращити реалізацію права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів і сприяти більш ефективному захисту їхніх інтересів [2, с. 41]. Н. Камінська, аналізуючи питання цивільно-правової відповідальності у сфері туристичних послуг, зазначає, що проблема відшкодування моральної шкоди за неналежне або невиконане надання туристичних послуг залишається актуальною. Вчена підкреслює, що відсутність офіційно затвердженої методики оцінки розміру моральної шкоди на законодавчому рівні при порушенні прав споживачів туристичних послуг призводить до того, що суддям кожного разу доводиться визначати ступінь вини порушника, характер та обставини заподіяння моральних і фізичних страждань, а також враховувати індивідуальні особливості туриста, вимоги справедливості, розумності та інші важливі обставини. Тому постає потреба в розробці методики визначення розміру компенсації за моральну

шкоду, що значно спростило б роботу суддів та забезпечило б належний захист прав туристів при відшкодуванні моральної шкоди за невиконання або неналежне виконання договору про надання туристичних послуг [3, с. 33]. Л. Василенко, досліджуючи питання захисту прав споживачів у сфері надання туристичних послуг, на основі аналізу судової практики виділяє основні типи скарг, які найчастіше розглядаються судами. До них належать: невиконання або неналежне виконання умов договору про надання туристичних послуг; несвоєчасне або неналежне інформування споживачів про обсяг туристичного продукту, що є предметом договору; обмеження відповідальності суб'єктів туристичної діяльності у зв'язку зі зміною умов договору; стягнення додаткових коштів з туристів; низький рівень обслуговування та сервісу; порушення законодавства щодо безпеки туристів. Значна кількість судових справ вказує на неповноту та суперечливість правових норм, що регулюють діяльність туроператорів та турагентів, недостатню розробку понятійного апарату, а іноді й на відсутність відповідних правових норм, що регулюють взаємовідносини між цими суб'єктами та туристами, які є основними споживачами їхніх послуг. На думку науковця, така ситуація вимагає вдосконалення законодавства у сфері надання туристичних послуг, зокрема щодо захисту прав туристів та підвищення відповідальності туроператорів і турагентів [4, с. 171].

Однак, попри наявність окремих ґрунтовних досліджень у цій сфері, аналіз судової практики щодо туристичних відносин загалом залишається недостатньо систематизованим. Більшість наукових публікацій українських вчених акцентують на окремих аспектах проблеми, тоді як комплексний аналіз судових рішень у цій галузі, з огляду на сучасні тенденції правозастосування, досі не проведено. Саме тому актуальним є подальше дослідження та узагальнення судової практики, що сприятиме вдосконаленню правового регулювання туристичної сфери в Україні та захисту прав її учасників.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз ролі судової практики у регулюванні туристичних відносин, визначення її значення для захисту прав учасників туристичних правовідносин, а також виявлення основних проблем та перспектив розвитку судової практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Туристичні відносини є важливим елементом сучасної економіки та правової системи, оскільки туризм охоплює

широкий спектр взаємовідносин між туристами, туроператорами, перевізниками, готельними комплексами, страховими компаніями та іншими учасниками. Туристична діяльність регулюється національним законодавством, міжнародними угодами, а також судовою практикою, яка відіграє важливу роль у вирішенні спорів, що виникають у цій галузі.

Судова практика у сфері туристичних відносин виконує важливу функцію формування правових стандартів і підходів до розв'язання правових конфліктів між учасниками туристичних відносин. Вона виступає доповненням до нормативно-правової бази, конкретизуючи та деталізуючи законодавчі положення. Зокрема, судові рішення уточнюють значення певних правових норм, що дозволяє уніфікувати практику їх застосування.

Нормативно-правові акти, що регламентують судову практику в туристичних відносинах, охоплюють як національне законодавство, так і міжнародні нормативні документи. Основні правові питання стосуються договірних зобов'язань між туристами та постачальниками послуг, якості наданих послуг, прав споживачів та механізмів

захисту цих прав через суд. Крім того, судова практика відіграє ключову роль у встановленні єдиних підходів до вирішення туристичних спорів, що сприяє розвитку правової культури та захисту прав споживачів у сфері туризму. Нижче представимо короткий аналіз окремих нормативно-правових документів, які регламентують судову практику в туристичних відносинах (таблиця 1).

Основні типи спорів, що виникають у туристичній сфері, стосуються порушення прав споживачів (туристів), неналежного виконання договорів туроператорами або іншими постачальниками послуг, затримки чи скасування рейсів, пошкодження або втрати багажу, порушення умов проживання в готелях, невідповідності якості наданих послуг заявленому рівню, а також невиконання страхових зобов'язань. Судова практика дозволяє встановити чіткі стандарти щодо розв'язання таких конфліктів.

Судові органи мають важливе значення для захисту прав туристів як споживачів послуг. Останніми роками судова практика продемонструвала тенденцію до підвищення рівня захисту споживачів у туристичних відносинах. Зокрема,

Таблиця 1

Нормативно-правові документи, що регламентують судову практику у туристичних відносинах

Нормативно-правовий документ	Короткий опис	Застосування в судовій практиці туристичних відносин
Конституція України [5]	Гарантує основні права та свободи громадян, включаючи право на звернення до суду.	Використовується для захисту прав туристів у випадку порушення договірних зобов'язань.
Цивільний кодекс України [6]	Регулює договірні відносини, відповідальність сторін, питання відшкодування збитків.	Часто використовується у спорах щодо порушення умов договору на туристичні послуги.
Закон України «Про туризм» [7]	Встановлює вимоги до туристичної діяльності, права та обов'язки туристів і операторів.	Базовий закон для регулювання прав та обов'язків сторін у туристичних відносинах.
новий Закон України «Про захист прав споживачів» [8]	Захищає права споживачів послуг, зокрема туристичних.	Застосовується у спорах щодо якості туристичних послуг і компенсації збитків.
Цивільний процесуальний кодекс України [9]	Регулює порядок звернення до суду та розгляд цивільних справ.	Визначає порядок подання позовів і захист прав туристів у суді.
Господарський кодекс України [10]	Регулює діяльність суб'єктів господарювання, включаючи туроператорів і турагентів.	Використовується для вирішення господарських спорів між туристичними компаніями.
Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [11]	Регулює відповідальність авіаперевізників за затримки, втрату або пошкодження багажу.	Часто використовується для компенсацій туристам за збитки, пов'язані з авіаперевезенням.
Директива ЄС 2015/2302 [12]	Визначає права туристів на пакетні тури в межах ЄС.	Регламентує питання компенсації у разі зміни умов подорожі або її скасування.
Судова практика Верховного Суду України	Формує прецеденти для вирішення туристичних спорів.	Використовується як правовий орієнтир для судів нижчих інстанцій у справах про туристичні послуги.
Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)	Захищає права людини, включаючи порушення прав під час подорожей.	Використовується українськими судами для захисту прав туристів, особливо у міжнародних спорах.

суди часто виносять рішення на користь туристів у випадках, коли порушуються їхні права відповідно до договорів надання туристичних послуг або коли компанії не виконують свої обов'язки. Це стосується не лише компенсації за невиконані послуги, але й відшкодування моральної шкоди, яка може бути спричинена порушенням умов договору або недотриманням заявлених умов подорожі.

Аналіз праці «Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг» [13] відображає значущість судової практики у розгляді справ, що стосуються захисту прав туристів. Цей огляд надає глибокий аналіз рішень Верховного Суду, особливо у питаннях, пов'язаних з договірними зобов'язаннями між туристами та туристичними операторами.

Основні моменти, які висвітлюються в огляді:

1. Договір на туристичне обслуговування: Акцентується на тому, що договір між туристом і туроператором повинен бути виконаний чітко відповідно до умов, прописаних у ньому. У разі їх порушення, турист має право на відшкодування збитків, як це передбачено законодавством про захист прав споживачів.

2. Відповідальність туроператорів та турагентів: Огляд підкреслює, що туроператори несуть відповідальність за належне виконання всіх зобов'язань, навіть якщо вони делеговані третім сторонам (наприклад, перевізникам чи готелям).

3. Компенсація за неякісні послуги: В огляді наведені приклади справ, де туристи мали право на компенсацію за неналежні послуги (зміна готелів, низька якість обслуговування, інші невідповідності умовам договору).

4. Практика судового врегулювання спорів: Верховний Суд розглядає такі справи з урахуванням особливостей наданих послуг, і рішення ухвалюються відповідно до законодавства про захист прав споживачів, що є гарантією захисту прав туристів.

Відзначимо, що ця праця розкриває важливі аспекти застосування судової практики у туристичних відносинах, підкреслюючи значення належного правового регулювання цієї сфери.

Важливим аспектом судової практики у сфері туристичних відносин є її прецедентний характер. Хоча в Україні судові рішення не є формально обов'язковими для інших судів, вони відіграють роль орієнтирів для формування подальших судових рішень. Так, рішення Верховного Суду або Конституційного Суду України можуть створити

правові позиції, які використовуватимуться при вирішенні подібних справ у майбутньому. Це сприяє уніфікації судової практики та забезпечує правову визначеність для учасників туристичних відносин.

Туристична діяльність має суттєву міжнародну складову, оскільки багато туристів подорожують за межі своїх країн. Це створює додаткові виклики для національних судів, які розглядають справи, пов'язані з міжнародними туристичними відносинами. Судова практика демонструє, що важливим аспектом таких справ є застосування міжнародних договорів, зокрема Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [11], що регулюють туристичні послуги. У таких випадках суди мають звертати увагу на національне законодавство країни, де було укладено договір, а також на міжнародні норми, що регулюють відповідні правовідносини.

На підставі зазначеного вище, відзначимо, що попри позитивну динаміку розвитку судової практики у сфері туристичних відносин, існує низка проблем. Основні проблеми це:

1. Неповнота та суперечливість законодавства. Норми, що регулюють туристичні відносини, часто є недостатньо деталізованими або містять суперечності, що ускладнює їх правильне застосування. Це особливо стосується питань відповідальності за неналежне виконання або невиконання умов договору, захисту прав туристів та компенсації моральної шкоди.

2. Відсутність єдиної методики оцінки моральної шкоди. У разі порушення прав споживачів туристичних послуг суди змушені самостійно визначати розмір компенсації за моральну шкоду, враховуючи індивідуальні обставини кожної справи. Відсутність законодавчо затвердженої методики призводить до непослідовності судових рішень і нерівномірності призначення компенсацій.

3. Неврегульованість відносин між турагентами, туроператорами та туристами. Законодавство не завжди чітко визначає права та обов'язки всіх учасників туристичних відносин, що призводить до судових спорів, пов'язаних із виконанням зобов'язань і відповідальністю сторін.

4. Недостатня професійна підготовка суддів у сфері туристичних послуг. Оскільки туристична галузь є специфічною, для ефективного вирішення спорів суддям необхідна глибша спеціалізація та підготовка щодо особливостей правових аспектів туристичних відносин.

5. Відсутність альтернативних механізмів вирішення спорів. Хоча впровадження медіа-

ції та інших альтернативних методів вирішення конфліктів могло б спростити та пришвидшити розгляд спорів, наразі ці механізми не використовуються достатньою мірою у сфері туристичних відносин.

6. Низький рівень інформованості туристів про їхні права. Часто споживачі туристичних послуг не мають достатньої інформації про свої права та механізми їх захисту, що ускладнює процес звернення до суду та ефективного захисту інтересів.

Водночас, на нашу думку, перспективи розвитку судової практики у сфері туризму пов'язані з подальшою гармонізацією національного законодавства з європейськими та міжнародними стандартами, а також з удосконаленням механізмів захисту прав туристів. Важливим кроком у цьому напрямі є розвиток альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація або арбітраж, що дозволяє знизити навантаження на судову систему та прискорити процес вирішення конфліктів.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що судова практика у сфері туристичних відносин відіграє ключову роль у забезпеченні правової рівноваги між учас-

никами цього ринку, зокрема між туроператорами, турагентами та споживачами туристичних послуг. Вона виступає важливим інструментом для вирішення спорів, захисту прав споживачів, а також для формування прецедентів, які сприяють вдосконаленню правозастосовної практики.

Аналіз проблем розвитку судової практики у цій сфері дозволяє виявити низку викликів, зокрема: неповноту законодавчого регулювання, складнощі в оцінці моральної шкоди, недостатню професійну підготовку суддів у специфічних питаннях туризму, а також низький рівень використання альтернативних методів вирішення спорів. Ці проблеми гальмують ефективний захист прав туристів та ускладнюють формування єдиної судової практики.

З огляду на це, необхідним є подальше вдосконалення законодавства, розробка методичних рекомендацій для суддів щодо оцінки моральної шкоди, а також впровадження медіації та інших альтернативних способів вирішення конфліктів. Це дозволить зробити судову практику у сфері туристичних відносин більш ефективною, послідовною та сприятиме підвищенню рівня захисту прав споживачів.

Список літератури:

1. Горецька Х. В. Правове регулювання розірвання договору на туристичне обслуговування на підставі його неналежного виконання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 1(1). С. 73-76.
2. Майка М. Б. Реалізація права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг. Галицькі студії: Юридичні науки. 2023. № 2. С. 35-40.
3. Камінська Н. Відшкодування моральної шкоди за невиконання або неналежне виконання умов договору про надання туристичних послуг. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 30-34.
4. Василенко Л. П. Захист справ споживачів у сфері надання туристичних послуг. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 171-173.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20>
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
11. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: ІКАО; Конвенція, Міжнародний документ від 28.05.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text
12. Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements, amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 90/314/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32015L2302>

13. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг / Упоряд.: правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, к.ю.н. О. В. Білоконь. Київ, 2020. 37 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KCS.pdf

Yavorskyi R.I. JUDICIAL PRACTICE IN TOURISM RELATIONS: IMPORTANCE AND ROLE

The purpose of the article is to study and analyze the role of judicial practice in the regulation of tourism relations, to determine its importance for the protection of the rights of participants to tourism legal relations, and also to identify the main problems and prospects for the development of judicial practice in this area. The article discusses the importance in tourism relations in the modern economy, which involves various participants: tourists, tour operators, carriers and other service providers. It is determined that judicial practice performs the function of forming legal standards for conflict resolution, as well as clarifies and specifies legislative provisions.

An analysis of the legal and regulatory documents governing tourism activities reveals numerous legal issues, including contractual obligations, the quality of services provided, and consumer protection mechanisms. The article emphasizes that judicial practice has recently demonstrated a tendency to increase the level of protection of tourists' rights, with an emphasis on the liability of tour operators for improper performance of the contract. However, a number of problems have been identified that impede the effectiveness of judicial protection, including incomplete legislation, the lack of a unified methodology for assessing non-pecuniary damage, insufficient training of judges in specific issues of tourism services, and a low level of use of alternative dispute resolution mechanisms.

The article offers prospects for the development of judicial practice in the field of tourism, in particular, harmonization of legislation with international standards and development of alternative methods of dispute resolution. The conclusions of the study emphasize the key role of judicial practice in ensuring legal balance between the participants in tourism relations and suggest specific steps to improve law enforcement practice.

Key words: court practice, tourism relations, consumer protection, contractual obligations, regulatory documents, liability.

Янчук А.О.

доктор юридичних наук, професор

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті проаналізовано необхідність забезпечення національних економічних інтересів України в період повоєнного відновлення на основі довгострокової стратегії, підготовленої із залученням широких кіл українського суспільства щодо окремих структурних елементів такої стратегії, періодів її реалізації та пріоритетів, що сприятимуть сталому економічному зростанню України. Наразі існує певна невизначеність щодо подальших дій України в розвитку економіки та ролі нашої держави на глобальних ринках і в ланцюгах постачання. Саме тому основою реалізації національних економічних інтересів має стати чітка економічна стратегія повоєнного відновлення. У контексті майбутнього вступу України до Європейського Союзу ця стратегія повинна враховувати європейські цінності та пріоритети.

Національні інтереси України, як підкреслює Закон України «Про національну безпеку України», включають сталий розвиток економіки, суспільства та держави. Проте поточні стратегії не повністю відповідають вимогам повоєнної відбудови, що актуалізує питання розробки оновленого плану. Дослідження підкреслює, що національна економічна стратегія, затверджена в 2021 році, не враховує змін, спричинених повномасштабною війною.

Проаналізовано необхідність розробки цілісного документа, який враховував би інтереси різних учасників процесу повоєнного економічного відновлення України: органів державної влади, міжнародних партнерів, громадян і бізнесу. Також досліджено переваги та недоліки як децентралізованого, так і системного підходів до вирішення зазначеного питання. Обґрунтовано важливість розробки економічної стратегії, яка б враховувала пріоритетні галузі, ресурсну складову, відповідне правове регулювання, а також механізми управління фінансовою допомогою, зокрема міжнародною.

У статті детально розглядаються етапи відновлення, необхідність інтеграції України до європейських ланцюгів створення вартості, а також підтримка галузей, критично важливих для відновлення та конкурентоспроможності країни на світовому ринку. У якості довгострокової мети визначено розбудову економічної безпеки України шляхом створення умов для залучення іноземних інвестицій, стимулювання інновацій та сталого розвитку ключових секторів економіки тощо.

Ключові слова: національні економічні інтереси, економічна безпека, економічна політика, повоєнне відновлення, стратегія, стратегічний документ.

Постановка проблеми. Світова історія знає як успішний досвід повоєнного відновлення, так і «провальний». Безперечно найвідомішим прикладом є провал Плану Моргентау для післявоєнної Німеччини та успіх Плану Маршалла, який не тільки гарантував доволі стрімке відновлення економіки багатьох держав Західної Європи, а й забезпечив їх реіндустріалізацію, що стала основою їх подальшого зростання.

Нещодавнім негативним прикладом є політика повоєнного відновлення щодо балканських країн – Боснії і Герцеговини, Сербії та Хорватії – після закінчення війн 90-х років минулого століття. Реалізовані міжнародними фінансовими установами програми ринкових трансформацій та допомоги практично не вплинули на промислове

виробництво, а ефективному розподілу коштів між реципієнтами заважали масштабна корупція, державний монополізм у промисловому виробництві, недостатня інституційна спроможність центральної і місцевої влади та значні політичні й бюрократичні перепони. Так розвиток цих держав пішов у напрямі деіндустріалізації, а частка доданої вартості переробної промисловості у ВВП знизилася з 1995 по 2021 роки на 7–10 % (крім Боснії і Герцеговини, де з 2005 року вона зросла на 4 %).

Певний час з аналогічними проблемами стикалася й Південна Корея. Попри солідну зовнішню допомогу це не призвело до суттєвих структурних зрушень. Ситуацію змінив прихід до влади Пак Чон Хі, який «зробив ставку» на модернізацію

шляхом впровадження технологічних інновацій та змін у структурі економіки держави в цілому. Пак Чон Хі послідовно втілював плани, спрямовані на найбільш ефективний захист, на його думку, національних економічних інтересів.

Наразі Україна вже має визначитися з пріоритетами у повоєнному відновленні та із кроками, які потрібно реалізовувати вже зараз, для ефективного їх впровадження. План для Ukraine Facility виглядає більш конкретним, але містить в основному перелік реформ, які є викликами для влади, та розрахований на 2024-2027 роки.

Таким чином, існує певна невизначеність щодо подальших дій України у розвитку економіки та ролі нашої держави на глобальних ринках та у ланцюгах постачання. На нашу думку, основою реалізації національних економічних інтересів має стати чітка Економічна стратегія повоєнного відновлення. У контексті майбутнього вступу України до Європейського Союзу ця стратегія має враховувати європейські цінності та пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність визначення стратегічних напрямів розвитку України вивчалася такими українськими вченими як О. Барановський, В. Горбулін, Я. Жаліло, І. Підоричева, О. Рябченко, О. Носирев та А. Шевченко, що присвячували свої праці концепціям промислового відновлення України. Досвід повоєнного економічного відновлення інших держав та можливість його адаптації до українських реалій вивчали Н. Белікова, О. Бородіна, В. Небрат та інші.

Постановка завдання. На основі аналізу законодавства України, наукових публікацій, закордонного досвіду, політик ЄС визначити можливі структурні елементи та пріоритетні напрями Економічної стратегії повоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. До фундаментальних національних інтересів віднесено, зокрема, сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення [1]. Однак цим Законом не передбачено заходів щодо забезпечення економічної безпеки. Між тим, варто визнати, що функціонуюча економіка є важливим елементом державності.

До початку повномасштабного вторгнення в Україну певні стратегічні концепції розвитку економіки розроблялися та пропонувалися як органами влади, так і науковим та експертним середовищем. Національну економічну стратегію на період до 2030 року було затверджено Кабінетом Міністрів України 3 березня 2021 року [2]. Отже природно, що вона не враховувала «воєнних» реалій. На сьогодні зміст названої Стратегії майже не змінився, що свідчить про те, що як основа повоєнного відновлення вона не розглядається Урядом.

План відновлення України, відповідно до Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення, виконаного Київським міжнародним інститутом соціології, «не став дорожньою картою для учасників відновлення, не отримав юридичного статусу та майже не використовується і не згадується учасниками процесу відновлення (представниками влади, донорами, органами місцевого самоврядування, організаціями громадянського суспільства)» [3]. У звіті «Оцінка проекту Національного плану відновлення України» (Evaluation of Ukraine's National Recovery Draft Plan) австрійського аналітичного центру Віденського інституту міжнародних економічних досліджень зазначається, що «уряд переоцінює післявоєнний потенціал зростання економіки. Необхідно внести корективи як у розподіл повоєнного фінансування між секторами, так і в плани, пов'язані з промисловою політикою та фінансовим сектором. Прагнення знизити податковий тягар навряд чи буде сумісним з післявоєнними вимогами до державного бюджету, пов'язаними з відбудовою. Крім того, запропонований децентралізований підхід навряд чи дасть найкращі результати. У більшості сфер відбудова має відбуватися на національному рівні. Слід також звернути увагу на сфери, які дублюються, на відсутність координації між різними елементами плану відбудови, а в деяких випадках і на неправильне визначення пріоритетності завдань» [4].

Реалізація Плану для Ukraine Facility, беззаперечно, принесе значну користь Україні – і не тільки через те, що виконанням його заходів обумовлено надання міжнародної фінансової допомоги, а й тим, що передбачає низку реформ відповідно до європейських цінностей та пріоритетів. Таким чином практичне впровадження заходів Плану наближає нас до виконання вимог щодо євроінтеграції, а також до реалізації сучасних тенденцій в економіці, що в майбутньому може забезпечити Україні конкурентоспроможність на світових рин-

ках. Однак, яким буде остаточний довгостроковий план відновлення України, запропонований міжнародними партнерами, поки що невідомо, особливо зважаючи на те, що він буде залежати від успіху реформ, які впроваджуються нині.

Так, наприклад, І. Підричева зауважує, що Україна не може собі дозволити обмежитися лише досягненням довоєнного рівня соціально-економічного розвитку. Повоєнна відбудова України має бути спрямована на кардинальну зміну структури економіки, перехід від аграрно-сировинного типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної, цифровізованої промисловості у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0. Причому Україна сама має виступити з такою ініціативою, бо не факт, що союзники України запропонують їй саме сценарій інноваційного розвитку, а не щось на кшталт Плану Моргентау. Адже деяким країнам Україна цікава лише як постачальник аграрної продукції та сировини без амбіцій на виробництво капіталотанкоємних товарів [5, с. 190].

Натомість Я. Жаліло, аналізуючи План Маршалла для Західної Європи, підкреслює, що для України подібного плану може не бути, адже План Маршалла, по суті, формував «європейську політику» США та був стратегічно важливим для цієї держави як донора [6]. Натомість вчений виділяє такі проблеми у плануванні майбутнього відновлення:

- відсутність в ЄС сформованої єдиної політики щодо України;
- відсутність чіткої артикуляції значення співпраці з Україною для європейського бізнесу;
- відсутність цілісності і вичерпності завдань урядового Плану відновлення України для досягнення збалансованості повоєнної відбудови та його зв'язку із політиками ЄС [6].

Так Я. Жаліло вважає, що ключовим завданням майбутнього плану має стати формування економічного базису для пришивидшеної європейської інтеграції України: він може бути вужчим за змістом, сферою охоплення та перспективами безпосереднього фінансування, проте має зосереджуватися на багаторівневій реінтеграції України та її суб'єктів до загальноєвропейських процесів, підтримувати й просувати реформи, необхідні для реалізації завдань кандидатства та динамічного набуття членства в ЄС [6].

Досліджуючи чинники успіху післявоєнного розвитку низки національних економік, А. Дідик та С. Погорелов виділяють такі: наявність чіткого структурованого плану дій; відновлення

пошкодженої інфраструктури; масштабна інвестиційно-фінансова підтримка відновлення інфраструктури та виробничих потужностей; поєднання методів та стимулів ринкової економіки із централізованим державним плануванням; індустріалізація економіки; відбудова (побудова) промисловості, часто високотехнологічної; чітка обмеженість здійснюваних заходів, у тому числі підтримки постраждалої країни, у часі; спираючись на необхідні наявні інституції або їхня побудова; суб'єктна визначеність учасників; планомірний послідовний характер дій; забезпечення експортної орієнтації виробництва; партнерський характер відносин великого бізнесу та держави; грантовий (безповоротний) характер значної частки наданої інвестиційно-фінансової допомоги [7, с. 269]. Дослідники наголошують на необхідності існування певної стратегії, на реалізацію якої спрямоване детальне планування і забезпечення (бажано безповоротними) ресурсами. Таке стратегічне бачення та планування мають спрямовуватися на розбудову інфраструктури та виробничих потужностей для високотехнологічного виробництва витребуваних у світі товарів.

Загалом більшість науковців підкреслюють посилену роль держави у післявоєнному відновленні. Так, наприклад, О. Рябенко пропонує прийняти Концепцію державного регулювання економіки у повоєнний період, структура якої, на її думку, має складатись із низки блоків. Опускаючи загальні засади, притаманні стратегічним документам, акцентуємо увагу на таких:

- моніторинг стану розвитку економіки в цілому та окремих галузей; визначення інвестиційно привабливих галузей економіки та галузей, функціонування яких не є перспективним в умовах повоєнної відбудови;
- визначення принципів реалізації Концепції та їх зміст;
- регламентування регулятивної складової Концепції, в якій відтворено: проміжні цілі й засади визначення та застосування заходів, притаманних диспозитивному методу регулювання господарської діяльності; інституційну складову реалізації Концепції; стратегію взаємодії між органами публічної влади;
- визначення охоронної складової Концепції, в якій відображено юридичні гарантії її реалізації;
- встановлення ресурсної складової Концепції із чітким визначенням обсягу необхідних матеріальних, фінансових, природних, кадрових ресурсів;

– регламентування інституційної складової Концепції, яка має містити підходи до оптимізації побудови системи державних органів та їх компетенції [8, с. 66-67].

Щодо моніторингу, на нашу думку, доцільно визначити не тільки ті галузі або сектори, які мають інвестиційну привабливість, а й галузі, які мають стратегічне значення для розвитку держави і найбільше потребують її підтримки (для кожного етапу окремо). Враховуючи, що державні кошти і підтримка міжнародних партнерів (яка, до того ж, буде обмежена у часі) навряд чи будуть достатніми для стимулювання всіх галузей та секторів, зважаючи на реальні наслідки воєнних дій для України, пропонується виокремити пріоритетні сектори та зосередити на них максимальну увагу.

Стосовно принципів, виходячи із значення цього слова («основа, початок» від лат. *principium*; греч. *αρχή* – дослівно «найперше»), вони можуть бути імplementовані з прийнятого Європейською комісією Комюніке [9], яке передбачає чотири основні «стовпи» відновлення:

– відбудова країни, зокрема інфраструктури, медичних послуг, житла та шкіл, а також цифрової та енергетичної стійкості відповідно до найновіших європейських політик і стандартів;

– продовження модернізації держави та її інституцій для забезпечення належного врядування та поваги до верховенства права шляхом підтримки адміністративного потенціалу та технічної допомоги, у тому числі на регіональному та місцевому рівнях;

– реалізація структурного та регуляторного порядку денного з метою поглиблення економічної та суспільної інтеграції України та її народу до ЄС;

– підтримка відновлення економіки та суспільства України з метою налагодження стійкої та інклюзивної економічної конкурентоспроможності, сталої торгівлі та розвитку приватного сектору, з одночасним внеском у зелену та цифрову трансформацію країни.

До подібних «стовпів» мають бути додані політики консолідації нації на основі спільних цілей та мобілізації всіх ресурсів. Наприклад, науковці виділяють серед чинників, що сприяли повоєнному відновленню Південної Кореї, поступову політичну модернізацію, спрямовану на поліпшення інституційного середовища в країні з урахуванням власних традицій і досвіду управління [10, с. 20]. Як зазначає В. Небрат, для здійснення «економічного стрибка» уряд проводив комплексну політику з відновлення самобутнього світо-

гляду та культури династії Чосон, підкреслюючи могутність корейського народу. Політичними наративами стали ідеї «чучхесон» (суб'єктність, опора на власні сили), в основі яких лежать «пріоритети національних інтересів, конфуціанські цінності та світогляд» [11, с. 49].

Ще одним принципом як створення, так і реалізації Економічної стратегії повоєнного відновлення має стати гласність та широка залученість усіх кіл українського суспільства до визначення пріоритетів кожного з етапів. Слід зазначити, що на сьогодні ми маємо досвід консолідації зусиль – у тому числі, й економічних. Все більше громадян проявляють свою позицію у тих чи інших питаннях. Варто не втрачати той зв'язок між владою та суспільством, який відродився на початку повномасштабного вторгнення. Широка залученість до процесів економічного відновлення територіальних громад має забезпечити сталий регіональний розвиток та вирівняти розриви між регіонами.

Регулятивну складову ми назвали би, скоріше, нормативно-правовою – вона має забезпечити мінімальне втручання в ті галузі/сектори, які достатньо розвиваються без державної підтримки, та максимальну підтримку стратегічних для держави секторів. Маємо надію, що до початку реалізації майбутньої Стратегії буде здійснено низку реформ, передбачених, зокрема, Планом для Ukraine Facility, щодо створення сприятливого бізнес-середовища в Україні, а також управління публічними фінансами, проведено інвентаризацію податкових пільг, багато з яких наразі не дають значного економічного ефекту, створено основи для «зеленого переходу» тощо. Водночас нормативно-правова складова має включати й охоронну – зокрема, щодо надання гарантій інвесторам та учасникам проектів у сфері відновлення. Інвестиціям в будь-яку країну сприяє стале нормативно-правове регулювання, стабільні та зрозумілі «правила гри». До цієї складової ми б віднесли й умови щодо державної підтримки проектів – у загальних рисах мають бути визначені критерії, яким мають відповідати проекти для її надання, та критерії оцінки їх реалізації. Звичайно, що основні засади залежно від спеціалізації потребують законодавчого визначення у спеціальних законах, однак і потенційні інвестори, і громадськість мають під час ознайомлення із Економічною стратегією повоєнного відновлення розуміти, як відбуваються ті чи інші процеси.

Ресурсна складова із чітким визначенням обсягу необхідних матеріальних та фінансових ресурсів має містити дані щодо кожного з видів

(напрямів, проєктів) відновлення. При цьому вона має вмішувати інформацію щодо можливого розподілу ресурсів: що фінансується за рахунок міжнародної допомоги; що фінансує держава самостійно (або надає у випадку матеріальних ресурсів); що має реалізовуватися на засадах державно-приватного партнерства тощо. Окремо мають виділятися дані щодо обсягів фінансування у вигляді грантів, пільгового кредитування, страхування ризиків державним коштом та інших видів державної підтримки.

У плані інституційної складової вбачається, що інституційна структура буде реформована відповідно до Принципів державного управління SIGMA [12]. Однак крім національних державних інституцій, ролі яких повинні бути чітко розподілені у Стратегії, має бути визначено структуру, яка буде розподіляти міжнародну фінансову допомогу. Такі структури завжди створювалися у повоєнний період, але не завжди були ефективними – досвід Балкан. Відтак вбачається, що у Стратегії мають бути закріплені також чіткі засоби взаємодії між цією структурою та національними органами державної влади. Варто також згадати, що вже зараз український політикум стурбований створенням національної структури для фінансування відновлення та розвитку. Так, у Верховній Раді України на розгляді знаходиться проєкт Закону України про Національну установу розвитку (реєстр. № 11238 від 07.05.2024 р.) [13], що готується на друге читання.

Представники державної влади та науковці погоджуються щодо необхідності та загального змісту етапів, які може передбачати майбутня Стратегія, однак розходяться в їх визначенні. Наразі урядовий План відновлення розрахований на 10 років та містить два етапи, які пропонується реалізувати «п'ятирічками» (причому основну кількість проєктів заплановано на період 2023-2025 роки). Натомість О.А. Бородіна, В.І. Ляшенко та Покровська Н.М. вирізняють, наприклад, такі етапи: підготовка до масштабних повоєнних змін до закінчення воєнних дій та після закінчення воєнних дій; відновлення критичної інфраструктури, відновлення економіки в цілому, стабільне економічне зростання / стабілізація економічної системи, швидке відновлення економічної інфраструктури та послуг, закладення фундаменту для майбутнього зростання та модернізації економіки України з наступною інтеграцією в ЄС [14, с. 134; 15, с. 47].

Ми погоджуємося, що нині, коли ще не завершилися бойові дії на нашій території, вже йде

підготовчий етап – у тому числі щодо інституційних реформ, створення нормативно-правових засад для майбутнього відновлення, визначення пріоритетів державних політик, впровадження європейських цінностей у правовий та суспільний простір України. Однак, стосовно Економічної стратегії повоєнного відновлення, вбачається, що на момент її прийняття та початку впровадження вони вже мають бути затверджені.

Етап «відбудова», на нашу думку, має включати:

відновлення та розвиток інфраструктури;

відновлення трудових ресурсів – наразі вже схвалено Стратегію демографічного розвитку України до 2040 року [16] та визначено операційний план заходів з її реалізації у 2024–2027 роках, тож за результатами їх здійснення мають будуть визначені подальші кроки;

моніторинг та запровадження належної підтримки дослідницької та інноваційної діяльності;

створення умов для галузей, критично важливих для швидкої відбудови України, – як то будівництво, виробництво будівельних матеріалів, металургія, сталеливарство тощо;

завершення реформ державного управління;

підтримку галузей та секторів, які вже зараз забезпечують стабільний приріст валового внутрішнього продукту та валютні надходження в країну;

підтримку стратегічних секторів та ключових технологій;

визначення спеціалізації регіонів.

Вбачається, що на цьому етапі мають бути завершені або близитися до завершення певні реформи, зокрема, передбачені Планом для Ukraine Facility, – а саме, державного управління, управління публічними фінансами та державними активами, реформи у сфері корупції та судової системи, створення належного бізнес-середовища, реформа фінансових ринків, цифровізація. Однак слід зауважити, що фінансові ресурси державі потрібні постійно – відтак, пропонується у першу чергу підтримувати підприємства, які можуть принести значне зростання та валютні доходи з мінімальними інвестиціями (наприклад, ІТ компанії та агропідприємства). У контексті «зеленого переходу» і розвитку малого та середнього підприємництва варто підтримувати також суб'єктів, чия діяльність спрямована на покращення довговічності, повторного використання, оновлення та ремонтопридатності, зменшення небезпечних хімічних відходів та збільшення вмісту переробленої продукції у товарах.

Стратегія потребує створення умов для впровадження високих технологій – отже, потребуватиме наявності таких технологій (що має забезпечити, насамперед, вітчизняний дослідницький сектор, стимулювання трансферу технологій та залучення іноземних інвестицій). Слід зазначити, що створення належної інноваційної структури має не тільки забезпечити подальший розвиток виробництва, а й залучити до нього інвесторів – наприклад, наразі Індія позиціонує себе як одну з найбільших дослідницьких баз у фармацевтиці, де створення та випробування нових розробок на 57 % дешевше, ніж у Європі чи США.

Науковці підкреслюють, що дуже перспективним є приєднання українських компаній до глобальних ланцюгів створення вартості, що може розширити доступ до глобальних ринків, сприятиме модернізації технологій та якісним і кількісним змінам людського капіталу за рахунок освоєння нових компетенцій та прямих іноземних інвестицій [17, с. 69].

У плані підтримки стратегічних секторів та ключових технологій, наприклад, у ЄС ще у 2009 році було затверджено перелік ключових технологій, які є найперспективнішими для розвитку широкого кола секторів економіки та соціально-економічного розвитку: передові промислові технології (робототехніка, 3D-друк, комп'ютерне моделювання тощо); передові матеріали; технології, пов'язані з науками про життя; мікро-, наноелектроніка та фотоніка; штучний інтелект, цифрова безпека та зв'язок [18]. У рамках переглядів європейської промислової політики до стратегічних секторів віднесено критичну сировину, активні фармацевтичні інгредієнти, літій-іонні акумулятори, «чистий» водень, напівпровідники, хмарні обчислення, фотоелектричні панелі й технології, кібербезпеку, програмне забезпечення [19]. Заходи із впровадження ключових технологій до будь-якої сфери (здійснені й поза виконання майбутньої Стратегії, з власної ініціативи) мають максимально підтримуватися державою.

Ще одним викликом є забезпечення високотехнологічних виробництв сировиною – зокрема, рідкоземельними металами. На видобутку та виробництві критично важливих матеріалів наголошують як міжнародні донори (у 2021 році Меморандум між Україною та ЄС про стратегічне партнерство у сировинній галузі відкрив значні перспективи співпраці у сфері розроблення критичної сировини, на разі проекти щодо розвитку цього напряму передбачені й Планом для Ukraine

Facility), так і науковці [20]. Розвиток видобутку критичної сировини є надзвичайно ресурсозатратним і потребує застосування нових технологій, а отже, також сприятиме розбудові України, оскільки потребує інвестицій, у тому числі у вигляді інтелектуальної власності.

Щодо регіонального розвитку, вбачається, що Економічна стратегія повоєнного відновлення має на підставі пропозицій стейкхолдерів (територіальних громад, органів місцевого самоврядування, місцевих бізнес-кіл) сформувати приблизну «рамку» для аналогічних регіональних стратегій, можливо, у вигляді розподілу спеціалізацій. Така «рамка» на регіональному рівні дозволить уникнути непотрібної деталізації програм та «розпилення» коштів місцевих бюджетів. Зокрема, О.О. Носирев наголошує у своїй роботі, що наразі необхідно використовувати можливість нового етапу розвитку світової економіки – smart-економіки, яка стала важливою ланкою, що з'єднує всі сфери господарської діяльності держави в єдине ціле, і є наступницею економіки, яка базувалася на комплексній модернізації та інноваційному розвитку всіх галузей. Концепція smart-спеціалізації регіонів, яка сприятиме їх економічному піднесенню як в середині країни, так і на міжнародній арені, виявляє та застосовує виняткові можливості регіонів, їх співпраці між собою та державою на базі реалізованої інноваційної політики. Така політика здатна інтенсифікувати процеси відновлення зруйнованої економіки, мінімізувати втрати та збільшити вигоди, а також кумулятивно забезпечити випереджаючий інноваційний розвиток [21, с. 44].

На етапі «утвердження/ становлення» варто врахувати, що у цей період дії воєнного стану міжнародна фінансова допомога може суттєво скоротитися, а отже, державі потрібно буде обходитися переважно власними ресурсами. Як і перед третім етапом, важливо підвести підсумки здійснених заходів та скоригувати Стратегію у разі виявлення неефективних заходів (проектів) або зміни пріоритетів. Мають змінитися акценти, зокрема, враховуючи наявні «вхідні» дані – наприклад, виходячи з того, що вже створено/ побудовано і ефективності його використання. Фінансування нереалізованих або неналежним чином реалізованих проєктів варто негайно припинити (для цього мають бути попередньо створені нормативно-правові підстави).

На нашу думку, щодо розвитку трудового потенціалу акценти мають бути зміщені наступним чином: якщо на першому етапі основним сти-

мулом для повернення мігрантів, перепрофілювання ветеранів, залучення кадрів з інших країн буде створено належні соціально-побутові умови (у тому числі будівництво та надання житла та належна оплата праці), то наступному етапі варто приділити більше уваги освітній політиці. Україна має забезпечити себе висококваліфікованими кадрами – а відтак, створити умови для навчання людей та розвитку вищої освіти, яка цінувалася б в ЄС та інших регіонах, особливо молоді. Значна увага має приділятися підвищенню народжуваності, адже відомо, що для економічного зростання щорічний приріст робочої сили (labor force) не повинен бути меншим за 2 % [22]. На цьому ж етапі (якщо це не буде вирішено раніше) доцільно створити сильну пенсійну систему, зокрема децентралізувати державний пенсійний фонд та стимулювати мережу недержавних пенсійних фондів, у які люди не боялись би вкладати гроші. Такі фонди мають суттєве значення для забезпечення внутрішніх інвестицій – наприклад, у США пенсійні фонди є постійним джерелом венчурного капіталу [23].

Щодо підтримки стратегічних секторів та ключових технологій – доцільно регулярно переглядати їх переліки. По-перше, світ не стоїть на місці, а ми можемо безкінечно підтримувати технології, які вже не будуть новими. По-друге, частина стратегічно важливих секторів можуть розвиватися після «першого поштовху» самостійно. Те ж стосується й дослідницької сфери – варто залишити підтримку дороговартісних та часозатратних проєктів, які мають стратегічне значення. Щодо інших проєктів держава має надавати тільки мінімальні пільги та преференції, а також забезпечувати фінансування проєктів, у яких зацікавлене суспільство.

Загалом на цьому етапі варто об'єктивно та неупереджено оцінити, на яких ринках Україна може конкурувати з іншими країнами, особливо із державами-монополістами, і спрямувати найбільшу підтримку у відповідні галузі/ сектори. Водночас щодо інших галузей має бути забезпечено належне конкурентне середовище та найменше втручання держави у їх діяльність – саме ці чинники мають переважне значення для залучення інвестицій та сталого зростання підприємств. Замість прямої державної підтримки на третьому етапі варто більше використовувати такі інструменти, як державне замовлення та державно-приватне партнерство.

Третій етап має забезпечити економічну безпеку держави та громадян. Наразі не існує єди-

ного загальновизнаного визначення терміну «економічна безпека».

Ми погоджуємося із думкою, що економічна безпека є станом економіки, при якому:

- забезпечується її стійкість відносно зовнішніх та внутрішніх загроз безпекового середовища;
- забезпечується її розвиток для задоволення потреб людини, суспільства і держави;
- забезпечується захист задекларованих національних інтересів;
- застосовуються механізми збалансування та захисту економіки від можливої системи ризиків і загроз [24, с. 75].

Таким чином, економічна безпека певною мірою ототожнюється з розвитком – держави, економіки, добробуту громадян. Звичайно, що для стійкості системи такий розвиток має відбуватися постійно.

Однак, на нашу думку, певного часу потребує перехід від мобілізації ресурсів і патерналістської ролі держави до самовідтворення та саморозвитку системи – і економіки, і держави загалом. Відповідно, третій етап має включати (знову ж таки після підведення підсумків двох попередніх етапів) коригування політик, які би стимулювали найбільш ринкові механізми. До того ж слід пам'ятати, що безпека держави є безпекою її громадян, особливо у людиноцентриській моделі суспільства, як проголошено Конституцією України [25]. Натомість економічна ж безпека громадянина – це найперше убезпечення його від втрати доходу. Отже політика має бути спрямована на гарантування усіх прав і свобод людини, у тому числі й економічних. Тут буде доречним утворення фонду, подібного до ініційованого до повномасштабного вторгнення Президентом України Фонду майбутніх поколінь [26]. Водночас створення подібного фонду забезпечить й сприяння економіці загалом. Наприклад, у інших державах такі фонди використовуються як джерело інвестицій та збільшення прибутків держави та суспільства.

Висновки. Оскільки сталий розвиток, зокрема національної економіки проголошено одним із фундаментальних національних інтересів, захист економічних інтересів держави є одним із найважливіших завдань у період повоєнного відновлення. Ще до перемоги Україна має виробити бачення свого майбутнього, у тому числі політичного та економічного, із застосуванням інклюзивних підходів та залученням якнайширших кіл суспільства до його підготовки.

Ймовірно, що це буде зовсім інший документ порівняно із запропонованим цією публі-

кацією, враховуючи плюралізм думок. Однак необхідно врахувати, що існування цілісного бачення, чіткого плану дій, розподілу відповідальності (завдань), як свідчить історія, є передумовою успіху. Отже Економічна стратегія повоєнного відновлення, якою б вона не була, має створити нормативно-правові, інституційні та організаційні умови формування та розвитку економіки України у довгостроковій перспективі. Зважаючи на статус України як кандидата на вступ до ЄС, процес відновлення має відбуватися з урахуванням основних трендів політики

ЄС – «зеленого курсу», циркулярної економіки, інклюзії, диджиталізації усіх сфер, тим більше, що ці політики підтримується й громадянами нашої країни.

Наріжним каменем Стратегії має бути візія перспективного місця України у євроспільноті, включаючи вирішення глобальних проблем – безпеки, демографії, кліматичних змін, цифрової революції, циркулярної економіки тощо. Максимум зусиль також має приділятися забезпеченню конкурентоспроможності країни на європейському та світовому ринках.

Список літератури:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення: 21.10.2024).
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.10.2024).
3. *Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення*. Дослідницький проєкт ICAP «Сднання» та Київський міжнародний інститут соціології. 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
4. Bogdan, T., Landesmann, M., & Grieverson, R. (2023). *Evaluation of Ukraine's National Recovery Draft Plan*. Policy Notes and Reports, 61. The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/evaluation-of-ukraine-s-national-recovery-draft-plandlp-6405.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).
5. Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. *Журнал європейської економіки*. Том 21. № 2 (81). Квітень–червень 2022. С. 190. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1592/1592> (дата звернення: 21.10.2024).
6. «План Маршалла» для України: хибні історичні аналогії та реальні потреби України: коментарі експертів. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby> (дата звернення: 21.10.2024).
7. А. М. Дідик, Ю. С. Погорелов. Міжнародний досвід післявоєнного розвитку економіки: уроки для України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 1 (9), 2023. С. 269 – 282. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31286/menedzhment-273-286.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).
8. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану: колективна монографія у 4 т. / заг. ред.: Стефанчук Р. О., Мишак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. Т. 2: Економічна безпека держави, стимулювання і підтримка економіки. Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 350 с.
9. Ukraine relief and reconstruction: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/ukraine-relief-reconstruction_en.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
10. Мухін В. А., Белікова Н. В. Напрями та перспективи імплементації зарубіжного досвіду щодо відновлення соціально-економічного розвитку після воєнних конфліктів. *Бізнес Інформ*, № 9. 2023. С. 20. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2023-9_0-pages-19_26.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
11. Небрат В.В. Політика повоєнного відновлення економіки: досвід Республіки Корея. *Екон. прогностування*. 2022, № 4. С. 49. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_22_4_43_uk.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
12. Принципи державного управління для країн-кандидатів на вступ до ЄС та потенційних кандидатів: SIGMA та ОЕСР. 2017. URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2017-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).
13. Про Національну установу розвитку: проєкт Закону України реєстр. № 11238 від 07.05.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44168> (дата звернення: 21.10.2024).
14. О.А. Бородіна, В.І. Ляшенко. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба

його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022, № 1 (42). С. 121-134. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186648/17-Borodina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.10.2024).

15. Покровська Н.М. Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2022, № 4(274). С. 41 – 47. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/2b6cb699-e87a-458f-ad2a-ff4fcb1c0ce3/content> (дата звернення: 21.10.2024).

16. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924> (дата звернення: 21.10.2024).

17. Оцінка інноваційного розвитку та структурні зміни в економіці України: колективна монографія/ Єгоров І.Ю., Бажал Ю.М., Кінзерський Ю.В. та ін.; за ред.: чл.-кор. НАН України І.Ю. Єгорова та д.е.н. Ю.В. Кінзерського; НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. С. 69. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Otsinka-innovatsijnogo-rozvytku.pdf> (дата звернення: 21.10.2024)/

18. Key enabling technologies for Europe's technological sovereignty. European Parliamentary Research Service. STUDY. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/697184/EPRS_STU\(2021\)697184_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/697184/EPRS_STU(2021)697184_EN.pdf) (дата звернення: 21.10.2024).

19. EU strategic dependencies and capacities: second stage of in-depth reviews. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/48878> (дата звернення: 21.10.2024).

20. Шевченко А. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektyvy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti> (дата звернення: 21.10.2024).

21. О.О. Носирєв. Повоєнна промислова політика відновлення економіки. *Механізми регулювання економіки*. 2023, № 2 (100). С. 44. URL: <http://www.mer-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/151/138> (дата звернення: 21.10.2024).

22. Steven Kapsos The employment intensity of growth: Trends and macroeconomic determinants. 2005. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ilo.org/media/317921/download&ved=2ahUKEwiMkdy6o9KJAxUn-gIHHbZoPccQFnoECBQQAQ&usq=AOvVaw2uGkQliHFX4c2BLVqrbJip> (дата звернення: 21.10.2024).

23. Anca Mataoanu The great diversification: Why pension funds are moving beyond stocks and bonds. 2024. URL: <https://www.imd.org/ibyimd/finance/the-great-diversification-why-pension-funds-are-moving-beyond-stocks-and-bonds/> (дата звернення: 21.10.2024).

24. Луцик, Ю. Економічна безпека в умовах глобальних викликів та загроз. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка, (15), 2023. с. 74-83. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/325/304> (дата звернення: 21.10.2024).

25. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#top> (дата звернення: 21.10.2024).

26. Про економічний паспорт: проект Закону України реєстр. № 6394 від 06.12.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38517> (дата звернення: 21.10.2024).

Yanchuk A.O. ECONOMIC STRATEGY OF POST-WAR RECOVERY AS A BASIS FOR ENSURING NATIONAL INTERESTS

The article analyses the necessity of ensuring the national economic interests of Ukraine in the period of post-war recovery on the basis of a long-term strategy prepared with the involvement of the widest possible circles of Ukrainian society regarding the strategy individual structural elements, its implementation periods and the priorities that will contribute to sustainable economic growth of Ukraine.

At present, there is some uncertainty about Ukraine's further actions in economic development and the role of our state in global markets and supply chains. That is why a clear economic strategy for post-war recovery should be the basis for realizing national economic interests. In the context of Ukraine's future accession to the European Union, this strategy should take into account European values and priorities.

Ukraine's national interests, as emphasized by the Law of Ukraine 'On National Security of Ukraine', include the sustainable development of the economy, society and state. However, the current strategies do not completely correspond to the post-war reconstruction requirements, raising the issue of developing an updated plan. The study emphasizes that the national economic strategy approved in 2021 does not take into account the changes caused by the full-scale war.

The author analyses the need to develop a holistic document that would take into account various stakeholders' interests in the process of Ukraine's post-war economic recovery: public authorities, international partners, citizens and businesses. The advantages and disadvantages of both decentralized and systemic approaches to addressing this issue are also investigated. The author substantiates the importance of developing an economic strategy that would take into account priority sectors, the resource component, appropriate legal regulation, and mechanisms for managing financial assistance, including international assistance.

The article details the recovery stages, the need for Ukraine's integration into European value chains, and support for industries critical to the country's recovery and the global market competitiveness. The long-term goal is to build Ukraine's economic security by creating conditions for attracting foreign investment, stimulating innovation and sustainable development of key sectors of the economy, etc.

Key words: *national economic interests, economic security, economic policy, post-war recovery, strategy, strategic document.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/15>

Потоцький М.М.

Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ «ВУЛИЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ» НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

У статті досліджено окремі заходи запобігання вуличній злочинності на місцевому рівні. Вказано, що під запобіганням злочинності слід розуміти дії (заходи), що здійснюються державою, органами місцевої влади, правоохоронними органами, окремими особами, які спрямовані на здійснення позитивного впливу на детермінант злочинності, створення несприятливих умов для вчинення кримінальних правопорушень. Зазначено, що поняття «вулична злочинність» можна розкрити як сукупність кримінальних правопорушень, вчинених на території, яка є частиною такого поняття як «громадське місце», до якої є вільний доступ осіб у будь-який час доби (наприклад: вулиця, парк, сквер, прибудинкова територія, зупинка громадського транспорту, вокзал тощо). Наголошено, що запровадження у діяльність Національної поліції кримінологічної карти-схеми у онлайн-форматі дозволить оперативно, відповідно до обстановки, орієнтувати наряди поліції на найбільш «уражені» ділянки вулиць та контролювати криміногенну ситуацію на вулиці в режимі реального часу. Така карта-схема має бути доступна для користування у територіальних підрозділах поліції та на планшетних пристроях автомобільних та піших патрулів. Акцентовано, що застосування вуличних відеокамер з штучним інтелектом (системи розпізнавання обличчя, зброї тощо) є ефективним інструментом у запобіганні вуличній злочинності, оскільки така система може працювати поза стороннім контролем, та потребуватиме втручання лише у разі виявлення конкретних об'єктів. Зазначено, що відмежування територій підприємств, установ, організацій, навчальних закладів від вуличного простору дозволить сконцентрувати сили запобігання злочинності виключно на одному об'єкті – вулиці та унеможливить розповсюдження вуличної злочинності на вказані території. Якісне освітлення вулиць, парків та скверів, прибудинкових територій є необхідним та першочерговим у запобіганні вуличній злочинності. Цим самим, у темну пору доби, буде забезпечено достатню оглядовість вулиць та прилеглих об'єктів задля того, щоб піші та автомобільні наряди поліції під час спостереження могли контролювати більші сектори.

Ключові слова: кримінологія; запобігання злочинності; вулична злочинність; патрулювання; технічні засоби.

Постановка проблеми. Відповідно до приписів Конституції України людське життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в нашій країні. Головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1]. Однією зі складових забезпечення безпеки суспільства є здійснення комплексу заходів, направлених на запобігання вуличній злочинності.

Запобігання злочинності визначають як особливий вид соціального управління покликаний

забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей та полягає в розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення та усунення детермінант злочинності, а також здійсненні запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [2, с. 148]. Не буде помилкою вказати, що вулична злочинність впливає на більшість сфер суспільного життя. Безпека населення громади (в т.ч. вулична безпека) є базисом у розбудові соціально-економічних відносин, розвитку культурного й творчого життя населення.

Сьогодні, в умовах економічного спаду, вимушеного внутрішнього переміщення населення на фоні збройної агресії проти України, питання щодо запобігання вуличній злочинності набуває все більшої актуальності. Уявляється, що розробка дієвих механізмів щодо запобігання вуличній злочинності є більш ефективним ніж застосування суворих санкцій щодо правопорушників.

Адже, як пише А.М. Бабенко, профілактика злочинності надає можливості вирішувати запобіжні завдання з найменшими втратами для суспільства, без зайвого застосування механізму кримінально-правових репресій [3, с. 280].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заходи з запобігання (профілактики) вуличної злочинності досліджувались у працях таких вчених, як: А.М. Бабенко, К.А. Беліков, О.І. Бугера, А.А. Вознюк, О.В. Копан, О.В. Матвієнко, Є.С. Назимко, А.В. Півень, Д.М. Тичина та інших. У своїх наукових роботах дослідники аналізували запобігання злочинності в регіонах [3], окремі проблеми запобігання вуличній злочинності [4], заходи профілактики вуличної насильницької злочинності [5], впровадження у сферу запобігання злочинності зарубіжного досвіду [6] та інше. Уваги потребує дослідження шляхів запобігання вуличній злочинності використовуючи традиційні підходи поруч з новітніми технологіями в умовах сьогодення.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження окремих заходів запобігання вуличній злочинності на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно термін «запобігання» знаходиться на ранній стадії (до початку протиправної дії) і охоплює впливом значне коло об'єктів. «Запобігання» використовується в значенні попередньої діяльності, що має більш загальне, віддалене значення стосовно події. Даний термін має широкий, дещо невідзначений характер [3, с. 271]. Під запобіганням злочинності розуміємо дії (заходи), що здійснюються державою, органами місцевої влади, правоохоронними органами, окремими особами, які спрямовані на здійснення позитивного впливу на детермінант злочинності, створення несприятливих умов для вчинення кримінальних правопорушень.

У національному законодавстві відсутнє таке визначення як «вулична злочинність». Також у доктрині криминології відсутнє єдине бачення щодо сутності та змісту даного поняття. У даному дослідженні, вживаючи поняття «вулична злочинність» маємо на увазі сукупність кримінальних

правопорушень, вчинених на території, яка є частиною такого поняття як «громадське місце», до якої є вільний доступ осіб у будь-який час доби (наприклад: вулиця, парк, сквер, прибудинкова територія, зупинка громадського транспорту, вокзал тощо).

Важко не погодитись з К.А. Беліковим, який зазначає, що від створення безпечного вуличного середовища залежить захищеність громадян. Відчуття безпеки особи в соціумі є гарантією стабільності законності та правопорядку і навпаки. Вулична злочинність характеризується високим ступенем латентності з тенденцією збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів [4, с. 75]. Разом з тим, латентність вуличної злочинності можна пояснити такими чинниками, як: небажання особи «мати справу» з правоохоронними органами, небажання особи бути у статусі потерпілого у справі, соціальні зв'язки з правопорушником тощо. Як наслідок, частина вуличних кримінальних правопорушень залишаються поза увагою правоохоронних органів та громадськості.

Сфера запобігання злочинності зачіпає не тільки саме запобігання злочинності, на що і націлена, але також і інші сфери, які пов'язані із життєдіяльністю суспільства. Цим самим невілюється традиційний підхід щодо формально-юридичного уявлення про запобігання злочинності [2, с. 148]. Дійсно, до запобігання злочинності (у тому числі й вуличній злочинності) має застосовуватись комплекс заходів.

Невипадково у науці криминології заходи, які направлені на запобігання злочинності класифікуються за рівнем на: загальносоціальні, спеціально-криминологічні та індивідуальні [3, с. 279]. У даному дослідженні увага буде приділятися в більшості окремим спеціально-криминологічним заходам щодо запобігання вуличній злочинності.

Автори Є.С. Назимко, К.А. Беліков зазначають, що у своєму узагальненому вигляді в зарубіжній криминології «звичними» вуличними злочинами є: 1) крадіжки майна в громадському транспорті, у вуличному натовпі; 2) крадіжки товарів в магазинах, кіосках, на вуличних ринках; 3) незаконне заволодіння транспортними засобами; 4) вуличні напади, побиття, зокрема в стані алкогольного сп'яніння, або ж через расову, національно-етнічну та конфесійну ненависть (заради нанесення тілесних ушкоджень); 5) вуличні вбивства (через ті ж самі соціальні причини та мотиви); 6) вуличні звалтування; 7) вуличні розбійні пограбування, які також можуть супроводжувати

тися побиттями та вбивствами; 8) вуличне хуліганство, зокрема вуличний вандалізм; 9) вуличне шахрайство; 10) вуличний продаж наркотиків; 11) вуличне сутенерство; 12) вулична проституція [7, с. 152].

В структурі вуличної насильницької злочинності переважають насильницькі злочини з корисливою спрямованістю, їх частка у всіх кримінальних посяганнях на вулицях населених пунктів становить понад 60 %. Це змушує правоохоронні органи більше приділяти уваги саме профілактиці насильницьких злочинів з корисливою мотивацією, що вчиняються в умовах вуличного простору [5, с. 164]. Більшість вищевказаних вуличних кримінальних правопорушень мають корисницьку спрямованість, загальною причиною яких є значне соціальне розшарування населення. На сьогодні, важливу роль у запобіганні вуличній злочинності, в тому числі й корисницького спрямування, відіграють технічні заходи.

Технічні заходи запобіганні злочинності, як різновид спеціально-кримінологічних заходів, знаходять прояв у застосуванні різних кібернетичних заходів та технічних приладів, що ускладнюють здійснення злочинів (сигналізації, охоронні вимірювальні пристрої тощо) [2, с. 154]. Так, наприклад, застосування відеофіксації з високою якістю запису є ефективним інструментом у запобіганні вуличній злочинності, оскільки така відеокамера є, так би мовити, неупередженим свідком подій які відбуваються у вуличному просторі. Відеофіксація громадських місць, доріг, прибудинкових територій є одним з найбільш розповсюджених технічних засобів запобіганні вчиненню кримінальних правопорушень. Визнаючи ефективність такого заходу, окремі підприємства, установи, організації встановлюють на фасадах своїх будівель муляжі камер відеоспостереження, які ззовні нічим не відрізняються від справжніх камер відеофіксації. Це дозволяє відвідувачам відчувати у такому місці ефект присутності, навіть будучи на самоті, що позитивно відображається на поведінці осіб.

Поєднання технічних та спеціальних заходів (які здійснюються спеціалізованими суб'єктами – наприклад Національною поліцією) у запобіганні вуличній злочинності може знайти прояв у безпосередньому спостереженню поліцейським одночасно за декількома секторами вулиць, ділянок місцевості за допомогою онлайн-трансляції з відеокамер. Так, А.М. Бабенко, аналізуючи у своєму монографічному дослідженні можливості вико-

ристання високих технологій у запобіганні злочинності в регіонах вказує, що традиційні способи запобіганні злочинності перестали задовольняти потреби сучасної теорії та практики. Наведене обумовлює необхідність пошуку інноваційних засобів із протидії злочинності. Для забезпечення ефективного контролю за територіальним простором та з метою оперативного реагування й процесуального документування фактів правопорушень на найбільш криміногенних ділянках міст у регіонах України, у вітчизняну правоохоронну систему може бути впроваджена програма централізованого відеоспостереження з умовною назвою «Контрольований простір» [8, с. 359]. Дана програма представляє собою систему керування відеокамер, інформація з яких в онлайн-режимі потрапляє на монітори комп'ютерів чергової частини місцевого відділення правоохоронного органу. За кожним комп'ютером знаходиться оперативний черговий, який забезпечує спостереження від 16 до 32 секторів території міста та має зв'язок з нарядами поліції. В свою чергу вся інформація зберігається якийсь час в спеціальному архіві, що відкриває можливості для її використання в процесуальних провадженнях як доказову базу [3, с. 323-324]. Перевагами використання такої централізованої системи відеоспостереження є: ефективна робота одного поліцейського (охоплюючи камерами спостереження декілька секторів особа фактично виконує роботу декількох осіб у звичних умовах), оперативність реагування на вчинювані кримінальні правопорушення, наявність у розпорядженні правоохоронних органів інформації про правопорушника вже на першочерговому етапі розслідування, яка може бути корисна при здійсненні затримання особи «на гарячому»; відеофайли можуть використовуватись як доказ при доказуванні у кримінальному провадженні тощо.

У доктрині кримінології наявна пропозиція щодо впровадження такого «контрольованого простору» на зупинках громадського транспорту. Так, окремі дослідники пропонують запровадити у кожному населеному пункті смарт-зупинки, облаштовані камерами відеоспостереження, що фіксують усе навколо. Таким чином, люди, які чекають на транспорт автоматично знаходяться під захистом поліції. Відомості з камер відеоспостережень мають оброблюватись в аналітичних сервісних центрах, що мають діяти при Управліннях поліції або міських радах [6, с. 45]. Впровадження таких змін має позитивно вплинути на рівень вуличної злочинності, адже більшість гро-

мадян великих міст користуються саме громадським транспортом для щоденних задач.

А.В. Півень у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що матеріальною формою відображення інформації про найбільш уражені кримінальним насильством території могла б послугувати карта-схема вуличної насильницької злочинності, що визначає найбільш уражені вуличним насильством території в межах адміністративних кордонів населеного пункту [5, с. 143-144]. Позитивно оцінюючі таку пропозицію, уявляється, що в умовах сьогодення, коли оперативна обстановка може швидко змінюватись, така карта-схема має бути у онлайн форматі та доступна для користування у територіальних підрозділах поліції та на планшетних пристроях автомобільних та піших патрулів. Це дозволить оперативно, відповідно до обстановки, орієнтувати наряди поліції на найбільш «уражені» ділянки вулиць та контролювати криміногенну ситуацію на вулиці в режимі реального часу.

А.М. Бабенко з даного приводу відзначає, що такі електронні карти дозволяють відстежити маршрути пересування злочинців, виявити інтенсивність злочинності на певній території, оцінити ефективність роботи того або іншого підрозділу, посилити контроль за злочинністю в найбільш уражених районах, оперативно координувати розподіл кадрових і технічних ресурсів між окремими територіями міста [8, с. 361].

Задля підвищення ефективності роботи технічних приладів у запобіганні вуличної злочинності правоохоронними органами можуть використовуватись переваги штучного інтелекту. О.І. Бугера пише, що одним з поширених способів використання штучного інтелекту для здійснення запобіжної діяльності є задіяння інтелектуальних систем безпеки з різноманітними пристроями (датчиками) збору інформації, насамперед, відеокамерами високої роздільної здатності. У середньому рівень злочинності при використанні систем безпеки на базі штучного інтелекту знижується на 27% протягом першого року їх функціонування [9, с. 82].

Аналізуючи шляхи запобігання корисливій злочинності у курортних регіонах О.В. Матвієнко пропонує впроваджувати заходи, спрямовані на інформаційно-пошукових та накопичувальних систем з елементами штучного інтелекту, особливо в частині впровадження таких систем у роботі правоохоронних органів, а так само в системі муніципальної безпеки кожного міста,

створення системи розгалуженого відеоспостереження як в онлайн-режимі, так і в режимі запису зі зберіганням, системи розпізнання обличчя тощо [10, с. 171]. Застосування вуличних відеокамер з штучним інтелектом (системи розпізнавання обличчя, зброї тощо) є ефективним інструментом у запобіганні вуличній злочинності, оскільки така система може працювати автономно, поза стороннім контролем, та потребуватиме втручання лише у разі виявлення конкретних об'єктів.

Позитивно відмічаючи ефективність застосування новітніх технічних засобів у запобіганні вуличній злочинності, вбачається, що їх висока ефективність базується, в першу чергу, на застосуванні «традиційних способів» попередження (запобігання) вуличній злочинності. При запобіганні вуличній злочинності важливо «відмежувати» вуличний простір від інших об'єктів, куди вільний доступ осіб має бути обмеженим. Так, наприклад, можливість безперешкодного доступу на територію навчального закладу сторонніх осіб у будь-який час доби підвищує вірогідність вчинення кримінальних правопорушень (переважно у темний час доби) на території такого закладу поза увагою перехожих та працівників поліції.

Відмежування (парканом, огорожею) територій підприємств, установ, організацій, навчальних закладів від вуличного простору дозволить сконцентрувати сили запобігання злочинності виключно на одному об'єкті – вулиці та унеможливить розповсюдження вуличної злочинності на вищевказані об'єкти.

Як стверджує А.В. Півень, вечірній і нічний час у добовому циклі є найбільш криміногенним. Значна частка вуличних насильницьких діянь вчиняється саме в інтервалі від 18 години вечора до 02 години ночі [5, с. 162]. Таку тенденцію можна пояснити й тим, що оглядовість вночі та у вечірній час доби значно менша ніж в день. Як наслідок, зменшується вірогідність наявності свідків кримінального правопорушення чи потрапляння у поле зору представників правоохоронних органів. Т.В. Родіонова пише, що під час власного пошуку злочинець відкидає багато місць саме як простору реалізації можливості вчинення свого злочину, позаяк умови, що склалися там, є несприятливими для реалізації його намірів [11, с. 117].

Окремі дослідники серед рекомендацій населенню стосовно убезпечення себе від вуличного насильства пропонують повертаючись додому у вечірній та нічний час намагатись йти освітленими та багатолюдними вулицями [5, с. 183].

З огляду на те, що у темну пору доби вчиняється левова частка усіх кримінальних правопорушень, першочергове завдання у напрямі запобігання вуличній злочинності можна сформулювати наступним чином: «Перетворити ніч на день». Виконання такого завдання можна забезпечити шляхом створення якісного освітлення вулиць, парків та скверів, прибудинкових територій. Такий елементарний «запобіжний захід» вуличної злочинності є необхідним та першочерговим. Цим самим, у темну пору доби, буде забезпечено достатню оглядовість вулиць та прилеглих об'єктів задля того, щоб піші та автомобільні наряди поліції під час патрулювання могли контролювати більші сектори.

Одним з традиційних способів запобігання вуличній злочинності є здійснення патрулювання місцевості представниками правоохоронних органів. При здійсненні патрулювання, запобігання вуличній злочинності здійснюється шляхом проведення профілактичних та ознайомчих бесід з населенням, притягненням осіб до адміністративної відповідальності, припинення кримінальних правопорушень, затримання підозрюваних осіб тощо.

Дослідники, у межах впровадження безпекових проєктів, звертають увагу на відродження спільного патрулювання громадян та поліції вулицями та публічними місцями. Така ініціатива життєздатна лише за підтримки органів місцевої влади та поліції, саме вони мають бути зацікавлені у безпеці довіреної їм громади і території [6, с. 45]. Після здійснення реформи у правоохоронних органах (створення Національної поліції) на вулицях міст значно знизилась кількість піших патрулів. Патрулювання на службовому автомобілі має свої переваги, однак, на наше переконання, саме патрулювання у пішому порядку є більш ефективним у запобіганні вуличній злочинності. Регулярне піше патрулювання поліції разом з представниками громадськості дозволить здійснювати якісний контроль за вуличним простором, здійснювати запобігання злочинності на місцевостях (шляхом безпосереднього втручання у конфліктні ситуації), де відсутні автомобільні дороги (в тому числі на периферії), зблизити громадськість з діяльністю поліції тощо.

Одним із першочергових завдань Національної поліції є запровадження комплексу заходів щодо профілактики правопорушень та зниження рівня злочинності на основі різних концепцій і підходів, серед яких особливої уваги заслуговує теорія розбитих вікон. З її впровадженням вдається під-

тримувати чистоту і порядок у населених пунктах, впливати на внутрішню гармонію людей, реалізувати цікаві соціальні проєкти, що здатні значно покращити якість життя. Тобто розбиті вікна, сміття на вулицях та інші ознаки занепаду ведуть до зростання злочинності, антисоціальної поведінки громадян. Власне, реалізація теорії розбитих вікон спрямована на те, щоб усіма силами боротися з цими негативними проявами [6, с. 43]. Тут можна вказати, що терпимість до вчинення дрібних правопорушень, таких як: розпиття алкогольних напоїв у громадських місцях, куріння у заборонених місцях, дрібне хуліганство тощо) з боку правоохоронних органів та представників громадськості є підґрунтям для вчинення більш серйозних (кримінальних) правопорушень. А.В. Півень підкреслює, що притягнення особи до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство може бути запобіжним заходом для вчинення більш тяжких насильницьких посягань (вбивство, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та ін.) [5, с. 159].

Відповідно до теорії розбитих вікон, вірогідність вчинення серйозних кримінальних правопорушень буде менша у тій місцевості, яка в цілому виглядає доглянутою, є облаштованою для потреб мешканців (наявність освітлення в темну пору доби, камер відеоспостереження, паркувальних майданчиків тощо), де здійснюється громадський контроль та відбувається швидке реагування правоохоронних органів на усі види злочинних проявів. І навпаки: занедбане середовище, відсутність реагування правоохоронних органів на дрібні порушення громадського порядку створює підґрунтя для вчинення більш серйозних правопорушень.

Висновки. Проведений аналіз окремих заходів запобігання вуличної злочинності на місцевому рівні дає можливість сформулювати такі висновки:

1. Під поняттям «вулична злочинність» пропонуємо розуміти сукупність кримінальних правопорушень, які вчиняються на території, яка є частиною такого поняття як «громадське місце», до якої є вільний доступ осіб у будь-який час доби (наприклад: вулиці, парки, сквери, прибудинкові території, зупинки громадського транспорту, вокзали тощо).

3. Запровадження на постійній основі кримінологічної карти-схеми у онлайн-форматі у діяльність Національної поліції дозволить оперативно, відповідно до обстановки, орієнтувати наряди поліції на найбільш «уражені» ділянки вулиць та

контролювати криминогенну ситуацію на вулиці в режимі реального часу.

4. Застосування вуличних відеокамер з штучним інтелектом (системи розпізнавання обличчя, зброї тощо) є ефективним інструментом у запобіганні вуличній злочинності, оскільки така система може працювати автономно, поза стороннім контролем, та потребуватиме втручання лише у разі виявлення конкретних об'єктів.

5. Відмежування (парканом, огорожею) територій підприємств, установ, організацій, навчальних закладів від вуличного простору дозволить сконцентрувати сили запобігання злочинності виключно на одному об'єкті – вулиці та унемож-

ливать розповсюдження вуличної злочинності на вказані території.

6. Якісне освітлення вулиць, парків та скверів, прибудинкових територій є необхідним та першочерговим у запобіганні вуличній злочинності. Цим самим, у темну пору доби, буде забезпечено достатню оглядовість вулиць та прилеглих об'єктів задля того, щоб піші та автомобільні наряди поліції під час патрулювання могли контролювати більші сектори.

Перспективними напрямками подальших розвідок можуть бути дослідження особливостей запобігання злочинності на деокупованих та прифронтових територіях.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 13.10.2024).
2. Криминологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України : концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
4. Беліков К.А. Сучасний стан наукової розробки проблем запобігання вуличній злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 75–84.
5. Півень А.В. Криминологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 253 с.
6. Копан О.В., Вознюк А.А., Тичина Д.М. Організаційно-правові засади використання поліцією України зарубіжного досвіду криминологічної теорії розбитих вікон. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4 (18). С. 35-50.
7. Назимко Є.С., Беліков К.А. Заходи профілактики вуличної злочинності в окремих країнах Азії. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2. С. 151-158.
8. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні : закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
9. Бугера О.І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 82-86.
10. Матвієнко О.В. Криминологічна характеристика та запобігання крадіжкам у курортному регіоні півдня України: дис. ... докт. філософії: 12.00.08. Одеса, 2024. 262 с.
11. Родіонова Т.В. Напрями дослідження проблеми місця вчинення злочину. *Криминологічна теорія і практика : досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 25 березня 2016 року). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 115-117.

Pototskyi M.M. SEPARATE MEASURES TO PREVENT “STREET CRIME” AT THE LOCAL LEVEL

The article is devoted to individual measures to prevent street crime at the local level. It is indicated that crime prevention should be understood as actions (measures) carried out by the state, local authorities, law enforcement agencies, and individuals, which are aimed at having a positive impact on the determinants of crime, creating unfavorable conditions for committing criminal offenses. It is noted that the concept of “street crime” can be defined as a set of criminal offenses committed on the territory that is part of such a concept as a “public place” to which people have free access at any time of the day (for example: street, park, square, residential area, public transport stop, train station, etc.). It was emphasized that the introduction of a criminological map-scheme in the online format into the activities of the National Police will make it possible to quickly, in accordance with the situation, orient the police teams to the most “afflicted” areas of the streets and monitor the criminogenic situation on the street in real time. Such a scheme map should be available for use in territorial police units and on tablet devices of car and foot patrols. It was emphasized that the use of

street video cameras with artificial intelligence (facial recognition systems, weapons, etc.) is an effective tool in preventing street crime, since such a system can work outside of external control, and will require intervention only in case of detection of specific objects. It is noted that separating the territories of enterprises, institutions, organizations, and educational institutions from the street space will allow to concentrate the forces of crime prevention exclusively on one object – the street, and will make it impossible for street crime to spread to the specified territories. High-quality lighting of streets, parks and squares, residential areas is necessary and of primary importance in preventing street crime. In this way, during the dark time of the day, sufficient visibility of the streets and nearby objects will be ensured, so that police units on foot and in vehicles can control larger sectors during surveillance.

Key words: *criminology; crime prevention; street crime; patrol; technical means.*

Пушкар О.А.

Державний податковий університет

ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу детермінант вчинення правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами. Автор розглядає ключові чинники, що впливають на поширення такого виду кримінального корупційного правопорушення, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами. Зокрема, автором проведено класифікацію та досліджено групи соціально-економічних, психологічних та правових причин та умов, що сприяють вчиненню цього виду кримінального правопорушення.

Обґрунтовано думку про те, що детермінанти корупції як більш широкого соціально-правового явища безпосередньо пов'язані з причинами та умовами вчинення кожного окремого виду корупційного правопорушення. Доведено, що детермінанти кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, являють собою специфічні причини та умови, які зумовлюють можливість вчинення відповідного правопорушення.

Окремо в статті акцентується увага на нормативно-правовому регулюванні досліджуваного питання, аналізується національне законодавство щодо мотиваційних механізмів, які спонукають службових осіб до вчинення корупційних правопорушень, такі як недосконалість антикорупційних інструментів контролю, низький рівень правової культури та вплив суспільного середовища. Значна увага приділяється аналізу можливих заходів запобігання та зниження ризиків прийняття службовими особами неправомірної вигоди через вдосконалення системи контролю, підвищення прозорості діяльності державних установ, а також посилення механізмів відповідальності та покарання за корупційні діяння. Автором доведено, що ефективна протидія корупції вимагає комплексного підходу, який включає не лише правові, але й виховні заходи, спрямовані на формування громадської свідомості та виховання нульової толерантності до корупційних проявів у суспільстві.

Ключові слова: *неправомірна вигода, кримінальне правопорушення, детермінанти, протидія корупції.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження детермінантів вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із прийняттям пропозиції, обіцянки чи одержанням неправомірної вигоди службовими особами, зумовлена високим рівнем корупції в Україні та світі. Корупційні правопорушення підривають довіру до державних інститутів, сповільнюють економічний розвиток і погіршують соціальну справедливість. Вивчення причин цього явища дозволяє виявити слабкі місця в антикорупційній системі та розробити ефективні стратегії для протидії. Оскільки корупція залишається однією з найбільших загроз демократичному розвитку, важливо досліджувати не лише її правові, але й соціально-економічні та психологічні чинники. Це допоможе сформувати комплексний підхід до її викорінення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Деякі питання щодо визначення причин та умов вчинення корупційних правопорушень досліджували такі науковці, як А. Л. Василюк, Є. С. Назимко, Є. Д. Скулиш, І. О. Томчук та ін. Огляд цих наукових робіт засвідчує, що проблема щодо визначення причин та умов, що сприяють вчиненню корупційних правопорушень є недостатньо розроблена, попри те, що багато науковців виявляють інтерес до вивчення цієї проблематики. До того ж варто зауважити, що детермінанти кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції, обіцянки чи одержанням неправомірної вигоди службовими особами, досліджувалися лише в комплексі з загальними детермінантами корупції, однак, майже не були самостійним предметом дослідження в сучасній науці кримінального права.

Постановка завдання. Метою цієї статті є проведення науково-правового аналізу детермінантів вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із прийняттям пропозиції, обіцянки чи одержанням неправомірної вигоди службовими особами, для подальшої розробки комплексного підходу щодо подолання або зниження таких детермінант.

Виклад основного матеріалу. Виявлення детермінант будь-якого кримінального правопорушення або групи правопорушень дає можливість для розробки комплексу заходів, спрямованих на протидію та запобігання вчиненню таких порушень.

У науці кримінального права детермінанти злочинності визначаються як сукупність різних факторів, які формують та підтримують виникнення відповідного виду злочинів або злочинності в цілому. Необхідно погодитися з тим, що детермінанти необхідно розглядати як причини та умови злочинності, оскільки вони впливають на її розвиток і поширення в суспільстві. У випадку корупційних злочинів ці причини можуть бути як соціальними, так і економічними, політичними та правовими [1, с. 180].

Говорячи про детермінанти кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2], необхідно враховувати, що це правопорушення відноситься до корупційних, а тому детермінанти його вчинення безпосередньо впливають з причин та умов корупції, що є складним соціально-правовим явищем.

А. А. Страшок серед головних детермінант корупції виокремлює недоліки економічної системи держави, які впливають на розвиток корупційної злочинності. Зокрема, науковець у числі економічних факторів виділяє: помилки економічних реформ, нерівнозначний розвиток різних галузей господарства країни, економічна криза, низька заробітна плата, безробіття, інфляція. Водночас, соціальними чинниками, на думку вченої, є: слабкість громадянського суспільства, корислива спрямованість державних службовців, професійна деформація частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупції, низька довіра громадян до правоохоронних органів, менталітет, культурний і освітній рівень населення, звичаї, традиції [3, с. 180].

На підставі аналізу судової практики деякі науковці зауважують, що отримання неправомірної вигоди має місце там, де недостатньо задовольняються потреби громадян у вирішенні тих чи інших питань. При цьому, як вважають вчені, сучасний стан надання адміністративних послуг все ще характеризується певними недоліками,

серед яких: обмеженість днів та годин прийому громадян; необґрунтовано великі строки для надання окремих послуг; суперечливе правове регулювання та неналежне регулювання процедурних питань; фактичне зобов'язання приватних осіб отримувати супутні платні послуги [4, с. 52].

Таким чином, соціально-економічні детермінанти корупційних правопорушень обумовлені умовами слабкого економічного розвитку, нерівномірного розподілу доходів і низького рівня заробітної плати державних службовців. Низький рівень життя сприяє тому, що службові особи можуть вбачати в корупційних схемах додатковий або основний засіб поліпшення матеріального становища. Невпорядкованість економічних відносин, брак прозорості в бюджетних процесах та неефективність державного контролю також створюють умови для поширення таких правопорушень. Крім того, соціальні норми, що допускають або виправдовують отримання неправомірної вигоди, особливо в країнах із сильною корупційною культурою, підсилюють ризики корупційних діянь.

Іншою групою детермінант вчинення правопорушення, пов'язаного з прийняттям обіцянки, пропозиції чи одержанням неправомірної вигоди є соціально-психологічні чинники.

У науковій літературі зауважується, що соціально-психологічними факторами є нерозвиненість у значній частині службовців високого рівня громадянської свідомості, поширення корисливої спрямованості в діяльності державних службовців, їх готовності до порушення закону, норм моралі, професійної честі тощо. Крім того, необхідно погодитися з тим, що професійна та моральна деформація частини керівників і службових осіб виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до порушень службових обов'язків, службової етики. На особистісному рівні серед основних причин її виникнення необхідно визначити: наявність певної соціальної, емоційної чи моральної патології особистості; психологічну схильність до вчинення правопорушень; недосконалість (відсутність) належного особистісного супроводження в органах державної влади [5, с. 147].

До того ж, корупційні загрози в українському суспільстві значною мірою обумовлені толерантним ставленням до певних протиправних дій. Зокрема, суспільство нині досить лояльно ставиться до ухилення від сплати податків. Ухилення від оподаткування є поширеною і прийнятною практикою як серед юридичних осіб, так і фізичних, зокрема, при здаванні житла в оренду без відображення доходів у деклараціях. Іншим при-

кладом толерантного ставлення до незаконних дій є підтримка суспільством неофіційної зайнятості та тіньової економіки. Йдеться про сприйняття оплати праці з необлікованих джерел, без належної документації, а також ведення тіньової підприємницької діяльності [6, с. 56].

Інакше кажучи, соціально-психологічні чинники корупційної поведінки часто пов'язані з особистими рисами та внутрішніми мотивами службовців. До таких можна віднести жадібність, егоїзм, низький рівень моральних цінностей або відсутність почуття відповідальності перед суспільством. Важливу роль відіграє також відчуття безкарності, коли службова особа переконана, що її дії не будуть викриті або вона unikне покарання через слабкість правоохоронних структур чи наявність зв'язків. Соціальний тиск і бажання відповідати певним матеріальним стандартам також можуть спонукати до вчинення корупційних правопорушень.

Заслугують на увагу політичні та правові фактори корупційної злочинності, що в результаті недоліків політико-правової системи суттєво позначаються на рівні як загальної злочинності, так і корупційної. Зокрема, йдеться про такі причини загального характеру, як правовий нігілізм, правова легковажність, відсутність політичної культури, низький рівень правосвідомості, проблеми якості правового регулювання державної служби та ін. [7, с. 237].

Зокрема, недосконалість законодавчої бази є одним із ключових правових чинників, що сприяє корупції. Якщо закони мають неоднозначне трактування, містять прогалини або слабкі місця, службові особи можуть використовувати це для власної вигоди. Крім того, недостатньо ефективні механізми контролю та притягнення до відповідальності створюють умови для безкарності. Відсутність прозорих та дієвих механізмів викриття корупційних дій, слабкий нагляд за діями посадовців, низька якість судової системи та неефективне застосування норм законодавства також підвищують ризик зловживань з боку службовців.

Деякі науковці в окрему групу детермінант корупційних правопорушень виокремлюють організаційно-управлінські. На думку науковців, серед організаційно-управлінських детермінант кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією варто звернути увагу на те, що державні інституції, які забезпечують процес декларування, іноді не вживають необхідних та достатніх заходів щодо надання роз'яснень антикорупційного законодавства, повідомлення суб'єкта декларування про необхідність подачі декларації та строк такої

подачі [8, с. 320].

З цього приводу можна зазначити, що організаційно-управлінські фактори справді мають важливе значення у поширенні корупційних правопорушень. Недостатня активність або навіть недбалість з боку державних органів, які відповідальні за контроль і роз'яснення антикорупційного законодавства, може суттєво посилювати ці проблеми. Наприклад, якщо державні інституції не забезпечують належного інформування громадян про терміни та порядок подачі декларацій або не реагують своєчасно на повідомлення про корупційні дії, це може створювати відчуття безкарності серед порушників. Крім того, відсутність чітких інструкцій або незрозумілі процедури можуть призводити до того, що навіть ті, хто хоче діяти законно, стикаються з перешкодами через недоліки в управлінських процесах.

Для ефективної боротьби з корупцією важливо, щоб державні інституції не тільки впроваджували правила, але й активно комунікували їх, забезпечували моніторинг виконання та адекватно реагували на порушення. Без належної організації та управління ці процеси можуть залишатися формальністю, що лише сприятиме зростанню корупції.

На підставі організованого в Службі Безпеки України (далі – СБУ) та органах прокуратури опитування щодо чинників корупційних правопорушень, 26,1 % респондентів СБУ та 16,2 % співробітників органів прокуратури показали, що криміногенним чинником, зумовлюючим прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, є корупція в самій системі судових і правоохоронних органів. склалася ситуація, коли корупція в певних органах посилює поширення цього негативного явища за всією вертикаллю державного управління [9, с. 406].

У літературі відзначається, що корупційні практики в кримінальному судочинстві визначаються взаємодією двох основних груп чинників: суб'єктивних та об'єктивних. Перша група чинників охоплює особистісні риси, професійну етику та правову культуру представників владних інституцій, що беруть участь у кримінальних процесах. Серед суб'єктивних чинників ключову роль відіграють рівень правосвідомості та моральні якості таких осіб, як слідчі, прокурори, судді та слідчі судді, а також співробітники оперативних підрозділів. Недостатній рівень правової освіти, корумповані уявлення про обов'язки або спокуса використати службове становище для особистої вигоди можуть стимулювати корупційну поведінку. Друга група чинників – це об'єктивні чинники, які фор-

мують зовнішні умови, що сприяють виникненню корупційних схем. До них належать недоліки та прогалини в чинному законодавстві, що регулює кримінальне провадження. Недосконалі правові норми можуть створювати можливості для зловживань або неналежного тлумачення закону, що робить систему більш вразливою до корупційних впливів. Крім того, обмежені ресурси та низький рівень фінансування правоохоронних органів можуть стимулювати корумповану практику через бажання компенсувати фінансову нестачу [10, с. 207].

Таким чином, сукупність цих детермінант формує благодатне середовище для виникнення та поширення корупційних правопорушень. Для їх подолання необхідно застосовувати комплексний підхід, що включає як соціально-економічні реформи, так і підвищення правової відповідальності та виховання моральних принципів у суспільстві.

Для боротьби з корупційними злочинами в Україні важливо враховувати всі ці детермінанти. Необхідна комплексна реформа правової та політичної системи, яка б включала підвищення прозорості, зміцнення механізмів контролю та стимулювання політичної волі до подолання корупції.

Поширення корупції гальмує розвиток економіки, знижує інвестиційну привабливість країни, руйнує довіру громадян до державних інституцій, що в свою чергу, негативно позначається на розвитку держави в цілому.

Аналіз положень Закон України «Про запобігання корупції» [11] свідчить про те, що в ньому закладені норми, спрямовані на подолання декількох ключових детермінантів (чинників), які сприяють поширенню корупції в державних структурах. Основні напрями, на які спрямовані норми цього закону: 1) конфлікт інтересів, тобто соціально-психологічний чинник: Закон регулює питання врегулювання та запобігання конфлікту інтересів, коли посадова особа може використовувати своє службове становище для власної вигоди; 2) непрозорість у діяльності державних органів, тобто організаційно-управлінські та правові: Закон запроваджує механізми прозорості та відкритості в діяльності державних службовців через обов'язкове декларування майна, доходів і витрат, що допомагає запобігти незаконному збагаченню; 3) низький рівень контролю та відповідальності: Закон посилює відповідальність посадовців за корупційні правопорушення, передбачаючи як адміністративну, так і кримінальну відповідальність; 4) недостатнє громадське спостереження: створення та робота спе-

ціалізованих антикорупційних органів (наприклад, Національного агентства з питань запобігання корупції, НАЗК), що дозволяє контролювати діяльність посадових осіб і вчасно реагувати на корупційні ризики; 5) сприяння корупційним схемам у публічному секторі: Закон націлений на зменшення можливостей для корупційних дій у державних закупівлях, приватизації та інших сферах публічної діяльності шляхом запровадження прозорих процедур і жорстких вимог до конкуренції; 6) неналежна етика та стандарти поведінки: норми закону встановлюють чіткі етичні стандарти для державних службовців, а також вимагають дотримання правил професійної поведінки.

Загалом, закон спрямований на зниження рівня корупції через зміцнення контролю, прозорості та відповідальності в державному управлінні.

Висновки. Аналіз детермінант вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, потребує розгляду соціально-економічних, психологічних, правових та інших факторів, що впливають на поведінку таких осіб.

Зокрема, детермінанти, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 368 КК України, можна поділити на декілька ключових груп: 1) соціальні та культурні детермінанти: відсутність або слабкість громадського контролю, толерантність суспільства до корупційної поведінки, культурні стереотипи та традиції, де корупція сприймається як «нормальна» частина ділових чи державних відносин; 2) економічні детермінанти: низький рівень заробітної плати державних службовців, нерівномірний розподіл багатства, високий рівень бідності, що спонукає людей до використання службового становища для особистого збагачення; 4) політичні детермінанти: недостатня прозорість в управлінні, політична нестабільність, відсутність політичної волі для реальної боротьби з корупцією, високий рівень залежності судової системи від виконавчої влади або політичних еліт; 6) правові детермінанти: недосконалість антикорупційного законодавства, слабкі механізми правового контролю, неефективність або корумпованість правоохоронних органів, низький рівень довіри до судової системи; 7) інституційні детермінанти: неефективне управління державними органами, брак відповідних механізмів контролю та моніторингу, слабка взаємодія між державними структурами та громадськими організаціями в питаннях протидії корупції.

Список літератури:

1. Страшок А. А. Детермінанти корупційної злочинності в Україні. Тези доповіді до XIX Всеукр. наук. конф. з криминології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 2 грудня 2019 р.) «Протидія організованій злочинності і корупції: матеріали». С. 179-181.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 20.11.2024).
3. Страшок А. А. Детермінанти корупційної злочинності в Україні. Тези доповіді до XIX Всеукр. наук. конф. з криминології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 2 грудня 2019 р.) «Протидія організованій злочинності і корупції: матеріали». С. 179-181.
4. Томчук І. О. Криминогенні детермінанти пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі в Україні. International scientific journal «Internauka». Series: «Juridical sciences». 2019. № 1(15). С. 45-55.
5. Назимко Є. С., Семенишина-Фіголь Б. М., Пономарьова Т. І. Корупція як детермінанта, що впливає на вчинення кримінальних правопорушень проти довілля в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34(73). № 3. С. 146-149.
6. Герасименко Д. М. Сучасні детермінанти корупційних загроз. Кримінально-правові та криминологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V міжнар. наук.-практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, ХНУВС, Криминолог. асоц. України. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 56-57.
7. Мадай К. Детермінанти корупційної злочинності та можливості протидії їй. Новітні кримінально-правові дослідження – 2020: Альманах науових праць/Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 234-240.
8. Никифорова Н. А. Детермінанти кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 317-323.
9. Григор'єв Р. Г. Детермінація прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 1(6). С. 397-411.
10. Шило О. Г., Глинська В. Н., Москвич Л. М. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр.; редкол.: В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2014. Вип. 27. С. 202–220.
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n311> (дата звернення – 20.11.2024).

Pushkar O.A. DETERMINANTS OF COMMITTING AN OFFENCE IN RELATION TO ACCEPTING AN OFFICER'S OFFICE OFFICER'S OFFICIAL'S OFFICE OFFICER

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the determinants of the commission of offenses related to the acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit by officials. The author considers the key factors influencing the spread of such a type of criminal corruption offense as the acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit by officials. In particular, the author has classified and investigated groups of socio-economic, psychological and legal reasons and conditions that contribute to the commission of this type of criminal offense.

The opinion is substantiated that the determinants of corruption as a broader socio-legal phenomenon are directly related to the causes and conditions for the commission of each individual type of corruption offense. It is proved that the determinants of a criminal offense related to the acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit by officials are specific reasons and conditions that determine the possibility of committing the corresponding offense.

Separately, the article focuses on the regulatory and legal regulation of the issue under study, analyzes national legislation on motivational mechanisms that encourage officials to commit corruption offenses, such as the imperfection of anti-corruption control instruments, the low level of legal culture and the influence of the social environment. Considerable attention is paid to the analysis of possible measures to prevent and reduce the risks of officials receiving undue benefits through improving the control system, increasing the transparency of state institutions, as well as strengthening mechanisms for liability and punishment for corrupt acts. The author proves that effective counteraction to corruption requires a comprehensive approach, which includes not only legal, but also educational measures aimed at forming public consciousness and fostering zero tolerance for corruption in society.

Key words: *illicit benefit, criminal offense, determinants, combating corruption.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/17>

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ АДВОКАТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ

У статті розглядаються питання змістовного наповнення категорії «зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні». Звернуто увагу на те, що значна кількість науковців наполягають на тому, що практично усі учасники процесу, зокрема й кримінального, є такими що зловживають тими правами, які їм надано законодавством. Зауважено, що з одного боку, такі зловживання виникають в силу недотримання етичних правил поведінки, які визначені для певної юридичної професії (передусім, адвокатів, прокурорів, суддів), з іншого, це переконаність, що їхній досвід, ім'я тощо дозволять уникнути відповідальності за зловживання процесуальними правами, а отже, такі дії будуть безкарними. Однак, підкреслено, що розбудова правової держави, якою прагне бути Україна, передбачає і вимагає, щоб суспільство неухильно дотримувалось норм права, які прийняті саме на правовій основі і відповідають існуючим концепціям права. У цьому контексті вагомим є те, щоб чинних норм права дотримувались не лише громадяни, (а це вочевидь, має стати досить вагомим показником правової держави), й те, щоб усі, без виключення, органи влади та установи, діяльність яких спрямована на забезпечення таких прав та їх охорону, спрямували свої зусилля на неухильне забезпечення, дотримання та охорону таких правил.

Проаналізовано основні позиції, які висловлюються судовою гілкою влади щодо зловживання процесуальними правами у кримінальному процесі до адвокатського корпусу у процесі кримінального провадження. Зокрема, це стосується фаховості захисника, його досвідченості; неявка захисника до засудженого, що свідчить про безпідставне затягування процесу; використання нецензурної лексики, відмова від ознайомлення з матеріалами досудового розслідування мотивуючи обмеженням часу; образливих і лайливих висловів, що свідчить про відсутність етичних і моральних якостей в адвоката. З огляду на це, акцентовано, що проблема зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні та посилення відповідальності за такі зловживання має вирішуватись, насамперед, через посилення такої відповідальності усередині адвокатського самоврядування, де до кожного такого зловживання має застосовуватись чіткий, не формальний підхід і даватись відповідна оцінка діянню адвоката. Саме такий підхід дозволить виробити у адвоката, як представника юридичної професії, почуття відповідальності за виконувану ним роботу перед своїми колегами, формування у собі належного відношення до права, захисником якого він є.

Ключові слова: кримінальне провадження, права учасників процесу, адвокат, прокурор, суддя, правова держава, відповідальність, дисциплінарна комісія, етичний кодекс, добросовісність, сумлінність.

Постановка проблеми. Розбудова правової держави, якою прагне бути Україна, передбачає і вимагає, щоб суспільство неухильно дотримувалось норм права, які прийняті саме на правовій основі і відповідають існуючим концепціям права. У цьому контек-

сті вагомим є те, щоб чинних норм права дотримувались не лише громадяни, а це безумовно, є досить вагомим показником правової держави, але й усі органи влади та установи, діяльність яких спрямована на забезпечення таких прав та їх охорону.

З огляду на це виникає потреба наукового аналізу питання, що пов'язане з розуміння, змістом та запобіганням такому явищу як зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблематика, що так чи інакше стосується зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні були предметом дослідження багатьох вчених, а також практиків, з-поміж яких вартує виокремити: А. Лазаренко, О. Андрушко, Г. Борейко, І. Гловюк, О. Гуміна, О. Дроздова, О. Дроздову, В. Завтура, О. Капліна, Д. Криворучко, В. Михайленко, А. Мурзановську, В. Нора, В. Ортинського, Л. Остафійчук, Т. Пашук, М. Стефанчук, Л. Удалову, О. Хабло та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні деяких питань, що стосуються змістовного наповнення зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Безперечно аби з'ясувати питання, що стосуються змістовного наповнення категорії зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні необхідно звернутись до аналізу цієї категорії та думок вчених стосовно того наскільки зловживання мають місце у практичній площині.

Передусім, звернемо увагу на те, що чинне національне законодавство не пояснює змісту словосполучення «зловживання процесуальними правами». Тоді як науковці, аналізуючи це питання, висловлюють різні думки та підходять до нього з різних позицій. На вказаний аспект звертає увагу О. Розумовський, акцентуючи на існуванні двох важливих груп поглядів на досліджувану категорію. Так, на думку вченого, «перша визначає зловживання з медичних питань, які представлені працями науковців із галузі психіатрії та психології, в яких досліджується поняття «кверулянство» (*paranoia querulans*), та означає параноїдальний розлад, тобто розлад, пов'язаний із патологічним бажанням та потребою звертатися до суду та брати участь у судових провадженнях, що фактично відбиває крайні прояви зловживання у поведінки учасників провадження. Натомість друга група наукова є правовою та присвячена дослідженню питань щодо зловживань процесуальними правами у рамках різних галузей процесуальних прав». Водночас, науковець підкреслює, що «у рамках другого наукового підходу бракує єдності у розумінні феномена зловживання процесуаль-

ними правами і в національній, і в зарубіжній юридичній літературі» [1, с. 248].

Натомість, окремі практикуючі адвокати розмірковують над тим на скільки відповідальність адвокатів за зловживання процесуальними правами є об'єктивною необхідністю, або ж все таки штучно створеною проблемою. Наприклад, М. Стефанчук, виступаючи на міжнародній конференції «Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку» висловлюється стосовно посилення відповідальності адвокатів за зловживання процесуальними правами. На її думку, з одного боку це надзвичайно спірні питання, оскільки порушують право на захист у тому випадку, якщо вони будуть законодавчо прийнятими, а з другого боку, М. Стефанчук, звертає увагу на те, що такі порушення все ж мають місце в адвокатській практиці і наводить статистичні дані щодо притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності [2]. Отож, з викладеного вище прослідковується наявність проблеми зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні, а з другого, науковця, говорить про те, що Національна асоціація адвокатів не повною мірою переймається цією проблемою, що викликало необхідність подання до Верховної Ради України Законопроекту «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування» від 14.06.2021 р. № 5661 [3].

Аналізуючи висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування», поданий Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України, знаходимо багато заперечень щодо доцільності внесення вказаних змін [4]. З огляду на це, вважаємо, що посилення відповідальності за зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні має відбуватись через посилення такої відповідальності усередині адвокатського самоврядування, де до кожного такого зловживання має застосовуватись чіткий, не формальний підхід і даватись відповідна оцінка діяння адвоката.

Аналогічну позицію висловлює член РАУ від Рівненської області Г. Лазарчук, коли підтверджує те, що кожен з інститутів правосуддя, які віднесені туди Конституцією України, має свої

завдання, мету і що найголовніше, систему законодавства, яке визначає порядок їх формування, права і обов'язки і, відповідно відповідальність за вихід поза рамки цього законодавства.

Натомість, для прикладу, Г. Лазарчук, бере процесуальних опонентів, якими є адвокат і прокурор. Обидва вони, стверджує, Г. Лазарчук, мають сумлінно виконувати свої обов'язки. «Але ж вони різні! Правоохоронці мають охороняти інтереси та честь держави, а адвокат – надавати правничу допомогу та забезпечувати захист фактично від держави. І це насправді дуже важлива відправна точка! Її розуміння, усвідомлення та прийняття має визначати: по-перше, – підхід до визначення та розмежування етичних засад діяльності кожного виду юридичної діяльності; по-друге, – оцінку конкретних дій суддів, прокурорів та адвокатів на предмет відповідності етичним нормам. Але у практичній площині це, на жаль, часто ігнорується» [5].

Стосовно зловживань правами в кримінальному процесі, які дозволяють адвокати, окремі думки висловлює суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, Н. Антонюк. Так, представник судової системи звертає увагу на такі ознаки зловживання захисників процесуальними правами:

«1) держава надала засудженому професійного адвоката, що має відповідний фах та кваліфікацію, проте він, не маючи юридичної освіти, ставить під сумнів їх професіоналізм, при цьому не залучає собі самостійно захисника, який буде відповідати його критеріям, та продовжує заявляти клопотання про призначення судом нових адвокатів (постанова від 25 вересня 2019 року у справі № 234/11287/17);

2) судовий розгляд у суді апеляційної інстанції здійснювався протягом майже року: апеляційний суд 8 разів призначав судові засідання і 6 разів відкладав їх через неявку захисника та засудженого. Причому про причини неявки в останні судові засідання засуджений не повідомляв – це свідчить про наявність у діях сторони захисту зловживання своїми правами, що має своїм наслідком безпідставне затягування процесу (постанова від 24 вересня 2019 року у справі № 755/10138/16-к);

3) нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи не можуть використовуватися в процесуальних документах чи виступах (постанова від 24 березня 2021 року у справі № 937/1056/20);

4) відмова від ознайомлення з матеріалами досудового розслідування з посиланням на обме-

ження в часі не може свідчити про їх невідкриття (постанова від 23 січня 2020 року у справі № 607/5005/17);

5) невикористання захисником права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування не утворює підстави для визнання доказів недопустимими (постанова від 10 грудня 2019 року у справі № 132/185/18);

6) аргументи сторони захисту про недопустимість як доказу висновку експерта через невідкриття на стадії виконання ст. 290 КПК медичних документів, на яких ґрунтується експертне дослідження, є неприйнятними (постанова від 27 січня 2020 року у справі № 754/14281/17)» [6].

Зрозуміло, що адвокати активно відстоюють свою позицію, вказуючи на те, що є багато добросовісних захисників, які дотримується адвокатської етики та прав, що для них визнані законодавством. Однак, «коли на найвищому державному рівні було вирішено надати особливий статус адвокатам як особам, які наділені виключним правом на здійснення представництва в судах усіх рівнів, було очевидно (про це постійно говорили), що таке право буде урівноважене підвищеною відповідальністю. І таку відповідальність було закладено змінами до процесуального законодавства, зокрема за зловживання процесуальними правами. І хоча така відповідальність може стосуватися будь-кого з учасників провадження, наразі суди почали демонструвати, що саме до адвокатів вони можуть бути більш суворими.

Зрештою, мета реформи була у тому, щоб через підвищення вимог до учасників судових проваджень, зокрема представників, сприяти більш ефективному здійсненню правосуддя, а тому якщо цьому хтось перешкоджає, тим більше адвокат, він повинен понести відповідальність» [7, с. 8-10].

Отож, зважаючи на аргументи наведені вченими та практиками, варто погодитись з тезою Є. Копитко стосовно того, що «для реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами на практиці необхідним є закріплення заходів відповідальності за таке зловживання. І беручи до уваги те, що адвокат є учасником процесу зі спеціальним статусом, визначеним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідальність адвоката за зловживання процесуальними правами має носити особливий характер» [8, с. 528].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що нині у кримінальному провадженні існує проблема зловживання процесуальними правами учасниками провадження,

зокрема й адвокатами. Аналітичні огляди судової практики у кримінальних справах є яскравим цьому підтвердженням, де наводяться приклади зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні та вказуються конкретні види і форми таких зловживань. З огляду на те, що українське суспільство рішуче націлене на побудову в Україні демократичної, соціальної і, що головне, правової держави, зловживання правами, якими б вони не були, є неприпустимим явищем. Хоча адвокат і має своїм завданням захист прав, однак зловживання своїми процесуальними правами є проявом неповаги до інших учасників процесу, що свідчить про відсутність моральних та етичних засад у його професійній діяльності. Натомість, прояв окремих форм зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні не рідко є проявом професійної деформації адвоката. Отже, відсутність норм, що

встановлюють відповідальність за зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні, лише спричиняють його розповсюдження і стають тим чинником, що дозволяє не тільки зловживати власними правами, але й правом загалом.

Вочевидь, проблема зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні та посилення відповідальності за такі зловживання має вирішуватись, насамперед, через посилення такої відповідальності усередині адвокатського самоврядування, де до кожного такого зловживання має застосовуватись чіткий, не формальний підхід і даватись відповідна оцінка діянню адвоката. Саме такий підхід дозволить виробити у адвоката, як представника юридичної професії, почуття відповідальності за виконувану ним роботу перед своїми колегами, формування у собі належного відношення до права, захисником якого він є.

Список літератури:

1. Розумовський О. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*, 2021. № 4. С. 247–252.
2. Стефанчук М. Відповідальність адвокатів за зловживання процесуальними правами: штучно створена проблема чи об'єктивна необхідність?: *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. 268 с. Електронне наукове видання.
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування: проект Закону від 14.06.2021 р. № 5661. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/4fd98328-4fd6-4e9b-9d07-58b9b6998941](https://itd.rada.gov.ua/4fd98328-4fd6-4e9b-9d07-58b9b6998941)
4. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування», поданий Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/a90c8b42-edf8-43b7-8d20-2d3790627649](https://itd.rada.gov.ua/a90c8b42-edf8-43b7-8d20-2d3790627649)
5. Лазарчук Г. Концепція зловживання правами входить у конфлікт з обов'язком адвоката. *Закон і Бізнес*. 25.04.2024. URL: <https://unba.org.ua/publications/9074-koncepciya-zlovzhivannya-pravami-vhodit-u-konflikt-z-obovyazkami-advokata.html>
6. Антонюк Н. Ознаки зловживання процесуальними правами в кримінальному процесі: ключові позиції ККС ВС. URL: <https://pravo.ua/oznaky-zlovzhyvannia-protsesualnomy-pravamy-v-kryminalnomu-protsesi-kliuchovi-pozytsii-kks-vs/>
7. Гончар І. За статусом винен. *Український адвокат*. 2019. № 5. С. 8–10.
8. Копитко Є. К. Відповідальність адвоката за зловживання процесуальними правами. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листоп., 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаєнова (голова) та ін. Одеса: Фенікс, 2020. С. 528–531.

Dobrianska N.V. ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS BY AN ATTORNEY IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF CONTENT

The article deals with the content of the category «abuse of procedural rights by a lawyer in criminal proceedings». Attention is drawn to the fact that a significant number of scientists insist that practically all participants in the process, in particular the criminal one, are those who abuse the rights granted to them by the law. It was noted that, on the one hand, such abuses arise due to non-compliance with the ethical rules of conduct, which are defined for a certain legal profession (primarily, lawyers, prosecutors, judges), on the other hand, it is the belief that their experience, name, etc. will allow them to avoid responsibility for abuse of procedural rights, and therefore, such actions will go unpunished. However, it is emphasized that the development of a legal state, which Ukraine aspires to be, requires and requires society to strictly observe

the norms of the law, which are adopted precisely on a legal basis and correspond to the existing concepts of law. In this context, it is important that not only citizens observe the current norms of the law (and this should obviously become a fairly strong indicator of the rule of law), but also that all, without exception, the authorities and institutions whose activities are aimed at ensuring such rights and their protection, directed their efforts to the unwavering provision, observance and protection of such rules.

The main positions expressed by the judicial branch of government regarding the abuse of procedural rights in the criminal process to the lawyer corps in the criminal proceedings are analyzed. In particular, this concerns the expertise of the defender, his experience; non-appearance of the defense counsel for the convicted person, which indicates an unreasonable delay in the process; use of obscene language, refusal to read the materials of the pre-trial investigation motivated by time constraints; insulting and abusive language, which indicates the lack of ethical and moral qualities of a lawyer. In view of this, it is emphasized that the problem of the abuse of procedural rights by a lawyer in criminal proceedings and the strengthening of responsibility for such abuses should be solved, first of all, by strengthening such responsibility within the self-government of lawyers, where a clear, non-formal approach should be applied to each such abuse and appropriate assessment of the lawyer's actions. It is this approach that will allow a lawyer, as a representative of the legal profession, to develop a sense of responsibility for the work he performs in front of his colleagues, to develop a proper attitude towards the law, which he is a defender of.

Key words: *criminal proceedings, rights of trial participants, lawyer, prosecutor, judge, rule of law, responsibility, disciplinary commission, code of ethics, integrity, conscientiousness.*

Патрелюк Д.А.

Донецький державний університет внутрішніх справ

СВОЄЧАСНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ОСОБИ НА ДОСУДОВОМУ ЕТАПІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню своєчасності здійснення процесуального рішення про кримінальне переслідування особи на досудовому етапі кримінального провадження. Акцентовано, що припущення сторони обвинувачення щодо вчинення кримінального правопорушення має ґрунтуватись на системі доказів. Після вручення повідомлення про підозру особа набуває процесуальних прав підозрюваного, зокрема права на захист від кримінального переслідування. Зазначено, що проблемним аспектом застосування стандарту «достатність доказів» при повідомленні особі про підозру є його оціночне сприйняття стороною обвинувачення. Саме сторона обвинувачення визначає таку достатність доказів, яка у кожній справі є різною. Такий оціночний стандарт прийняття рішення дає можливість стороні обвинувачення зловживати своїми правами, збираючи обвинувальні докази поза змагальною процедурою. З'ясовано, що особа повинна мати право на захист від кримінального переслідування саме з моменту ставлення до неї як до підозрюваної особи, а не з моменту офіційного визнання статусу підозрюваного стороною обвинувачення. Визначено, що фактично, особа, до якої ставляться у кримінальному провадженні як до підозрюваного, однак яка не має такого «офіційного статусу», має прагнути якнайшвидше його отримати задля користування у повному обсязі своїм правом на захист. Підкреслено, що підозрюваній особі має бути надано достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту саме на стадії досудового кримінального провадження. Під час правозастосування трапляються випадки, коли органи кримінального переслідування після повідомлення особі про підозру, впродовж короткого проміжку часу (декілька днів) завершують стадію досудового кримінального провадження та скеровують обвинувальний акт до суду. Такі дії перешкоджають реалізації підозрюваним права на захист на стадії досудового кримінального провадження. Підсумовано, що процесуальне рішення про кримінальне переслідування особи на досудовому етапі кримінального провадження має прийматися суб'єктами сторони обвинувачення своєчасно. Зволікання із здійсненням повідомлення особі про підозру, а так само передчасне складання та вручення особі обвинувального акта призводить до порушення права такої особи на захист від кримінального переслідування на досудовому етапі кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне переслідування; повідомлення про підозру; право на захист; достатність доказів; досудове розслідування; стандарт прийняття рішення.

Постановка проблеми. Прийняття рішення стороною обвинувачення про кримінальне переслідування особи є одним з ключових у кримінальному судочинстві. Відповідно до національного кримінального процесуального законодавства прийняття рішення про кримінальне переслідування особи знаходить прояв у повідомленні такої особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Саме з моменту повідомлення особі про підозру у досудовому кримінальному провадженні з'являється центральна фігура – підозрюваний, навколо якої, в подальшому, й «обертається» кримінальний процес. Приймаючи на себе можливі негативні наслідки такого рішення,

у вигляді кримінального процесуального примусу, підозрюваний, в свою чергу, набуває й додаткових (активних) прав у кримінальному провадженні. Так, право на захист є одним з найбільш ефективних прав у процесуальному статусі підозрюваного. З набуттям даного права у особи з'являються інструменти захисту від кримінального переслідування. З огляду на вищевказане, актуальним є дослідження початкового моменту кримінального переслідування (моменту здійснення повідомлення про підозру). Адже затягування здійснення такого повідомлення суттєво впливає на можливості особи захищатись від кримінального переслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти здійснення повідомлення про підозру у досудовому кримінальному провадженні досліджували такі науковці: М.С. Городецька, В.О. Гринюк, О.В. Капліна, Т.О. Лоскутов, О.В. Расторгуєв, А.Я. Хитра та інші. В переважній більшості праць, увага дослідників акцентувалась на «загальних» проблемних аспектах повідомлення про підозру, таких як: аналіз стандарту «достатність доказів», порядок вручення повідомлення про підозру, здійснення повідомлення про підозру під час спеціального досудового розслідування тощо. Вченими-процесуалістами на акцентувалось достатньо уваги на дослідженні своєчасності прийняття рішення про кримінальне переслідування особи та негативні наслідки передчасного завершення досудового кримінального провадження після повідомлення про підозру.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження параметру «своечасності» прийняття процесуального рішення про кримінальне переслідування особи на досудовому етапі кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Термін «кримінальне переслідування» є тотожним термінам «підозра» і «обвинувачення» [1, с. 87]. У вітчизняному кримінальному процесі кримінальне переслідування формально починається з прийняття рішення стороною обвинувачення про повідомлення особі про підозру. З одного боку, набуття статусу «підозрюваного» у досудовому кримінальному провадженні можна розцінити позитивно, адже особа набуває додаткових активних прав. З іншого боку, з моменту повідомлення про підозру сторона обвинувачення вправі застосувати певні обмежувальні заходи до такої особи (розшук, запобіжні заходи тощо).

Будь-яке законодавство, не кажучи вже про кримінальне процесуальне, має відповідати параметру «якості закону». Вбачається, що положення кримінального процесуального закону, якими регламентується обмеження прав особи (наприклад, повідомлення про підозру) мають бути деталізованими та прогнозованими при правозастосуванні. Дослідники зазначають, що якісне законодавство є одним із чинників, що забезпечує законність правозастосування. Це особливо гостро відчувається у кримінальному судочинстві, де процес доказування винуватості чи невинуватості особи повинен здійснюватися лише законними засобами, без допущення істотних порушень прав і свобод людини, оскільки особа

вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом (ч. 3 ст. 62 Конституції України) [2; 3, с. 74].

Підозра, на думку О.В. Капліної, – це обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про вчинення особою кримінального правопорушення. Така підозра органів досудового розслідування формалізується у процесуальному документі «повідомлення про підозру». Таким чином, праву підозрюваного «знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють» (п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України) кореспондує обов'язок сторони обвинувачення довести це до його відома, повідомити про наявність підозри [3, с. 77].

Автори навчального посібника «Кримінальний процес України: досудове розслідування» пишуть, що повідомлення про підозру є констатацією початку реалізації обвинувачення (кримінального переслідування). Тому з моменту повідомлення особі про підозру вона набуває процесуального статусу підозрюваного, що надає їй права на захист від кримінального переслідування [1, с. 88].

Підозра, як зазначає В.О. Гринюк, є процесуальним рішенням прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, що ґрунтується на зібраних доказах під час досудового розслідування, та у якому формується припущення щодо причетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення з повідомленням про це такої особі та з роз'ясненням її прав і обов'язків. Повідомлення про підозру є процесуальним рішенням, прийнятим уповноваженим суб'єктом, яке посвідчує початок здійснення функції обвинувачення та персоніфікації такого обвинувачення. Результатом прийняття такого процесуального рішення є набуття особою, яка підозрюється у вчиненні злочину, статусу підозрюваного, а отже виникнення для такої особи відповідних прав і обов'язків у кримінальному провадженні, та виникнення між неї і особою, яка повідомила про підозру кримінально-процесуальних правовідносин [4, с. 23-24].

Припущення сторони обвинувачення щодо вчинення кримінального правопорушення має ґрунтуватися на системі доказів. Таке припущення оформлюється у процесуальний документ «повідомлення про підозру». Після вручення повідо-

влення про підозру особа набуває процесуальних прав підозрюваного, зокрема права на захист від кримінального переслідування.

Для прийняття рішення на досудовому розслідуванні необхідна певна сукупність доказів. Межі достатності доказів обумовлюють ухвалення різних видів рішень у кримінальному процесі. Межі достатності доказів для конкретних кримінальних процесуальних рішень визначають через такі оціночні терміни як «обґрунтована підозра», «достатність доказів», «поза розумним сумнівом», які ще називають стандартами доказування. Стандарти доказування є певними орієнтирами у оцінці доказів та їх сукупності на предмет достатності для прийняття процесуального рішення [5, с. 31].

Відповідно до приписів КПК України повідомлення особі про підозру здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [6]. Даний перелік є виключним та не визначає додаткових умов та виключень з даного правила. З наведених положень нашу увагу привертає необхідність тлумачення поняття «наявність достатніх доказів», яке застосовується як мірило при здійсненні повідомлення про підозру. «Наявність достатніх доказів» є стандартом для прийняття рішення стороною обвинувачення.

Дослідники зазначають, що докази, якими обґрунтовується повідомлення про підозру мають бути отримані виключно законним шляхом та мають бути достатніми для припущення про вчинення певною особою кримінального правопорушення [7, с. 48].

Проблемним аспектом застосування стандарту «достатність доказів» при повідомленні особі про підозру є його оціночне сприйняття стороною обвинувачення. Саме сторона обвинувачення визначає параметр «достатність доказів», який у кожній справі є різним. Такий оціночний стандарт прийняття рішення дає можливість стороні обвинувачення зловживати своїми права, збираючи обвинувальні докази поза змагальною процедурою.

Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), Т.О. Лоскутов у своєму монографічному дослідженні «Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим» пише, що поняття «кримінальне переслідування (обвинувачення)» охоплює процесуальні дії слідчого, які спрямовані на викриття особи у вчиненні злочину,

незалежно від процесуального статусу останньої. Автор вказує, що під даним поняттям слід розуміти кримінально-процесуальну функцію, до змісту якої входять дії слідчого з викриття (перевірки на причетність) конкретної особи у вчиненні злочину. Причому переслідування особи має місце незалежно від того, чи надано їй процесуальним рішенням слідчого статус підозрюваного чи обвинуваченого [8, с. 21]. Таким чином, науковець не пов'язує момент початку здійснення кримінального переслідування з моментом офіційного повідомлення про підозру. Т.О. Лоскутов стверджує, що початок проведення першої процесуальної дії слідчого, що спрямована на викриття (перевірку на причетність) особи у вчиненні злочину, є початком реалізації слідчим функції кримінального переслідування [8, с. 40]. Ми віддаємо перевагу саме цій позиції вченого адже «сутнісний підхід» до початкового моменту кримінального переслідування (повідомлення про підозру) більш реально віддзеркалює змістовну картину намірів сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні. Вважаємо, що особа повинна мати право на захист від кримінального переслідування саме з моменту ставлення до неї як до підозрюваної особи, а не з моменту офіційного визнання статусу підозрюваного стороною обвинувачення.

Важливого значення для своєчасної реалізації права на захист мають строки повідомлення про підозру. Від останніх залежить час набуття особою процесуального статусу підозрюваного, що включає його права та законні інтереси. Тому кримінальний процесуальний закон визначає досить стислі строки вручення повідомлення про підозру [1, с. 91].

Як стверджує О.В. Расторгуєв, з моменту повідомлення особі про підозру бере свій початок змагальний процес. Функція обвинувачення починає реалізовуватись саме з моменту повідомлення особі про підозру. Адже обсяг процесуальних прав («можливостей») у підозрюваного (особи, якій вручено повідомлення про підозру згідно статті 42 КПК України) значно більший, ніж у інших учасників кримінального провадження [9, с. 181].

Н.М. Колот цілком справедливо зазначає, що зважаючи на важливість початку притягнення до кримінальної відповідальності, набуття прав підозрюваного та можливості їх реалізації, дуже важливо, щоб фактичне кримінальне переслідування особи не було розпочате раніше ніж особі повідомлено про підозру. У такому випадку сторона

обвинувачення зловживає своїми повноваженнями, порушує засаду законності, обмежує сторону захисту у процесі збирання доказів, порушує право особи на захист [10, с. 243].

Аналізуючи практику ЄСПЛ дослідники вказують, що початком кримінального переслідування є початок здійснення першої процесуальної дії, спрямованої на викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Підкреслюється, що повідомлення про підозру без урахування фактичного початку кримінального переслідування, але за наявності достатності доказів для підозри уможливує порушення права на захист. Оскільки вказані «достатні докази» формуватимуться органами кримінального судочинства стосовно особи, яка не має процесуального статусу підозрюваного, що виключає можливість захисту від первісного кримінального переслідування [1, с. 90]. Виходить так, що офіційний статус підозрюваного надає відповідні переваги у правах. Фактично, особа, до якої ставляться у кримінальному провадженні як до підозрюваного, однак яка не має такого «офіційного статусу», має прагнути якнайшвидше його отримати задля користування у повному обсязі своїм правом на захист.

З даного приводу цікавою виглядає пропозиція О.В. Расторгуєва, який пропонує запровадити у кримінальному процесуальному законі поняття «спеціальний свідок», обсяг процесуальних прав якого буде наблизений до процесуальних прав підозрюваного. Так, особа, відносно якої застосовуються слідчі (розшукові) дії (наприклад, часті виклики на допит у статусі свідка тощо), логічний зміст яких направлений на подальше переведення особи із процесуального статусу свідка у статус підозрюваного, матиме необхідні «активні» процесуальні права для реалізації права на захист. Також автор пропонує надати свідку так звані «активні» процесуальні права, а саме право подачі клопотання про визнання останнього підозрюваним та право оскарження процесуального рішення, прийнятого за результатами розгляду вказаного клопотання [9, с. 185]. Позитивно оцінюючи такі пропозиції, вважаючи їх прогресивними та новаторськими, вважаємо, що такі «виключні» заходи можуть породити зловживання з боку сторони захисту своїми процесуальними правами. За умови якісного кримінального процесуального закону у площині прийняття рішення про повідомлення про підозру, де буде братися за основу «сутнісний» стандарт прийняття такого рішення, вищевказані пропозиції втратять свою актуальність. Вбачається, що саме такий підхід –

застосування «сутнісного» стандарту прийняття рішення про повідомлення про підозру, є єдино вірним для правозастосування.

Окремі дослідники, аналізуючи процесуальний порядок повідомлення про підозру, акцентують на неможливості оскарження даного рішення на першочерговому етапі. Так, С.С. Терещук висловив тезу щодо доцільності розширення положення чинного КПК України, зокрема ч. 1 ст. 303 КПК України, додавши до п. 1 «а також оскарженню підлягає повідомлення про підозру в тому випадку, коли є підстави вважати, що повідомлення про підозру було передчасним та необгрунтованим» [11, с. 103]. Не можемо підтримати такі пропозиції оскільки, скоріш за все, останні не будуть мати практичної користі. Правозастосовна практика йде таким шляхом, за якого сторона обвинувачення постійно «перестраховується» та відтягує момент повідомлення про підозру на більш пізні етапи досудового кримінального провадження. За таких умов стандарт «достатності доказів» майже доходить до рівня стандарту «поза розумним сумнівом», який застосовується судом для прийняття остаточного рішення у справі.

Відповідно до п. b ч. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини кожна особа, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення щонайменше повинна мати час та можливість для здійснення підготовки до свого захисту [12]. Реалії сьогодення такі, що фактично доля підозрюваного вирішується вже на стадії досудового розслідування. Низький відсоток виправдувальних вироків є підтвердженням даної тези. З огляду на вищевказане, підозрюваній особі має бути надано достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту саме на стадії досудового кримінального провадження. Під час правозастосування трапляються випадки, коли органи кримінального переслідування відтягують момент повідомлення про підозру на більш пізній етап. Як наслідок, фактично після повідомлення особі про підозру, впродовж короткого проміжку часу (декілька днів) сторона обвинувачення завершує стадію досудового кримінального провадження та скеровує обвинувальний акт до суду. Такі дії перешкоджають реалізації підозрюваним права на захист на стадії досудового кримінального провадження.

Правою є О.Ю. Маринич, яка аналізуючи окремі аспекти порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру, вказує, що право на захист порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру.

зру, а також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування [13, с. 541]. На подібну проблематику вказує й О.В. Расторгуєв, зазначивши, що дефектом правового регулювання інституту повідомлення про підозру є невизначений строк досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Відсутність чітких критеріїв визначення моменту обов'язкового прийняття процесуального рішення, пов'язаного із реалізацією процесуальних норм внаслідок зволікання при прийнятті такого рішення на основі суб'єктивних оціночних критеріїв, обвинувальний ухил сторони обвинувачення є причиною порушення права особи на захист [9, с. 184-185]. Таке порушення права особи на захист від кримінального переслідування на стадії досудового кримінального провадження неможливо буде «компенсувати» під час судових засідань. Адже, фактично, у розпорядженні суду будуть лише ті докази, які сторона обвинувачення збирала самостійно, без жодного втручання сторони захисту.

Вдалою виглядає пропозиція Н.М. Колота, який у своєму дослідженні пропонує передбачити у кримінальному процесуальному законі строки підготовки до захисту після повідомлення про підозру

не менше ніж 14 днів до складання обвинувального акту (або прийняття іншого рішення щодо завершення досудового розслідування). Як додатковий аргумент до даної тези автор приводить аналогію зі встановленим законодавцем строком підготовки до захисту після висунення додаткового обвинувачення в суді відповідно до ст. 339 КПК України [10, с. 247]. Втілення таких пропозицій у кримінальний процесуальний закон дозволить реалізувати право підозрюваного на захист у досудовому кримінальному провадженні в повній мірі та дозволить знизити ризики несвоєчасного повідомлення особі про підозру з огляду на фіксований мінімальний строк досудового розслідування після здійснення даної процесуальної дії.

Висновки. Процесуальне рішення про кримінальне переслідування особи на досудовому етапі кримінального провадження має прийматися суб'єктами сторони обвинувачення своєчасно. Зволікання із здійсненням повідомлення особі про підозру, а так само передчасне складання та вручення особі обвинувального акту призводить до порушення права такої особи на захист від кримінального переслідування на досудовому етапі кримінального провадження.

Перспективними напрямками подальших розвідок можуть бути: дослідження проблемних аспектів оскарження рішення про кримінальне переслідування; дослідження недоліків правової регламентації порядку вручення повідомлення про підозру особам, які переховуються від органів кримінального переслідування.

Список літератури:

1. Волобуєва О.О., Городецька М.С., Лоскутов Т.О. Кримінальний процес України: досудове розслідування: навч. посібник. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2019. 122 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
3. Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 74-81.
4. Гринюк В. О. Повідомлення про підозру як форма здійснення первинного обвинувачення у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 20–25.
5. Волобуєва О.О., Городецька М.С., Лоскутов Т.О., Шапарь А.О. Доказування на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Київ: ВД Дакор, 2022. 120 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.10.2024).
7. Хитра А. Я., Татарин І. І. Повідомлення про підозру у кримінальному провадженні України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2022. № 6. С. 46-52.
8. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
9. Расторгуєв О. В. Повідомлення про підозру: проблеми прийняття процесуального рішення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 2. С. 180-187.
10. Колот Н. М. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час повідомлення про підозру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 83(3). С. 241-248.

11. Терещук С. С. Повідомлення про підозру та процесуальні аспекти його оскарження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 3. С. 97-104.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.10.2024).
13. Маринич О. Ю. Окремі аспекти порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 537-542.

Patrelyuk D.A. TIMELINESS OF A PROCEDURAL DECISION ON CRIMINAL PROSECUTION OF A PERSON AT THE PRE-TRIAL STAGE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the timeliness of the implementation of a procedural decision on the criminal prosecution of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings. It is emphasized that the prosecution's assumption regarding the commission of a criminal offense must be based on the evidence system. After serving a notice of suspicion, a person acquires the procedural rights of a suspect, in particular, the right to protection against criminal prosecution. It is noted that a problematic aspect of the application of the "sufficiency of evidence" standard when notifying a person of suspicion is its assessment by the prosecution. It is the prosecution that determines the sufficiency of the evidence, which is different in each case. Such an evaluative standard of decision-making enables the prosecution to abuse its rights by collecting incriminating evidence outside of the adversarial procedure. It was found that a person should have the right to protection from criminal prosecution precisely from the moment he is treated as a suspect, and not from the moment the prosecution officially recognizes the status of a suspect. It was determined that, in fact, a person who is treated as a suspect in criminal proceedings, but who does not have such an "official status", should strive to obtain it as soon as possible in order to fully enjoy his right to defense. It is emphasized that the suspect should be given enough time and opportunities to prepare his defense precisely at the stage of pre-trial criminal proceedings. During law enforcement, there are cases when criminal prosecution authorities, after notifying a person of suspicion, complete the stage of pre-trial criminal proceedings within a short period of time (several days) and send the indictment to the court. Such actions prevent suspects from exercising their right to defense at the stage of pre-trial criminal proceedings. It is summarized that the procedural decision on the criminal prosecution of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings must be made by the subjects of the prosecution in a timely manner. Delay in notifying a person of suspicion, as well as premature drafting and delivery of an indictment to a person, leads to a violation of the right of such a person to protection against criminal prosecution at the pre-trial stage of criminal proceedings.

Key words: *criminal prosecution; notification of suspicion; the right to protection; sufficiency of evidence; pre-trial investigation; decision standard.*

Сердюк В.П.

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Сердюк Є.В.

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Терещенко А.Л.

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Фаст О.О.

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОСМІЧНИХ ПОДІЙ

Стаття присвячена дослідженню спроможності міжнародних правових актів, вітчизняного законодавства забезпечити захист держав які освоюють мирний космічний простір, від агресивних дій держави-загарбника з використанням космічної техніки і зброї.

З'ясовано, що Україна є космічною державою з повним технологічним циклом випуску космічних апаратів для освоєння космічного простору. З середини 20 століття є активним учасником розробки та введення в дію міжнародних договорів і конвенцій.

Розкрито, що міжнародний Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла є фундаментом міжнародної правової думки в галузі мирного освоєння космічного простору, але в ньому відсутні примусові процесуальні норми для забезпечення ефективності правових норм.

Визначена, не спроможність Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду завдану космічними об'єктами, та слабкість міжнародного кримінального суду щодо забезпеченню народів світу від злочинних посягань закріплених у Римському Міжнародному кримінальному статуті і зокрема, злочинного використання космічних ракет начинених ядерною зброєю.

Запропоновані необхідні доповнення до Міжнародного кримінального статуту з доповненням кримінально-процесуальних норм забезпечуючих його вимоги.

Розкрита кримінально – правова характеристика поняття «космічна подія», встановлені її ознаки та зроблено висновок про те, що космічна подія є юридичним фактом, пов'язаним із волею людини через форму вини.

Розкриті ознаки об'єкта космічної події як посягання на суспільні відносини в транспортній галузі і зокрема космічній який співпадає з родовим об'єктом XI глави КК України запропоновані зміни до ст.276 цього кодексу.

Запропоновані зміни до КК України: шляхом запозичення з закону «Про космічну діяльність» поняття інциденту та поняття надзвичайна подія як пов'язаної з космічною діяльністю події, та внесені зміни до назви XI розділу КК України і назви ст. 276 КК України та визначені конкретні зміни до ст. 276 КК України з доповненнями ознак даного складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: космічний простір, космічний транспорт; космічна подія; космічне право і процес; міжнародне кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. Україна є космічною державою з повним технологічним циклом випуску космічних апаратів різної потужності для освоєння космічного простору. З середини 20 століття Україна здійснює космічну діяльність є активним учасником розробки та введення в дію міжнародних договорів і конвенцій які по даний час врегульовують мирне освоєння космосу, але

зі зміною міжнародної обстановки потребують активного удосконалення.

На території нашої країни з 2014 року Росія веде продовжувану, злочинну, агресивну війну з захоптом територій, використовуючи космічні технології.

Тому виникає питання про спроможність міжнародних правових актів, вітчизняного законо-

давства забезпечити правовим способом захист нашої та інших держав – учасників які освоюють мирне космічне пространство, від таких агресивних дій держави-загарбника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правовідносин держав які за допомогою свого технологічного розвитку досягли можливості вивчення космічного простору, а також створення космічного права працювали такі вчені як: Ю. Шемшученко, В. Семеняка, П. Лісовський, Ю. Лісовська, О. Гуртовенко та інші. Працюючи над проблемами правового врегулювання використання космічного простору автори мало приділили уваги вітчизняним та міжнародним кримінальним правовим та процесуальним проблемам космічних подій.

Постановка завдання. Мета: узагальнити міжнародне та вітчизняне законодавство на предмет захисту правовим шляхом мирного космічного простору; надати кримінально – правову характеристику поняттю «космічна подія»; зробити висновки про сучасні можливості щодо підсилення ефективності вітчизняного та міжнародного космічного права та процесу; запропонувати кримінально-правові та процесуальні пропозиції для збереження мирного дослідження космосу.

Виклад основного матеріалу

Міжнародний кримінально-правовий та процесуальний аспекти врегулювання космічних подій.

Останнім часом в ЗМІ і зокрема, активно в мобільних засобах інтернет, появляються повідомлення про наміри Росії здійснити напад ракетами космічного базування за допомогою ядерної зброї на космічні апарати інших держав та застосувати їх на території України.

Так, Р. Гаращенко в інтернет статті обгрунтовано повідомляє про те, що Росія зараз зосереджена на розробці нового супутника, оснащеного ядерною зброєю. Його мета – знищувати інші орбітальні об'єкти, що може загрожувати більшості супутників, керованих іншими країнами і компаніями по всьому світу, а також тим супутникам, які необхідні для життєво важливих сфер життєдіяльності на Землі.

І це, в свою чергу, поставить хрест на пілотованих польотах у космос принаймні на рік» [1, с. 1].

О. Степанова: «Концепція, яка нас турбує, полягає в тому, що Росія розробляє і, якщо ми не зможемо переконати їх у протилежному, в кінцевому підсумку запустить ядерну зброю в космос, яка буде зброєю “невибіркової дії”, яка не буде розрізняти військові, цивільні або

комерційні супутники”, – заявив помічник міністра оборони з космічної політики Джон Пламб на слуханнях у підкомітеті Палати представників з питань збройних сил США яка є нижньою палатою Конгресу США та разом з верхньою палатою – Сенатом США – утворює американський парламент» [2, с. 1].

Факти повідомлень у ЗМІ обгрунтовано підтверджують підозру про можливість держави – терориста Росії застосувати ядерну зброю в космосі або проти України де веде не виправдану загарбницьку війну та безперешкодно здійснює напад на інших іноземних держав.

Відповідно до Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла Держави-учасниці зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати таку зброю в космічному просторі будь-яким іншим чином.

Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами-учасницями Договору виключно в мирних цілях. Забороняється створення на небесних тілах військових баз, споруд і укріплень, випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів. Використання військового персоналу для наукових досліджень або якихось інших мирних цілей не забороняється. Не забороняється також використання будь-якого обладнання або засобів, необхідних для мирного дослідження Місяця та інших небесних тіл. [3, с. 1].

Загальний аналіз основних положень цього договору дає підстави зробити висновок про те, що цей міжнародний документ є фундаментом міжнародної правової думки в галузі мирного освоєння космічного простору, але не достатньо процесуального порядку для гарантій його виконання, тобто є переважно, правоустановлюючим.

Підписанти договору не встановили правил космічних польотів та технології виготовлення космічної техніки, запуск космічного апарату за порушення яких повинна наставати конкретна відповідальність і зокрема, кримінальна, чим звели на нівець правові підстави обвинувачення держав або конкретних фізичних осіб при порушенні цього договору. А також, не закріпили важливе кримінально – правове поняття «космічна подія»

Для цілей цього договору, п. а, ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «дого-

вір» означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [4, с. 2].

Тобто, конвенція затверджує дійсність договору незалежно від його конкретного найменування та кількості документів.

Іншим міжнародним правовим документом є Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду завдану космічними об'єктами. Згідно цього правового акту держава, якій завдано шкоди або юридичним чи фізичним особам якої було завдано шкоди, може подати запускаючій космічній об'єкт державі претензії про компенсацію за таку шкоду.

Претензія щодо компенсації за шкоду подається запускаючій державі дипломатичними каналами. Якщо держава не підтримує дипломатичних відносин з відповідною запускаючою державою, вона може звернутися до іншої держави з проханням подати її претензію цій запускаючій державі або якимось іншим чином репрезентувати її інтереси на основі цієї Конвенції. Вона може також подати претензію через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй за умови, що як держава-позивач, так і запускаюча держава є членами Організації Об'єднаних Націй [5, с. 2].

Отже, пряма за змістом Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду завдану космічними об'єктами врегулює космічні події лише претензійним способом та з перспективою довгої тяганини і не встановлює кримінальної відповідальності, що впливає на ефективність та результативність цього процесуального шляху. Та більше розрахований на добросовісних учасників космічної події.

Найбільш ефективним у нашому дослідженні є Римський статут міжнародного кримінального суду пов'язаний із системою Організації Об'єднаних Націй, який має юрисдикцію стосовно найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства та доповнює національні системи кримінального правосуддя

Відповідно до Римського статуту юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Згідно цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; д) злочин агресії [6, с. 2].

Ці злочини очевидні і доведені можливими сучасними технічними засобами (відеозапис, аудіозапис), вітчизняного досудового розслідування, повідомленнями вітчизняних і світових засобів масової інформації, в деяких випадках в онлайн відеоінформації). Не зважаючи на тяжкість злочинів міжнародний суд не може ефективно та результативно дослідити їх і прийняти остаточне рішення.

Так, даний суд прийняв рішення про арешт президента Росії, але виконати його не може із-за відсутності процесуального примусу, тобто, примусового приводу до суду підсудного який на протязі 10 років здійснює з своїми військовими співучасниками тяжкі злочини на території України.

Отже, наведені факти та аналіз Римського Кримінального статуту підтверджують не досконалість міжнародного кримінального судочинства.

Це підтвердив і прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан в інтерв'ю Укрінформу та розповів: «Я зосереджений на тому, щоб розслідування було ефективним, а не повільним. Судове засідання розпочнеться, коли про це скажуть судді. Щоб я мав змогу звернутися до суду, потрібні докази. І я не збираюся цього робити, доки у мене не буде якісних, беззаперечних доказів. Водночас я не збираюся зволікати чи тягнути час, поки триває конфлікт. Це баланс.»

І це важливо не лише для України. По всьому світу жертви і постраждалі мають усвідомити, що міжнародне правосуддя не може зробити все. Воно робить важливий внесок, я маю виконувати свою роботу, але у світі є багато інших важелів, які мають працювати злагоджено заради справедливості [7, с. 1].

Судова міжнародна практика підтверджує не досконалість та юридичну не спроможність Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду завдану космічними об'єктами, міжнародного кримінального суду забезпечити народи світу від злочинних посягань закріплених у Римському Міжнародному кримінальному статуті, а також, злочинного використання космічних ракет начинених ядерною зброєю.

На нашу думку, даний Міжнародний кримінальний статут підлягає удосконаленню та додатковому введенню кримінально-процесуальних норм забезпечующих його вимоги, а Україна повинна стати ініціатором започаткування цих міжнародних процесуальних дій.

Вітчизняний кримінально – правовий та процесуальний аспект врегулювання космічної події.

Раніше ми досліджували поняття транспортної події та прийшли до висновку про те, що кримінально-правова подія є юридичним фактом, пов'язаним із волею людини через форму вини. Пригода, яка має ознаку юридичного факту, є подією [8].

У кримінальному праві України відсутнє визначення космічної події. Закон України «Про космічну діяльність» також не дає визначення космічної події, але закріплює поняття інциденту як пов'язаної з космічною діяльністю подія, що призвела до створення загрози життю та здоров'ю людей, а також до пошкодження або знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння шкоди довкіллю; а також поняття «надзвичайна подія» як пов'язана з космічною діяльністю подія, що призвела до загибелі людей або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, а також до знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння значної шкоди довкіллю також не визначає правила [9, с. 1].

На наш погляд, ефективною законодавчою дією було б запозичення ознак поняття інциденту та надзвичайна подія з закону «Про космічну діяльність» для закріплення визначення «Космічної події» та з необхідністю внесення змін до назви XI розділу КК України і назви ст. 276 КК України де після слова «повітряного»,

–доповнити: «чи космічного транспорту»;
-доповнити ч. 4 до ст. 276 Кримінального кодексу України і викласти її наступним чином: -«Пов'язана з космічною діяльністю подія, що призвела до створення загрози життю та здоров'ю людей, а також до пошкодження або знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння шкоди довкіллю»;

–доповнити ч. 5 і викласти її в такій редакції: пов'язана з космічною діяльністю подія, що призвела до загибелі людей або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, а також до знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння значної шкоди довкіллю».

Таке запозичення конкретизує космічну подію у вітчизняному кримінальному праві та зробить спроможними процесуальні можливості дослідження правозастусовачів у кримінальному провадженні відповідно до завдань кримінального процесу.

Об'єктом даного кримінального правопорушення є суспільні відносини в галузі охорони космічної діяльності і зокрема, порушення правил безпеки руху і експлуатації космічного транспорту.

Що повністю співпадає з родовим об'єктом розділу XI собливої частини КК який передбачає захист безпечного переміщення на залізничному, водному, повітряному, автомобільному, міському електричному транспорті та магістральному трубопровідному транспорті.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується трьома ознаками: 1) діяння (дії або бездіяльність); 2) настання або можливість настання суспільно небезпечних наслідків; 3) причинний зв'язок між порушенням правил на транспорті діянням і наслідками.

Необхідно зазначити, що нами досліджувалися ці ж важливі питання вітчизняного КПК у яких нами зроблено висновки про те що, кодекс також має недоліки у питаннях приводу особи: «Примус повинен бути ознакою примусового приводу. Для того щоб здійснити привід особи необхідно чітко конкретизувати який фізичний, психологічний чи технічний вплив на особу яка підлягає приводу може вчинити працівник правоохоронного органу щоб виконати ухвалу суду про її привід» [10, с. 1].

Звідси можна зробити висновок про те, що такі зміни підсилять вітчизняні правові та процесуальні можливості розслідування (дідання або слідства) космічної події на території нашої держави чи земної поверхні та за допомогою достатніх у КПК України процесуальних примусів притягати до кримінальної відповідальності будь-яку особу яка вчинила кримінальне правопорушення-космічну подію. У разі появи процесуальних перешкод є можливість оперативніше внести необхідні зміни до КПК України щоб виконати завдання кримінального процесуального закону (ст. 2 КПК України) та дотримання міжнародного Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку.

Автори підтримують висновок вченого Шемшученко Ю.С. який вважає, що найбільш ефективним способом підвищити ефективність космічного права має стати проведення його кодифікації. Завдяки цьому відбудеться систематизація норм космічного законодавства, оновлення інструменту правового регулювання відносин у сфері космічної діяльності, системність та узгодженість відповідного законодавства.

Основним завданням кодифікації є приведення чинного національного космічного законодавства у відповідність з потребами сучасного етапу та перспектив розвитку відносин у сфері дослідження й використання космічного простору. Удо-

сконалення системи законодавства України про космічну діяльність має здійснюватися на ґрунтовному аналізі норм національного законодавства та практики його застосування, норм міжнародного космічного права і законодавчому досвіду провідних космічних держав світу [11, с. 2].

На нашу думку кодифікацію міжнародного космічного права необхідно поєднувати з процесуальним правом по аналогії з КУПАп України для ефективнішого застосування.

Це питання потребує додаткового наукового дослідження у напрямку досудового розслідування і судового провадження космічних подій.

Важливим у дослідженні космічних подій є проведення інженерної авіакосмічної експертизи розробка проекту нами якої підтвердила необхідність розширення наукового потенціалу підготовки фахівців аерокосмічного напрямку з високим рівнем знань і компетенцій.

Нам не вдалося отримати відповіді на наші запити про надання даних методик авіакосмічних інженерних експертиз до деяких ведучих у країні спеціалізованих експертних установ та навчальних авіаційних закладів для узагальнення, що негативно вплинуло на результати дослідження. Це питання також потребує додаткового дослідження.

Вивченням матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень України встановити і узагальнити використання космічних інженерних експертиз у судових провадженнях не представилося можливим це питання потребує додаткових наукових досліджень з використанням узагальнень вітчизняної та Європейської судової практики.

На наш погляд, це свідчить про недоліки підготовки та забезпечення кадрами авіаційної та ракетно-космічної галузі.

Ми схвалюємо та підтримуємо затверджену постановою Кабінету Міністрів України від

3 березня 2021 р. № 179 про національну економічну стратегію на період до 2030 року серед головних векторів, за якими буде розвиватися Україна, визначаються стимули для промисловості, невід'ємною частиною якої є авіаційна та ракетно-космічна галузі.

Автори статті схвалюють звернення асоціації високотехнологічних підприємств та організацій «КОСМОС» до Прем'єр Міністра України щодо відновлення аерокосмічних спеціальностей у «Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» для необхідності посилити підготовку висококваліфікованих фахівців для посилення обороноздатності країни шляхом впровадження новітніх засобів ураження і оборони, особливо із застосуванням авіаційної та ракетно-космічної техніки [12, с. 1].

Висновки. Наше прикладне дослідження встановило слабку ефективність міжнародного та вітчизняного кримінального судочинства щодо можливості кримінальним правовим і процесуальним шляхом зупинити агресора від здійснення нападу на інші держави.

Пропозиції:

Є потреба доповнення вітчизняних та міжнародних правових актів примусовими засобами які б забезпечили результативність кримінального провадження для захисту нашої країни та інших держав від нападу загарбників і зокрема, за допомогою космічних технологій.

У випадках вирішення міжнародних ускладнень правозастосувачам України необхідно використовувати вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство яке врегульовує необхідні і можливі засоби забезпечення кримінального провадження та зможе результативно підсилити міжнародне судочинство.

Список літератури:

1. Руслан Гаращенко. Розмістивши ядерну зброю в космосі, РФ може зробити навколосемну орбіту непридатною, – Пентагон. URL: <https://uworld.news/news/rozmistyvshy-iadernu-zbroiu-v-kosmosi-1010143.html>

2. Ольга Степанова. Росія може застосувати ядерну зброю у Космосі: під загрозою більшість цивільних супутників. Експерт. Український діловий портал. 2.05.2024 року. URL: <https://expert.in.ua/world/03052024-rosiya-mozhe-zastosuvaty-yadernu-zbroyu-u-kosmosi-pid-zagrozoju-bilshist-tsyvilnyh-suputnykiv/>

3. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла Дата набуття чинності: 10 жовтня 1967 року. Дата приєднання України: 22 травня 1967 року. Дата набуття чинності для України: 31.10. 1967 року URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140295__140295

4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Документ 995118, набрання чинності для України міжнародного договору 13.06.1986р. URL: https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97&veaction=edit&section=2

5. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами. Дата набуття чинності: 1 вересня 1972 рік. Дата приєднання України: 28 вересня 1973 року.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Римський статут ратифіковано із заявами та поправками до нього Законом № 3909-IX від 21.08.2024. Документ 995-588, чинний, поточна редакція – Ратифікація від 21.08.2024, підстава – 3909-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
7. Карім Хан, прокурор Міжнародного кримінального суду в інтерв'ю Укрінформу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3532527-karim-han-prokuror-miznarodnogo-kriminalnogo-sudu.html>
- 8 В. Сердюк, Є. Сердюк, А. Терещенко, О. Фаст, Проблеми вживання поняття «Транспортної події». 99ISSN 2307-1745 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021, № 54, том 2, с. 98.
9. Закон України «Про космічну діяльність». Електронний ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Сердюк В. П. та інші Привід у кримінальному провадженні України Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 2. 2022. с. 101.
11. Ю. Шемшученко. В. Семеняка. Сучасний стан та необхідність реформування космічного законодавства України Часопис Київського університету права. – 2019. – № 2. – URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/74/2-2019-pdf>
12. Звернення до Прем'єр Міністра Української асоціації високотехнологічних підприємств та організацій «КОСМОС». URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=445056144532006&id=100070828733716

Serdyuk V.P., Serdyuk E.V., Tereshchenko A. L, Fast O.O. TOPICAL ISSUES OF SPACE INVESTIGATION

The article is devoted to the study of the ability of international legal acts and national legislation to ensure the protection of states exploring peaceful outer space from aggressive actions of the invading state using space technology and weapons.

It is found that Ukraine is a space state with a full technological cycle of spacecraft production for space exploration. Since the mid-20th century, it has been an active participant in the development and implementation of international treaties and conventions.

The article reveals that the Intergovernmental Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies is the foundation of international legal thought in the field of peaceful exploration of outer space, but it lacks compulsory procedural rules to ensure the effectiveness of legal norms.

The author identifies the inability of the Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects and the weakness of the International Criminal Court to protect the peoples of the world from criminal encroachments enshrined in the Rome International Criminal Statute, and in particular, the criminal use of space rockets loaded with nuclear weapons.

The author proposes the necessary amendments to the International Criminal Statute with the addition of criminal procedure rules to ensure its requirements.

The author reveals the criminal and legal characterization of the concept of “space event”, identifies its features and concludes th

Key words: *space transport; cosmic event; cosmic law and process; international criminal justice; outer space.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/20>**Горобець Н.С.**

Сумський державний університет

ІНСТИТУТ ВИКРИВАЧІВ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВИ ЄС 2019/1937 В ПРАВОВІ СИСТЕМИ КРАЇН ЄС¹

Статтю присвячено дослідженню досвіду країн ЄС щодо правового регулювання інституту викривачів в контексті імплементації Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу 2019/1937. З'ясовано, що відповідно до цієї директиви країни ЄС були зобов'язані перенести її положення в свої правові системи до грудня 2021 року. Зазначено, що в деяких країнах ЄС (Австрії, Угорщині, Франції), правила захисту викривачів діяли ще до ухвалення Директиви ЄС 2019/1937, але впродовж 2021–2024 років спеціальне законодавство в цій сфері у країнах ЄС (Австрії, Данії, Нідерландах, Німеччині, Люксембурзі, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехії тощо), було прийнято саме з метою імплементації вказаної директиви. Але однією з перших країн, яка прийняла нове законодавство щодо захисту викривачів в червні 2021 року стала Данія. Узагальнивши положення спеціальних законів щодо захисту викривачів країн ЄС зроблено висновок, що ними передбачено основні канали повідомлення викривачами інформації: внутрішній, зовнішній, публічне оприлюднення, хоча наприклад в Угорщині закон не надає захист особам, які повідомили інформацію через оприлюднення, що викликало дискусії між владою та громадськістю в країні через пряме порушення норм Директиви ЄС 2019/1937. Окрім Угорщини одним із невдалих досвідів імплементації вказаної директиви є також досвід Чехії. Це обумовлено тим, що країни ЄС перенесли положення вказаної директиви в свої національні правові системи по-різному, в результаті законодавство більшості країн ЄС не відповідає її мінімальним вимогам в частині закріплення права викривачів повідомляти інформацію саме владі, доступу викривачів до засобів правового захисту, повної компенсації завданої шкоди, отримання безкоштовної, доступної консультації і забезпечення відповідних покарань для тих, хто порушує положення про захист викривачів. Зроблено висновок про необхідність подальшого удосконалення положень спеціальних законів про захист викривачів в країнах ЄС для коректної імплементації положень Директиви ЄС 2019/1937 та забезпечення єдності правового регулювання у цій сфері на рівні ЄС.

Ключові слова: інститут викривачів, правове регулювання, захист викривачів, Європейський Союз, Директива ЄС 2019/1937.

Постановка проблеми. З прийняттям Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу 2019/1937, відповідно до якої країни ЄС мали до грудня 2021 року перене-

сти її положення в національні правила захисту викривачів [1], відбувається уніфікація та кодифікація правових норм, що стосуються викривачів. Вказана директива має на меті істотно вплинути на рівень корупції в країнах ЄС і запобігти порушенням прав людини, досягнення якої залежить від імплементації країнами ЄС її положень у національне законодавство. Країни ЄС вже прийняли спеціальні закони для закріплення стандартів Директиви ЄС 2019/1937, хоча деякі не враховують її мінімальних вимог або прямо суперечать її положенням. Зважаючи на це, вивчення досвіду

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проекту в сфері освіти ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH-101126904-«EUPART4UA: Участь громадян: виклики та європейський досвід для України» (спільний проект СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

країн ЄС щодо правового регулювання інституту викривачів є важливим для з'ясування загальних тенденцій та недоліків імплементації Директиви ЄС 2019/1937, пошуку напрямків їх мінімізації, запозичення позитивного досвіду для України в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вказане питання повністю або частково було предметом дослідження вітчизняних (Богатов Є., Гармаш О., Таряник Д., Фодчук А. та ін.) і зарубіжних дослідників (Дос Сантос (Dos Santos), Хорхете Віторіно Кларіндо (Jorgete Vitorino Clarindo), Кафтераніс Д. (Kafteranis D.), Андреадакіс С. (Andreadakis S.), Святун О. (Sviatun O.), Шкурек М. (Škurek M.), ван Ейберген Р. (van Eijbergen R.), Зіберс В. (Siebers V.), Мілчарек Е. (Milczarek E.) та ін.).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження досвіду країн ЄС щодо правового регулювання інституту викривачів в контексті імплементації Директиви ЄС 2019/1937.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших країн, яка прийняла нове законодавство для виконання Директиви ЄС 2019/1937 стала Данія, де 24.06.2021 р. було ухвалено Закон про захист інформаторів. Цим законом запропоноване широке розуміння поняття викривач і врегульовано повідомлення інформації про порушення законодавства ЄС і національного законодавства у приватному та державному секторах. Закон передбачає три канали повідомлення інформації: внутрішній, зовнішній і публічне оприлюднення. Але закон поширює свою дію на публічне оприлюднення інформації у таких випадках: викривач здійснив внутрішнє та зовнішнє повідомлення, але не було заходів реагування на повідомлення впродовж встановленого терміну; викривач має достатні підстави вважати, що порушення про яке він повідомляє може становити переважну або очевидну небезпеку для суспільних інтересів; викривач має достатні підстави вважати, що існує ризик помсти у разі внутрішнього або зовнішнього повідомлення виходячи з обставин справи. Але викривач отримує захист лише у разі, якщо він мав розумні підстави вважати, що інформація була правильною на момент її оприлюднення і підпадає під дію закону [2]. Необхідно зазначити, що подібним є підхід у Німеччині, де Закон про захист інформаторів 2023 року захищає розкриття інформації ЗМІ лише у деяких випадках, зокрема у разі «безпосередньої чи очевидної загрози громадським інтересам», що є упущенням можливості зміцнити свободу преси і демократичний дискурс [3].

У Франції Закон про захист викривачів («Sapin II»), було ухвалено ще наприкінці 2016 року і ним надавався захист викривачам, «незацікавленим» особам, які добросовісно повідомляють про порушення закону роботодавців, судові чи адміністративні органи. Закон вже охоплював приватний сектор, оскільки на компанії покладался обов'язок забезпечення внутрішніх правил щодо викривачів, передбачав відповідальність за небажане розголошення особистості викривача, а також спроби перешкодити особам повідомити про порушення [4]. Новий Закон Франції № 2022-401 від 21.03.2022 р. визначає інформатора як фізичну особу, яка повідомляє або розкриває без прямої фінансової компенсації і добросовісно інформацію про порушення, правопорушення, загрози чи шкоду загальним інтересам, порушення, спроби приховати порушення міжнародних зобов'язань, ратифікованих, схвалених Францією, односторонніх актів міжнародної організації, прийнятих на основі таких зобов'язань, прав ЄС, законів чи постанов (ст. 1). Інформатори можуть повідомити таку інформацію через внутрішні канали, якщо вони переконані, що так можна усунути порушення і вони не зазнають утиску. Але закон скасовує обов'язок викривачів повідомляти інформацію спочатку через внутрішні канали та надає можливість одразу використати зовнішні канали і подати інформацію про порушення до компетентного органу, адвоката, суду, установи чи органу ЄС уповноваженого збирати інформацію про порушення, які підпадають під дію Директиви ЄС 2019/1937 (ст. 3). Закон Франції № 2022-401 передбачає штраф у розмірі 60 000 євро для будь-якої організації, яка вживає заходів проти викривача. І захист надається також посередникам, фізичним особам, пов'язаним з викривачем, юридичним особам на яких викривач працює або з якими перебуває в контакті [5].

Незважаючи на прийняття вказаного закону перенесення положень Директиви ЄС 2019/1937 у законодавство Франції ще незавершене. Так, у звіті *La protection des lanceurs d'alerte en France, Rapport bisannuel 2022–2023* зазначено, що у 2023 році надійшло 306 скарг щодо викривачів, що більше, ніж у попередньому році, крім того запити про захист викривачів зросли до 168 випадків у 2023 році порівняно з 60 у 2022 році. Це свідчить про уразливість правового статусу викривачів у Франції. Крім того деякі сфери, наприклад сфера національної безпеки, все ще не передбачають захист викривачів у разі повідомлення ними про неправомірну поведінку в них [6].

У Фінляндії Закон про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства ЄС та національного законодавства (Закон про викривачів) теж було ухвалено у 2022 році з метою забезпечення ефективного захисту інформаторів, які під час своєї роботи виявляють порушення європейського або національного законодавства, наприклад у сфері державних закупівель, захисту конфіденційності, персональних даних, безпеки мережевих, інформаційних систем, надання чи використання допомоги ЄС, державної допомоги. Законом визначено умови отримання захисту інформаторами, зокрема те, що на момент повідомлення викривач має обґрунтовані підстави вважати, що інформація про порушення є точною та підпадає під дію закону. Викривач повинен отримати інформацію про порушення як працівник (зокрема до початку трудових відносин, після їх припинення), як самозайнята особа, як акціонер, як член або керуючий директор правління чи керівного органу корпорації чи фонду, як волонтер, як практикант. Але захист також поширюється на: особу, яка допомагає викривачу в повідомленні та яка через свою роботу може бути зазнати помсти; особу, яка пов'язана з викривачем і до якої можуть бути застосовані заходи помсти через свою роботу; юридичну особу, якою володіє викривач, у якій викривач працює або з якою викривач пов'язаний через свою роботу, і до якої можуть бути застосовані заходи помсти. Але Закон про захист інформаторів у Фінляндії не поширюється на повідомлення таємної інформації або інформації, на яку поширюється зобов'язання щодо збереження таємниці (наприклад, медичним персоналом, адвокатами), інформації про закупівлі в сфері оборони та безпеки тощо [7].

Цікавим є також досвід Люксембургу щодо правового регулювання інституту викривачів. З цією країною пов'язана одна із найвідоміших справ ЄСПЛ щодо гарантій права на свободу слова викривачів щодо публікації конфіденційних даних про систему оподаткування мультинаціональних компаній – Халет проти Люксембургу. У цій справі заявник стверджував, що його кримінальне засудження після розкриття журналісту документів, виданих його роботодавцем і захищених професійною таємницею, було непропорційним втручанням в його право на свободу вираження поглядів. Після розгляду справи ЄСПЛ зробив наступні висновки: необґрунтоване обмеження щодо викривачів може стримати потенційних викривачів; засудження пана Халета є непропорційним у світлі переслідуваної законної мети,

а втручання Люксембургу в його право на свободу вираження поглядів таким, що не було «необхідним у демократичному суспільстві». У цій справі ЄСПЛ чи не вперше дав зрозуміти, що мета інформування полягає не лише у виявленні інформації, що становить суспільний інтерес, і привертанні до неї уваги, а й у зміні ситуації, якої ця інформація стосується, у відповідних випадках через забезпечення вжиття корективних заходів компетентними державними органами або зацікавленими приватними особами [8].

У травні 2023 року було прийнято Закон Люксембургу про транспонування Директиви 2019/1937, що виходить за межі мінімальної сфери її застосування. Зокрема, поняття «інформатор» закон тлумачить широко і охоплює державних службовців, акціонерів, субпідрядників, осіб, які перебувають у переговорах з працевлаштування, анонімних інформаторів, чий особи були розкриті. При цьому викривачів заохочують спочатку повідомляти про факти порушень через внутрішні або зовнішні канали, а публічне оприлюднення є крайнім заходом, коли викривач не може вчинити інакше. Закон зобов'язує компанії, які наймають 50 і більше співробітників за останні 12 місяців, налагодити внутрішні канали звітності, що дозволяє викривачам інформувати роботодавців на конфіденційній та анонімній основі про порушення законодавства країни. Закон передбачає спеціальні засоби захисту від помсти, що забороняють погрози, дії у відповідь на повідомлення інформатора (звільнення, призупинення, непродуктивні чи дострокове розірвання контрактів). Одним із нововведень, що сприятиме кращому захисту інформаторів стало також створення Управління для інформаторів із спеціальними повноваженнями для підтримки інформаторів [9].

В Королівстві Нідерланди також створено спеціально уповноважений орган, який одночасно надає консультативну допомогу викривачам та розслідує справи щодо ймовірних порушень, про які йдеться у повідомленні – Палату викривачів. При цьому викривач звертається до Палати лише після внутрішньої процедури розгляду повідомлення, яка є обов'язковою на підприємствах, де працює більше ніж 50 осіб [10]. Такий підхід свідчить про відокремлення функції захисту викривачів від загальної функції протидії корупції. Як зазначає Фодчук А. Б. останнім часом антикорупційні механізми все більшої кількості країн передбачають створення окремих органів чи призначення незалежних осіб, відповідальних за розвиток і функціонування інституту викривачів та

забезпечення їх захисту [11, с. 195]. Цікавим є той факт, що у Нідерландах не передбачена фінансового винагорода викривачам корупції. Аналогічна політика використовується також у Франції [12].

В Австрії положення, спеціально розроблене для захисту викривачів, вперше було ухвалене в січні 2012 року і додане до Закону про державну службу для захисту державних службовців. Втім у лютому 2023 року було ухвалено Закон про захист викривачів, який передбачає можливість повідомлення викривачами інформації внутрішніми і зовнішніми каналами та зобов'язує компанії з 50 та більше працівниками, а також компанії в певних галузях, незалежно від їх розміру налагодити внутрішні канали звітності. Тоді як зовнішнім каналом повідомлення інформації є звернення до Федерального відомства із запобігання та боротьби з корупцією (Bundesamt zur Korruptionsprävention und Korruptionsbekämpfung). Закон передбачає відповідальність за його порушення, переслідування, залякування викривачів, зокрема накладення адміністративного штрафу в розмірі до 20 000 євро. Останнє стосується порушення положень про конфіденційність або повідомлення викривачами завідомо неправдивої інформації [13].

В Угорщині спеціальний законодавчий захист викривачів був до ухвалення Директиви ЄС 2019/1937. З 2014 року вже заборонялись репресії проти осіб, які розкривають неетичну або незаконну поведінку, пов'язану з обміном державних грошей чи майна у приватному і державному секторах. Але приватні компанії не були зобов'язані створювати внутрішню систему викриття [14, с. 44–45]. У 2023 році в Угорщині розпочався процес імплементації Директиви ЄС 2019/1937, що супроводжувався протистоянням влади та громадськості через істотні недоліки Закону про захист інформаторів. Остаточна редакція закону була прийнята в травні 2024 року, але обговорення та дискусії щодо його змісту продовжуються. Transparency International наголошує на фрагментарності законодавства Угорщини щодо захисту викривачів і невідповідності поточної транспозиції Директиви ЄС 2019/1937 стандартам належного захисту викривачів, їх обмеженого доступу до каналів інформування, недостатньої обізнаності громадськості про права та засоби захисту викривачів. Крім того законодавством Угорщини особа, яка ділиться інформацією про порушення з журналістом, як це визначено в ст. 5(1) Директиви, не користується захистом для особи, яка повідомляє, як це визначено в ст. 5(7) і Розділі VI Директиви [15].

В законодавство Чехії Директива ЄС 2019/1937 була транспонована абсолютно новим Законом №. 171/2023 про захист інформаторів. Це мало значний вплив, оскільки до серпня 2023 року в Чехії не було спеціального правового інструменту для захисту викривачів. Втім аналіз Закону про захист інформаторів дає підстави зробити висновок, що він є невдалим результатом транспонування Директиви ЄС. Вказаним законом передбачено право викривача обрати яким каналом повідомити інформацію: використовувати внутрішню систему звітності, подати звіт до Міністерства юстиції, публічно оприлюднити звіт, подати звіт до органу відповідального за розслідування протиправної поведінки (§ 7). Але закон не поширює режим захисту від помсти на повідомлення, надіслані вищестоящим працівникам, хоча це загальноприйнята практика, коли працівники отримують вказівки повідомляти керівництво про підозрілі факти. В той же час закон надає захист особам, які працюють чи здійснюють іншу подібну діяльність, яка включає здійснення прав і обов'язків, що випливають із контракту, предметом якого є положення поставки, послуги, будівельні роботи чи інші подібні дії (§ 2(3)(j)). Хоча це виходить за межі ст. 4(1)(d) Директиви ЄС 2019/1937, яка застосовується лише до осіб, які працюють під наглядом і керівництвом підрядників, субпідрядників і постачальників. Натомість в Законі про захист інформаторів Чехії відсутня правова норма, яка б відображала ст. 4(2) Директиви ЄС 2019/1937 і визнавала викривачем особу, яка мала трудові відносини, що з часом припинилися. Цей закон покладає на уповноважену особу відповідальність за оцінку достовірності звітів, поданих внутрішніми каналами (§ 11, § 12), але не наділяє її правом доступу до необхідних документів або опитування конкретних осіб. Отже, компетентна особа не має інструментів для оцінки достовірності звіту, що призводять до нерозслідування звіту про порушення, за яке передбачено адміністративну відповідальність (§ 24(1) і § 25(1) Закону про захист інформаторів) [16].

Необхідно зазначити, що недоліки транспонування Директиви ЄС 2019/137 мають місце практично в кожній країні ЄС. Підтвердженням цього є звіт Transparency International представлений у 2023 році, який показав, що законодавство більшості країн ЄС не відповідає мінімальним вимогам Директиви ЄС 2019/1937 щодо захисту викривачів принаймні в одній із ключових сфер: право повідомляти інформацію безпосередньо владі, доступ до засобів правового захисту та повна ком-

пенсація завданої шкоди, отримання безкоштовної та легкодоступної консультації та забезпечення відповідних покарань для тих, хто порушує положення про захист [17]. Наприклад, Закон про захист інформаторів Німеччини не містить вимог щодо компенсації нематеріальних збитків чи фонду підтримки для фінансування компенсаційних послуг, юридичних і психологічних консультацій для інформаторів, хоча це порушує європейські правила [3]. Подібна проблема має місце і в Нідерландах. Інтерв'ю з викривачами показують, що процес повідомлення інформації істотно вплинув на їх добробут. В них виникли різні психологічні проблеми, що відповідають симптомам тривалого стресу або травми. У деяких випадках викривачі перейшли у режим постійної боротьби, що є симптомом посттравматичного стресу [18]. В цих умовах необхідно фінансувати і надавати викривачам консультаційну, психологічну підтримку, а іноді відшкодувати шкоду завдану через

повідомлення ними інформації. Тому ефективна система захисту викривачів вимагає не лише законодавства, а ширших зусиль, включаючи заходи корпоративного управління та виховання позитивного ставлення до викривачів [19].

Висновки. Таким чином, правове регулювання інституту викривачів у країнах ЄС зазнало істотних змін після імплементації Директиви ЄС 2019/137. Впродовж 2021–2024 рр. всі країни ЄС прийняли спеціальний закон у цій сфері та по-різному транспонували положення директиви у національні правові системи. Втім законодавство більшості країн ЄС все ще повністю не відповідає мінімальним вимогам Директиви ЄС 2019/137. Це свідчить про необхідність подальшого удосконалення положень спеціальних законів про захист викривачів в країнах ЄС для коректної імплементації положень Директиви ЄС 2019/137 у їх національні правові системи та забезпечення єдності правового регулювання у цій сфері на рівні ЄС.

Список літератури:

1. Dos Santos, Jorgete Vitorino Clarindo (2022) EU Considerations on New Protection of Whistleblowers. *Law: Journal of the University of Latvia*, (15), pp. 243–265. DOI: 10.22364/jull.15.17.
2. Lov om beskyttelse af whistleblowere 2020/1 LSV 213. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/202013L00213>.
3. Allenfalls ein Meilensteinchen für den Whistleblower-Schutz. URL: <https://whistleblower-net.de/online-magazin/2023/05/12/allenfalls-ein-meilen-stein-fuer-den-whistleblower-schutz/>.
4. France – Whistleblowing Laws in Europe: An international guide. 2021. URL: <https://www.dlapiper.com/en/insights/publications/2021/06/whistleblowing-guide/france>.
5. LOI n° 2022-401 du 21 mars 2022 visant à améliorer la protection des lanceurs d’alerte. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045388745>.
6. New Report from Defender of Rights Finds Whistleblower Protections Still Inadequate. URL: <https://www.whistleblowingmonitor.eu/country/france>.
7. LakiEuroopan unionin ja kansallisen oikeuden rikkomisesta ilmoittavien henkilöiden suojelelusta 1171/2022. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2022/20221171>.
8. Kafteranis D., Andreadakis S. (2023) A New Perspective on the Protection of Whistleblowers Under ECHR: Halet V Luxembourg. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 68 (1), pp. 611–627. DOI: 10.2478/slgr-2023-0035.
9. New law adopted on the whistleblowers’ protection transposing the EU Directive 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019. URL: <https://brouxelrabia.lu/new-law-voted-on-the-whistleblowers-protection/>.
10. Богатов Є., Гармаш О. Деяко про міжнародний досвід у сфері захисту викривачів. *Юридична газета*. 2018. № 4–5 (606–607). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/deshcho-pro-mizhnarodniy-dosvid-u-sferi-zahistu-vikrivachiv.html>.
11. Фодчук А.Б. Адміністративно-правові засади захисту осіб, які надають допомогу в протидії корупції: дис. ... д-ра філософії; 081. Київ, 2020. 276 с.
12. Таряник Д.М. Механізм запобігання та протидії корупції в зарубіжних країнах. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream>.
13. Österreich setzt EU-Richtlinie zum besseren Schutz von Whistleblower:innen um. URL: https://www.parlament.gv.at/aktuelles/pk/jahr_2023/pk0102#XXVII_NR_SITZ_00197.
14. Захист викривачів. Проблеми та можливості для місцевих та регіональних органів влади. 2019. URL: <https://rm.coe.int/-/16809c9053>.
15. Transparency International and K-Monitor Urge European Commission to Address Flaws in Whistleblower Directive Transposition. 2023. URL: <https://www.whistleblowingmonitor.eu/country/hungary>.
16. Sviatun O., Škurek M. (2023) The Legal Framework of Whistleblowers’ Protection in Ukraine and in the Czech Republic. *European Studies: The Review of European Law, Economics and Politics*, 10 (1), pp. 157–182.

17. Marie Terracol How well do EU countries protect whistleblowers? Transparency International. 2023. URL: <https://whistleblowingnetwork.org/Learn/Resources/Resource-Items/How-well-do-EU-countries-protect-whistle-blowers>.

18. van Eijbergen, R., & Siebers, V. M. (2023) Understanding Whistleblowing in Practice: Experiences in The Netherlands. *Public Integrity*. DOI: 10.1080/10999922.2023.2275346.

19. Milczarek, Ewa (2024) Whistleblower protection in EU law: Bridging transparency, accountability, and corporate social responsibility. *Bridging Human Rights and Corporate Social Responsibility: Pathways to a Sustainable Global Society*, p. 207–226. DOI: 10.4018/979-8-3693-2325-0.ch009.

Horobets N.S. INSTITUTE OF WHISTLEBLOWERS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF EU DIRECTIVE 2019/1937 IN THE LEGAL SYSTEMS OF EU COUNTRIES

The article is devoted to the study of the experience of the EU countries regarding the legal regulation of the institute of whistleblowers in the context of the implementation of the Directive of the European Parliament and the Council of the EU on the protection of persons who report violations of Union legislation 2019/1937. It was found that according to this directive, EU countries were obliged to transpose its provisions into their legal systems by December 2021. It is noted that in some EU countries (Austria, Hungary, France), whistleblower protection rules were in effect even before the adoption of EU Directive 2019/1937, but during 2021–2024, special legislation in this area in EU countries (Austria, Denmark, the Netherlands, German, Luxembourg, Hungary, Finland, France, the Czech Republic, etc.), was adopted precisely for the purpose of implementing the specified directive. But one of the first countries to adopt new whistleblower protection legislation in June 2021 was Denmark. After summarizing the provisions of the special laws on the protection of whistleblowers in the EU countries, it was concluded that they provide for the main channels of reporting information by whistleblowers: internal, external, public disclosure, although, for example, in Hungary, the law does not provide protection to persons who reported information through disclosure, which caused discussions between the authorities and public in the country due to a direct violation of EU Directive 2019/1937. In addition to Hungary, the experience of the Czech Republic is also one of the unsuccessful experiences of the implementation of the specified directive. This is due to the fact that the EU countries transferred the provisions of the specified directive into their national legal systems in different ways, as a result, the legislation of most EU countries does not meet its minimum requirements in terms of enshrining the right of whistleblowers to report information to the authorities, access of whistleblowers to legal remedies, full compensation damages, obtaining free, affordable counseling and ensuring appropriate punishments for those who violate whistleblower protection provisions. It was concluded that it is necessary to further improve the provisions of special laws on the protection of whistleblowers in the EU countries for the correct implementation of the provisions of the EU Directive 2019/137 and to ensure the unity of legal regulation in this area at the EU level.

Key words: institute of whistleblowers, legal regulation, protection of whistleblowers, European Union, EU Directive 2019/1937.

УДК 327.5:[316.485.6:061.1ЄС](479.22:470)»2008»
DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/21>

Тронько О.О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЛОКАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ. – В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.

Розглянуто широкий і вузький підходи до розуміння правової практики. Наголошено на сутності евристичного потенціалу політико – правового підходу. Означено передумови виникнення міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія. Встановлено, що перше збройне зіткнення на території Хорватії сталося 1 березня 1991р. в районі Західної Славонії, а завершився конфлікт 12 листопаді 1995р. Зауважено, що політико – миротворчі зусилля задля припинення військового протистояння у Хорватії докладали в першу чергу такі суб'єкти міжнародного права як Європейське співтовариство і Організація Об'єднаних Націй. З'ясовано, що Європейською спільнотою було створено задля вирішення міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія відповідні організаційно – правові форми: інститут «Трійки», Конференцію Європейської спільноти з Югославії, Арбітражну комісію Мирної конференції з колишньої Югославії, Моніторингову комісію ЄС. Зазначено, що Європейською спільнотою було розроблено і застосовано задля вирішення міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія такі міжнародні нормативно – правові акти як Угода «Бріюни» і Декларація про Югославію, які передбачали виконання низки військово – політичних, гуманітарних та інших заходів. Вказано, що ООН як універсальна безпекова організація з метою розв'язання міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія створила та застосувала такі організаційно – правові форми як Контактна група і Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійсненні на території колишньої Югославії з 1991р.; Миротворча місія ООН (UNPROFOR). Встановлено, що нормативно – правовими інструментами врегулювання конфлікту стали резолюції РБ ООН, а також низка угод: Женевська угода про припинення вогню та виведення ЮНА з Хорватії; План миротворчої операції «План Венса»; Імплементційна угода про негайне припинення вогню; Даруварська угода; Загребська угода (Z – 4); Ердутська угода. Відмічено, що миротворчі зусилля ООН щодо врегулювання російсько – грузинського конфлікту в 2008р. були символічними і не призвели до вирішення конфліктної ситуації. Встановлено, що в той же час Європейський Союз реалізував медіаційну практику розв'язання конфлікту, а медіація стала важливим засобом управління цим конфліктом (не вирішенням і не розв'язанням).

Ключові слова: політико – правова практика; міжнародний локальний військовий конфлікт; Європейський Союз; Організація Об'єднаних Націй; міжнародна угода; нормативно – правові інструменти; політичні рішення; військово – політичні заходи.

Постановка проблеми. Будь – який міжнародний локальний військовий конфлікт є винятковим явищем, врегулювання якого вимагає розробки і реалізації окремого комплексу дій і заходів. Проте, деякі технології та практики, які були застосовані задля вирішення окремих міжнародних локальних збройних протистоянь можуть бути адаптовані під конкретні специфічні умови і контекст, а також використані і в інших ситуаціях збройного зіткнення між державами, що відбуваються сьогодні в різних регіонах світу.

Питання політико – правових практик вирішення міжнародних локальних військових кон-

фліктів є важливим з точки зору невиправданої агресії російської федерації проти України, її особливих природи, причин, характеристик, а також потреби пошуку ефективних політико – правових шляхів її припинення та завершення.

російська федерація через власні амбіції вдалася до збройної агресії проти України як суб'єкта міжнародного права, що в ХХІ столітті є неприпустимим регресом з точки зору розвитку людської цивілізації. Війна росії проти України є ... цивілізаційним конфліктом. Демократична Україна веде війну за незалежність проти російського неоколоніалізму, який уособлений авторитарним

режимом, що відкидає право на існування самостійної української нації. Україна захищає увесь ліберально – демократичний світ від спроб ревізійонізму існуючого світового порядку, базованого на верховенстві права. Натомість росія прагне змінити баланс сил, застосовуючи принцип права сили [1].

Складна ситуація, в якій сьогодні перебуває Україна та яка прагне до повного звільнення всіх окупованих територій, відновлення суверенітету та територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах, вимагає пошуку окремого міжнародного політико – правового механізму припинення невиправданої війни проти себе. У зв'язку із цим сьогодні особливого значення набуває дослідження як результативних, так і неефективних політико – правових кейсів, які були розроблені та впроваджені задля розв'язання міжнародних локальних військових конфліктів, які виникали у світі наприкінці ХХ століття – в першій половині ХХІ століття. При цьому, неуспішні приклади є більш корисними, адже вони «вчать на помилках» та позбавляють ілюзій стосовно здатності світової спільноти та міжнародного права врегульовувати конфлікти різної складності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень і публікацій, на які спирається автор, чільне місце посідають роботи закордонних і вітчизняних дослідників. Зокрема, Д. Голдсміт, Е. Познер [1], В.Г. Буткевич, В. В. Мицик, О.В. Задорожний [2], Ю. Щокін [6] досліджували питання сутності правової практики; П. Маланчук [4] розглядав політико – орієнтований напрям в міжнародному праві, а евристичний потенціал політико – правового підходу вивчала К. Буря [5]; В. Розомюк [7], Н. Іщенко, І. Попов, П. Щелін [8], М. Кліменчик [9], І. Габро, А. Куріленко [42] окреслили передумови виникнення міжнародних військових конфліктів в сучасному світі; В. Філіпович [11], М. Красев [12], С. Кнежович [13], І. Перич [14], Є. Юрчук [16], С. Дегорісіда [23], Х. Касіч [24] охарактеризували політику Європейського Союзу щодо Балканських країн; Г. Соловей і К. Ковтун [45], а також Дж. Беркович [29], Р. Асмус [46] проаналізували досвід медіації Європейського Союзу у російсько – грузинській війні.

Постановка завдання. Метою роботи є встановлення та означення політико – правової практики вирішення міжнародних локальних військових конфліктів, що виникли наприкінці ХХ ст. – в першій чверті ХХІ століття.

Виклад основного змісту. В сучасному міжнародному публічному праві сформувалося вузьке

і широке розуміння практики як правового явища. Відповідно до вузького підходу, правова практика – це фактичні дії суб'єктів міжнародного права. Так, наприклад, Д. Голдсміт та Е. Познер вважали, що держава виявляє чотири види поведінки: 1) збіг інтересів; 2) примус (змушування потужніших держав вчинити певні дії слабшими державами); 3) двостороння взаємовигідна співпраця; 4) координація (зусиль держав у певному напрямі) [2]. В широкому розумінні, то крім фактичних дій, правова практика включає офіційні позиції держав, міжнародних організацій, національно – визвольних рухів, що виражені в різних документах. Такий підхід поділяють зокрема В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожний [3]. Також не можна заперечувати того, що сучасна міжнародна практика є вкрай політизованою. Тому, в теорії міжнародного права вагоме місце займає політико – орієнтований напрям, що розглядає міжнародне право як безперервний потік прийняття владних рішень [4].

Як слушно зазначає К.М. Буря, евристичний потенціал політико – правового підходу проявляється у можливості розв'язати дослідні завдання з урахуванням специфіки політичних і правових проблем [5]. Звідси, правові явища можливо аналізувати з точки зору правової і політичної парадигм.

Особливо плідним застосування політико – правового підходу є для ситуації розгортання міжнародного локального військового конфлікту та його вирішення. Актуалізація евристичного потенціалу політико – правового підходу для дослідження збройного протистояння на міжнародній арені відбувається на рівні політико – правових практик. Спираючись на результати завершення міжнародних локальних військових конфліктів, зокрема конфлікту у Хорватії в 1991 – 1995рр. і конфлікту у Грузії в 2008р., можливо означити конкретні дії, з якими пов'язане розв'язання конфліктів.

Погодимось з думкою Ю. В. Щокіна, що практику – слід розглядати як юридичні факти, як конкретні події матеріального світу, окремо визначені в часі і просторі соціальні факти, з якими пов'язані виникнення, припинення або зміна міжнародних відносин. На відміну від традиційного розуміння юридичного факту, коли норма права передуює соціальному факту і, таким чином, він має правозастосовчий характер, пропонується розглядати його в зворотному – правостворюючому сенсі, що відповідає логіці формування міжнародно – правових звичаїв [6].

Видається, що для будь – якої політики – правової практики, щоб вона набула юридичної сили, вона повинна застосовуватися суб'єктом міжнародного права. При цьому, її застосовувати повинен не один суб'єкт міжнародних відносин, а декілька, особливо ті, чий інтереси були порушені, наприклад держава; політико – правова практика повинна використовуватися послідовно, однаково та рівномірно. Отже, розглянемо політико – правову діяльність суб'єктів міжнародного права щодо вирішення міжнародних локальних військового конфлікту в Республіці Хорватія, який тривав з 1 березня 1991р. по листопад 1995р., та військового конфлікту в Грузії, який тривав з 7 по 12 серпня 2008р.

Виникнення протистояння по лінії Загреб – Белград мало низку передумов: смерть незмінного керівника СФРЮ Й. Тіто (який був уособленням доктрини югославізму), серйозні економічні проблеми, занепад комуністичної ідеології та колапс радянського блоку в другій половині 80 – х рр. XX ст. поглибили системну кризу югославської федерації; частина сербської партійної еліти задля легітимізації своєї влади підняла прапор ідей «Великої Сербії», що викликало ... вибух націоналізму в інших республіках; з середини 1980 – х рр. сербська інтелігенція активно почала пропагувати ідею сербської гегемонії у федерації та необхідності об'єднання усіх сербів в межах однієї країни; в опублікованому в 1986р. Меморандумі Сербської Академії Наук і Мистецтв розлого обґрунтовувалася несправедливість економічних відносин і політичного устрою Югославії, проголошувалася необхідність масштабної їх ревізії на користь сербів; почали з'являтися матеріали, в яких доводилося, що ніяких хорватів і боснійців не існує, оскільки вони – лише силоміць навернені в католицизм та іслам серби; сербські мас – медіа стали осередком параноїдальної пропаганди про всесвітню змову проти Югославії та сербської нації [7].

Перше збройне зіткнення між центральним урядом Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії та хорватськими поліцейськими сталося 1 березня 1991р. в Пакраці в районі Західної Славонії [8]. Завершився збройний конфлікт в Хорватії 12 листопада 1995р., після підписання Ердутської угоди [9].

Політико – миротворчі зусилля задля припинення військового протистояння у Хорватії доклали в першу чергу такі суб'єкти міжнародного права як Європейське співтовариство (Європейський Союз) та Організація Об'єднаних Націй.

Європейське співтовариство одразу прийняло рішення щодо реагування на цей збройний конфлікт. 7 липня 1991р. на островах Бріуни за його посередництва було підписано Угоду між представниками Словенії, Хорватії і СФРЮ, відповідно до якої, Югославська Народна Армія припиняла бойові дії на території Словенії. Словенія і Хорватія зобов'язувалися на 3 місяці зупинити набрання чинності декларацій про незалежність від Югославії. Делегація Євросоюзу складалася з міністрів закордонних справ Нідерландів, Люксембургу і Португалії [10], (було утворено інститут «трійки»).

З 27 червня по 27 вересня 1991р. Європейське співтовариство (ЄС) було єдиним міжнародним посередником у врегулюванні збройного військового конфлікту у Хорватії, але конфлікт воно не змогло зупинити. Причинами цього стала відсутність в ЄС належного досвіду та різні національні погляди на ситуацію в Хорватії в її країн – членів [11].

В серпні 1991р. відбулася заміна інституту «трійки» на Конференцію Європейської спільноти з Югославії (із серпня 1992р. – Міжнародна конференція з колишньої Югославії). Співголовами МККЮ стали представник Генерального секретаря ООН Сайрус Венс і представник Великобританії лорд Пітер Карінгтон, яка на той час головувала в ЄС [12].

27 серпня 1991р. за сприяння Ради міністрів Європейської економічної спільноти з метою вирішення спірних юридичних питань у зв'язку із розпадом СФРЮ та надання консультативних висновків в межах Міжнародної конференції з колишньої Югославії було створено Арбітражну комісію Мирної конференції з колишньої Югославії (комісія Бадинтера). Арбітражна комісія повинна була надати консультативні висновки із всіх проблемних питань, що виникали з приводу правонаступності держав, самовизначення народів, міждержавних кордонів та інших питань конституційного і міжнародного права [13].

У вересні 1991р. в Хорватії почала працювати Моніторингова місія ЄС, яка стежила за ситуацією в країні в усіх сферах і детально фіксувала всі події та готувала відповідні звіти. Проте, ця місія ніяких повноважень та дієвого впливу на стан речей не мала. До того ж, спостерігачі ЄС не могли дублювати функції миротворців ООН [14].

В грудні 1991 року Європейський Союз прийняв Декларацію про Югославію щодо проблеми на Західних Балканах. Згідно із цією Декларацією, ЄС (кожна держава – член) визнавали неза-

лежність тих держав, які раніше були складовими республіки СФРЮ, але ці держави повинні були підтвердити своє бажання стати незалежними [15]. Крім цього, Декларація вимагала від кожної югославської республіки, яка прагнула визнання з боку ЄС, прийняти тверді конституційні та політичні гарантії відсутності територіальних претензій до будь – якої сусідньої країни – члена ЄС, а також не вести ворожу пропаганду проти будь – якої країни, включно із використанням таких назв, які могли б передбачати територіальні претензії. Однак остаточне рішення про визнання нових країн в ЄС було сформовано на основі доповіді комісії Бадентера, за рішенням якого було визнано незалежність Хорватії [16]. Країни ЄС визнали незалежність Хорватії 15 січня 1992р.

Отже, Європейською спільнотою (згодом Європейським Союзом) як міжнародним посередником у врегулюванні міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія, було створено задля його вирішення такі організаційно – правові форми як інститут «Трійки», Конференцію Європейської спільноти з Югославії (із серпня 1992р. Міжнародна конференція з колишньої Югославії), Арбітражну комісію Мирної конференції з колишньої Югославії (комісія Бадінтера), Моніторингову місію ЄС. При цьому нею було розроблено і застосовано такі міжнародні нормативно – правові акти як Угода «Бріюни» і Декларація про Югославію. Вони передбачали реалізацію таких заходів як: припинення бойових дій; зупинення набрання чинності декларацій про незалежність Хорватії; визнання незалежності Хорватії; прийняття твердих конституційних та політичних гарантій відсутності територіальних претензій до будь – якої сусідньої країни ЄС; відмова від ворожої пропаганди проти будь – якої країни та інші. Але, в цілому політико – правові зусилля ЄС як міжнародного посередника щодо врегулювання збройного конфлікту в Республіці Хорватія мали ефект лише в контексті локалізації бойових дій. Разом із цим, діяльність, яку здійснювало Європейське співтовариство задля його припинення, була запізною; прийняті політичні рішення та відповідні дії реалізовувалися «навздогін» кожному новому етапу перебігу подій. Обраний в якості антикризового політико – правового заходу факт визнання незалежності республіки, не припинив розвиток збройного протистояння.

До пошуку шляхів врегулювання збройного конфлікту в Республіці Хорватія долучилася і Організація Об'єднаних Націй як міжнародна

універсальна організація та суб'єкт міжнародного права, яка мала необхідний досвід проведення вдалих операцій щодо врегулювання міжнародних локальних військових конфліктів у різних регіонах світу. Через Резолюції Ради Безпеки, Організація Об'єднаних Націй зобов'язувала та рекомендувала іншим суб'єктам міжнародного права утриматися від будь – яких дій, які б утруднювали мирне врегулювання конфлікту в країнах колишньої Югославії вцілому, та Хорватії зокрема.

25 вересня 1991р. Рада Безпеки ООН прийняла рішення, яким зобов'язувала всі держави невідкладно ввести всезагальне і повне ембарго на постачання будь – якої зброї і військового спорядження в Югославію [17].

23 листопада 1991р. президент Республіки Хорватія Франьо Туджман, президент Республіки Сербія Слободан Мілошевич, федеральний секретар з питань національної оборони генерал Велько Каджеєвич та Спеціальний посланник Генерального секретаря ООН по колишній Югославії американський дипломат Сайрус Венса підписали Женевську угоду про припинення вогню та виведення ЮНА з Хорватії [8]. Також у м. Женева було досягнуто домовленості про розміщення в Югославії, на хорватській території миротворчої місії [18].

27 листопада 1991р. Рада Безпеки ООН у своїй Резолюції 721 висловила свою офіційну позицію у схваленій нею заяві особистого посланця Генерального секретаря про те, що розгортання операції Організації Об'єднаних Націй із підтримання миру не можливе без припинення вогню [19].

15 грудня 1991р. було схвалено звіт Генерального Секретаря, який містив план миротворчої операції [20]. Ціль плану миротворчої операції полягала в тому, щоб зупинити збройні зіткнення між хорватськими урядовими військами і сербами, які домагалися автономії; створити умови для проведення політичних перемовин, а також захистити місцеве населення. «План Венса» передбачав: дотримання сторонами режиму припинення вогню; виведення всіх підрозділів Югославської Народної Армії з території Хорватії; означення в Хорватії районів, що найбільше постраждали від військових дій та їх повна демілітаризація, а також захист населення, яке в них проживає від загрози збройного нападу шляхом розміщення там «блакитних шоломів». Було визначено три таких райони: Східна Славонія, Західна Славонія, Книнська Країна; формування миротворчих підрозділів країнами – членами ООН на добровільній основі; здійснення керівництва опера-

цією особистим представником Генерального секретаря ООН, в підпорядкуванні якого будуть знаходитися і безпосередні виконавці плану – цивільні і військові керівники підрозділів Місії; надання допомоги миротворцям владою «приймаючої сторони»; забезпечення функціонування місцевої влади і поліції на тимчасових засадах до досягнення загального політичного урегулювання кризи [8].

2 січня 1992р. за посередництва представника Генсека ООН між військовими представниками Республіки Хорватія та представниками Югославської Народної Армії у м. Сараєво було підписано імплементаційну угоду про негайне припинення вогню. Рада Безпеки ООН в своїй Резолюції 727 від 8 січня 1992р. схвалила намір Генерального секретаря щодо розвитку останньої місії, намір його особистого посланця негайно направити в Югославію групу офіцерів зв'язку чисельністю 50 осіб з метою сприяння підтримання режиму припинення вогню; закликала всі сторони прийняти необхідні заходи із забезпечення безпеки персоналу, який направляється ООН і членів Місії із нагляду Європейської спільноти [21].

Впродовж 1992 р. Рада Безпеки ООН прийняла низку резолюцій, в яких окреслила фактичні дії та свою офіційну позицію щодо запобігання поглиблення військового конфлікту в Республіці Хорватія. Так, резолюція 743 РБ ООН закріпила рішення про введення в Югославію миротворчої місії ООН – UNPROFOR [22]. Перші підрозділи миротворців прибули в Республіку Хорватія в травні 1992р., водночас із виведенням із її території частин Югославської Народної Армії. Мандат UNPROFOR зобов'язував членів місії забезпечувати демілітаризацію 3 захищених зон ООН (UNPA – United Nations Protected Areas) у Республіці Хорватія та захищати місцеве населення. Ці зони включали території, на яких до кінця 1991р. було встановлено владу самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Одразу по прибутті миротворців UNPROFOR в Хорватію виникла проблема так званих «рожевих зон» – територій, які не були охоплені мандатом місії, але були зайняті сербами до того, як миротворці прибули в Хорватію. ООН із цією обставиною нічого не могла вдіяти, а тому питання «рожевих зон» стало першим розчаруванням Загреба в миротворцях і першою ознакою того, що «блакитні шоломи» не повернуть Хорватії зайняті сербами території [23]. Окремим напрямом в діяльності UNPROFOR були моніторинг демілітаризації півострова Превлака на крайньому півдні Хорватії та контроль

над дамбою Перуча, розташованою в одній із «рожевих зон» у Північній Далмації [24].

Також протягом 1992 р. Радою Безпеки ООН було прийнято такі рішення: про надання дозволу на розміщення Сил охорони в п'ятьох республіках колишньої Югославії, зокрема і в Республіці Хорватія [25]; про розпуск та розброєння елементів Хорватської армії, які знаходяться в Республіці Боснія і Герцеговина [26]; про прийняття Республіки Хорватія до лав країн – членів Організації Об'єднаних Націй [27]; про необхідність відведення армії Республіки Хорватія на позиції, які вона займала до наступальних дій, які вона провела 21 червня 1992р. і припинення ворожих військових дій в межах районів, які охороняються ООН в прилеглих до них районах [28]; про розширення повноважень UNPROFOR в умовах неефективної миротворчої місії [29].

Із початку 1993р. відбулися локальні військові операції хорватських сил із повернення контролю над територіями, які знаходилися під орудою сербських сил. Найбільшими операціями стали «Масленіца» (січень 1993р.) та «Медакська кишень» (вересень 1993р.) [8]. Відповідно, 25 січня 1993р. Рада Безпеки ООН закликала армію та поліцію Хорватії припинити «ворожі дії» щодо зон, які знаходяться під охороною ООН або поблизу цих районів та повернути частини на позиції поза межами цих охоронних зон [28].

18 лютого 1993р. представники Хорватії і місцевої сербської влади за посередництва представників ООН підписали Даруварську угоду. Угода передбачала: врегулювання схеми водо – та електропостачання між Хорватією і окупованою сербами територією; повернення біженців додому; відкриття транспортних шляхів у Секторі «Захід», що дозволило поєднати території поблизу міст Нова Градишка і Новска; створення передумов для покращення умов життя на територіях, що контролювала Хорватія і на територіях, контрольованих РСК; відкриття траси Загреб – Белград для некомерційних перевезень; відбудову телекомунікаційних ліній; утворення спільної комісії, задачею якої була нормалізація життя в регіоні, повернення додому біженців, доступ мешканців населених пунктів на лінії розмежування до приватної власності та подальші зустрічі з місцевою владою для обговорення подальшої співпраці [29].

Вцілому Рада Безпеки ООН прийняла цілу низку положень, що стосувалися врегулювання конфлікту в Республіці Хорватія, які зафіксовано у відповідних резолюціях. Зокрема, була виражена занепокоєність тим, що сторони не співробітничали

ють в справі реалізації плану ООН із підтримки миру в Республіці Хорватії [30]; засновано Міжнародний трибунал з метою судового переслідування осіб, які відповідальні за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, та які скоїли на території колишньої Югославії в період з 1 січня 1991р. і по дату, яка буде визначена РБ ООН після встановлення миру [31]; закликано сторони досягти угоди щодо заходів укріплення довіри на території Республіки Хорватія [32]; прийнято рішення про поділ Сил ООН з охорони, запропоновано створення трьох підпорядкованих командування UNPROFOR (Хорватія), UNPROFOR (Боснія і Герцеговина), UNPROFOR (Македонія); засуджено військові напади на території Республіки Хорватія і підтверджено прихильність забезпеченню поваги суверенітету і територіальної цілісності Хорватії [33]; про продовження мандату для сил охорони UNPROFOR на додатковий період; закликано всі сторони співробітничати із UNPROFOR в справі здійснення їх мандату, утримуватися від будь – яких ворожих і провокаційних дій проти персоналу UNPROFOR і забезпечувати їх безпеку і свободу пересування [34]; оголошено офіційну позицію щодо підтвердження своєї прихильності незалежності, суверенітету і територіальній цілісності Республіки Хорватія, включно з її правами і зобов'язаннями щодо контролю над її міжнародною торгівлею; підтримано зусилля представників ООН, ЄС, рф і США щодо узгоджених дій із урегулювання конфлікту в Республіці Хорватія і закликала уряд Хорватії і місцеву сербську владу вступити в переговори з метою урегулювання конфлікту [35]; прийнято рішення про передислокування до 30 червня 1995р. всього персоналу і сил, і засобів UNCROC із Республіки Хорватія [36]; виражено занепокоєність тим, що угода про статус Сил охорони і іншого персоналу ще не підписано, і закликано уряд Республіки Хорватії в найближчий час укласти таку угоду [37]; зазначено, що угоду укладену сторонами 7 травня 1995р. за посередництва штабу Миротворчих сил ООН було порушено, зокрема і щодо виводу військ із зон роз'єднання [38]; виражено офіційну позицію щодо шкодування, у зв'язку із широкомасштабним військовим наступом, який було розпочато 4 серпня 1995р., урядом Республіки Хорватії, що призвело до неприпустимої ескалації конфлікту із ризиком здійснення подальших нападів якої – небудь із сторін [39]; підтримано Основну угоду про район Східної Славонії, Бараньї і Західного Срему, підписану 12 листопада 1995р. між урядом Республіки Хорватії і місце-

вими сербськими представниками в присутності посередника ООН і посла США в Республіці Хорватії; підкреслили необхідність, щоб уряд Республіки Хорватії і місцева сербська сторона співробітничали в повному об'ємі на основі Угоди і утрималися від будь – якої військової діяльності або інших заходів, які б могли завдати здійсненню викладених в ньому тимчасових заходів, і нагадує їм про їх зобов'язання повністю співробітничати з UNCROC і забезпечувати безпеку і свободу пересування її персоналу [40].

Тривалий конфлікт в Республіці Хорватія мав тяжкі економічні та політичні наслідки для конфліктуючих сторін. 29 березня 1994р. хорвати і хорватські серби уклали угоду про перемир'я, яка надала імпульсу переговорному процесу з економічних питань [41].

Наслідком переговорного процесу стало укладання угоди про нормалізацію економічних відносин між «Республікою Сербська Країна» і Республікою Хорватія від 2 грудня 1994р. за участю представників Контактної групи (вона замінила Міжнародну конференцію по колишній Югославії) в складі ООН, США, рф, Франції, Німеччини, Великобританії. Ця угода передбачала: відновлення залізничних і автомобільних комунікацій, водо – і електропостачання, Адріатичного нафтопроводу; отримання «Республікою Сербська Країна» коридору із Сербією, який би знаходився поза контролем Хорватії [9].

Згідно із планом Z – 4 Хорватія мала надати «Республіка Сербська Країна» широку автономію в складі Республіки Хорватія. Передбачалося, що «Республіка Сербська Країна» стане майже повністю незалежною юридичною особою, але без міжнародної правосуб'єктності; під юрисдикцією Хорватії мали залишатися закордонні справи, оборона, міжнародна торгівля – за деяким виключенням; Сербська країна отримувала право на власну назву, прапор, герб, президента, парламент, уряд, суди, поліцію (але не армію) використання своєї (тобто сербської) мови, право на власні гроші, власні податки, митниці і право самостійно укладати окремі міжнародні угоди; у Сербській Країні передбачалося подвійне громадянство (Хорватії і Югославії); громадяни Республіки Сербська Країна отримували право брати участь у загальнонаціональних виборах у Хорватії (президентських і парламентських); передбачалася наявність представників сербської автономії в хорватському парламенті, в уряді, судах та інших центральних органах влади [8].

Завершення військового конфлікту в Хорватії було реалізовано на основі Ердутської угоди, яка

передбачала демілітаризацію території, перехідну адміністрацію, повернення біженців, створення спільних поліцейських сил, дотримання прав людини, компенсацію втраченого майна [9].

Таким чином, Організація Об'єднаних Націй як універсальна безпекова організація з метою розв'язання міжнародного локального військового конфлікту в Республіці Хорватія створила та застосувала за участю інших посередників такі організаційно – правові форми як Контактна група та Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійсненні на території колишньої Югославії з 1991р.; миротворча місія ООН (UNPROFOR). Нормативно – правовими інструментами врегулювання конфлікту стали резолюції РБ ООН, а також низка угод: Женевська угода про припинення вогню та виведення ЮНА з Хорватії; План миротворчої операції «План Венса»; Імплементативна угода про негайне припинення вогню; Даруварська угода; Загребська угода (Z – 4); Ердутська угода. Вони передбачали реалізацію комплексу таких заходів як: зобов'язання всіх держав невідкладно ввести всезагальне і повне ембарго на постачання будь – якої зброї і військового спорядження в Югославію; розміщення на хорватській території миротворчої місії; зобов'язання всіх сторін конфлікту дотримуватися режиму припинення вогню; демілітаризація районів, що найбільше постраждали від військових дій; здійснення керівництва миротворчою операцією особистим працівником Генерального секретаря ООН; забезпечення функціонування місцевої влади і поліції на тимчасових засадах до досягнення загального політичного урегулювання кризи; розпуск і розбросання елементів Хорватської армії, які знаходяться в Республіці Боснія і Герцеговина; припинення ворожих військових дій в межах районів, які охороняються ООН в прилеглих до них районах; створення передумов для покращення життя на територіях, що контролювала Хорватія і на територіях контрольованих РСК; створення спільної комісії, задачею якої була нормалізація життя в регіоні, повернення додому біженців, доступ мешканців населених пунктів на лінії розмежування до приватної власності; реалізація заходів довіри на території Республіки Хорватія.

Під час пошуку ефективних політико – правових практик до встановлення сталого миру на європейському континенті необхідно звернути увагу на російсько – грузинський конфлікт, який виник в 2008 році та на досвід його врегулювання.

У серпні 2008 року росія вторглася в Грузію, порушивши основні норми міжнародного права, зокрема ті принципи, які були закріплені в Заключному акті НБСЄ: принципи територіальної цілісності та непорушності державних кордонів [41]. Передумовами виникнення конфлікту навколо грузинських автономій, Абхазії та Південної Осетії є те, що російська федерація традиційно вважає Південний Кавказ сферою своїх привілейованих інтересів і конкурує за сфери впливу із Заходом (на чолі зі США) та регіональним актором – Туреччиною. Країни Південного Кавказу в своїй геополітиці змушені спиратися на допомогу зовнішніх союзників (партнерів). У субрегіоні існує геополітичне протистояння між росією та Заходом, котрий підтримує Грузію як свій «форпост» на Південному Кавказі. Стратегія росії передбачає збереження контролю над своїми сателітами – Південною Осетією й Абхазією та можливе використання їх в якості геополітичних «плацдармів» [42].

Збройні сутички грузинських і південно-осетинських сил розпочалися на початку липня 2008 року. У ніч на 8 серпня почали надходити перші повідомлення про обстріл м. Цхінвал грузинськими військами. Офіційний Тбілісі стверджує: змушені були вдатися до встановлення порядку та миру силами збройних сил, так як сепаратисти відкрили масований вогонь по грузинських селах [8].

Необхідно зазначити, що зобов'язання держав – членів ООН поважати територію Грузії у її міжнародно – визнаних кордонах передбачено в кількох резолюціях РБ ООН щодо Абхазького конфлікту (наприклад, резолюції S/RES/1582 (2005), S/RES/1615 (2005), S/RES/1666 (2006), S/RES/1752 (2007), S/RES/1781 (2007), S/RES/1808 (2008) та інші) [43].

Стрімкий розвиток подій 8 серпня 2008р. в Грузії зумовив зібратися членів Ради безпеки ООН за ініціативою росії на екстрене засідання. Текст заяви, що складається з трьох речень, члени Радбезу обговорювали протягом двох годин за закритими дверима, проте так і не узгодили остаточний варіант. Розбіжності спричинило формулювання про те, що обидві сторони, які конфліктують, повинні «відмовитися від застосування сили». Ця фраза не влаштувала Грузію і США, які підтримували цю країну. Генсек ООН висловив «глибоке занепокоєння» ситуацією в Південній Осетії. Представник ЄС із зовнішньої політики Хав'єр Солана, генсек НАТО Яап де Хооп Схеффер і представник держдепартаменту США

закликали сторони припинити бойові дії і сісти за стіл переговорів [44].

9 серпня ООН провела чергове засідання, на якому посол віталій чуркін заявив, що Москва не погодиться на припинення вогню, оскільки грузинські війська досі перебувають на території Південної Осетії. Генеральний секретар ООН, а за ним європейські та американські політики і дипломати закликали сторони припинити бойові дії [44].

російсько – грузинська війна привернула увагу усієї міжнародної спільноти, і Європейського Союзу зокрема. Важливим цей конфлікт став не лише для Євросоюзу як глобального актора, а й для Євросоюзу як медіатора. Цей конфлікт став першим, у який ЄС втрутився у ролі медіатора [45].

Медіація – це одна із політико – правових практик вирішення міжнародних конфліктів. Згідно з Дж. Берковичем, медіацію слід розглядати як процес врегулювання конфліктів, що пов'язаний із власними зусиллями сторін, але відрізняється від нього, у ході якого сторони звертаються за допомогою або приймають пропозицію допомоги від особи, групи, держави чи організації для зміни або впливу на їхнє сприйняття чи поведінку, без звернення до фізичної сили або до авторитету закону [45].

Доповнюючи цю дефініцію, науковець виокремлює такі характерні риси цього процесу: є розширенням та продовженням мирного управління конфліктом; передбачає втручання третьої сторони – окремої людини, групи чи організації, що має власні цінності, ресурси та інтереси – у конфлікт між двома або більше державами чи іншими суб'єктами; непримусова, ненасильницька і незобов'язуюча форма втручання; добровільна форма втручання. Сторони конфлікту зберігають контроль за результатами (не завжди – над процесом) конфлікту, так само як і право прийняти або відхилити пропозиції медіаторів; як правило, діє *ad hoc* (тобто, медіатори докладають певне зусилля або низку зусиль, а потім медіація припиняється з домовленістю або без неї); медіатори вступають у конфлікт (...) аби вплинути на нього, змінити його, вирішити, трансформувати його; медіатори приносять із собою (...) ідеї, знання, ресурси та інтереси власної групи чи організації, яку вони представляють. Медіатори часто мають власні судження та порядок денний щодо того чи іншого конфлікту [45]. Медіація Європейського Союзу в російсько – грузинському конфлікті реа-

лізувалася в декілька етапів. На першому етапі міністри закордонних справ Франції та Фінляндії – Бернар Кушнер та Александр Стубб відповідно – діючи як представники ЄС, прибули до Тбілісі 9 серпня 2008р. У ході консультації з грузинським міністром закордонних справ Екою Ткешелашвілі вони розробили проект угоди про припинення вогню, який після того було погоджено з М. Саакашвілі. Проект містив три головні пункти: припинення бойових дій, визнання росією територіальної цілісності Грузії та швидке відновлення довоєнного статусу – кво. Наступним кроком після отримання підпису грузинського президента стало обговорення чорнового варіанту угоди з російською стороною [45].

Одночасно тогочасний президент Франції Н. Саркозі з 10 серпня 2008р. проводив телефонні консультації з Д. Медведевим і М. Саакашвілі. 12 серпня 2008р. він прибув до Москви і презентував власний варіант угоди президенту РФ Д. Медведеву, з яким той не погодився [46].

Але на основі пропозицій президента Франції, було узгоджено 6 пунктів плану *Government of Georgia, Six Point Peace Plan, 2008*): 1. Не звертатися до застосування сили; 2. Остаточо припинити усі військові дії; 3. Вільний доступ до гуманітарної допомоги; 4. Повернення збройних сил Грузії на місця їх постійної дислокації; 5. Виведення збройних сил Росії на лінію, де вони перебували до початку бойових дій. До створення міжнародних механізмів – уживання російськими миротворцями додаткових заходів безпеки; 6. Початок міжнародного обговорення шляхів забезпечення сталої безпеки Абхазії та Південної Осетії [47]. 16 серпня президенти М. Саакашвілі і Д. Медведев за посередництва президента головної тоді в ЄС Франції Ніколя Саркозі підписали угоду про припинення вогню [8].

На другому етапі медіації, який розпочався 15 жовтня 2008р. відбувся перший раунд Женевських дискусій, які були спрямовані на забезпечення безпеки та стабільності в регіоні. Женевські дискусії тривають до сьогодні і це єдиний формат діалогу між представниками сторін конфлікту – Грузії, РФ, Абхазії і південної Осетії.

У м. Женева з 2008р. обговорюється головним чином проект договору про взаємне незастосування сили і механізм повернення біженців, проте ніяких рішень з цих питань за весь час так і не було прийнято [8].

Основні результати європейської медіації на кожному з етапів були наступними. На першому з них мали місце такі: 1. Укладення угоди

про припинення вогню між сторонами; 2. Фактична деескалація конфлікту до ненасильницького рівня як наслідок цієї угоди; 3. Згода сторін на перехід до наступного етапу врегулювання, передбаченого угодою; 4. Впровадження механізму контролю за виконанням умов досягнутої у процесі медіації угоди; 5. Неповне виконання Росією одного з пунктів плану (виконано з точки зору РФ, невиконано з точки зору Грузії та ЄС). На другому етапі ключовими результатами були: 1. Організація єдиного переговорного майданчика із залученням усіх сторін конфлікту, що спрямований на управління конфліктом; 2. Підтримання «життєздатних» переговорів, попри періодичні перешкоди з боку представників самопроголошених республік та росії; У межах діяльності цього майданчика: 3. Досягнення згоди між сторонами з другорядних питань; 4. Відсутність суттєвого прогресу з найголовніших питань; 5. Неповне виконання 6-пунктового плану однією зі сторін (пункту 5 Росією) [45].

Насьогодні російсько – грузинський конфлікт вважається класичним замороженим конфліктом. Миротворчі зусилля ООН були символічними і не призвели до вирішення конфліктної ситуації. Але в той же час Європейський Союз реалізував медіаційну практику розв'язання конфлікту. Медіація стала важливим засобом управління цим конфліктом (не вирішенням і не розв'язанням). При цьому Європейський Союз медіацію розглядав як проактивну політику – правову стратегію, що

спрямована на запобігання та вирішення збройного конфлікту. Результати зусиль ЄС є неоднозначними. Найбільшою перешкодою для ефективності медіації ЄС було небажання сторін конфлікту йти на компроміс. Попри певну готовність Грузії, росія, Південна Осетія та Абхазія не виявили бажання йти на поступки, оскільки збереження статус – кво відповідало їхнім інтересам. Це призвело до глухого кута в переговорах, коли ЄС вдалося досягти лише незначних цілей у переговорному процесі. Ці обмежені можливості для компромісу підірвали здатність Європейського Союзу використовувати важелі впливу та стратегію медіації для підвищення ефективності миротворчих перемовин.

Таким чином, дослідження політико – правових практик вирішення міжнародних локальних військових конфліктів є одним із способів пошуку ефективних шляхів припинення невинуватого агресії російської федерації проти України. Крім того вважаємо, було б доцільно політико – правову стратегію медіації адаптувати до унікального контексту кожного збройного конфлікту, використовуючи комплекс організаційно – правових форм, нормативно – правових інструментів та політичних заходів. В умовах, якщо навіть немає зони можливої спільної позиції, можна досягти певного результату зосередившись на менш політично забарвлених питаннях, щоб викликати довіру та стабільність між сторонами конфлікту, як це було зроблено Європейським Союзом в Грузії.

Список літератури:

1. Ключові питання та відповіді по російську агресію. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu>
2. Goldsmith J., Posner E. A Theory of Customary International Law. Chicago, John M. Olin Law & economics working Paper. No. 63.
3. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожний О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: 2002. 608с.
4. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Харків: Консум, 2000. 592с.
5. Буря К.М. Політико – правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях. Науково-теоретичний альманах Грани, 20(2), 26-31. URL: <https://doi.org/10.15421/171721>
6. Щокін Ю.В. Міжнародно – правовий звичай: сучасні проблеми, теорія і практика: автореф. на здобуття наукового ступеня доктора юридич. наук 12.00.11. Міжнародне право. Харків: 2016. 42с.
7. Розумюк В.М. Контрверсійні практики в історії сербсько – хорватських відносин. Проблеми всесвітньої історії. 2021. № 3 (15). С. 92 – 115.
8. Конфлікти, що змінили світ. Н. Іщенко (Гумба); І. Попов; П. Щелін та інш. Харків: Фоліо, 2020. 186с.
9. Klemenčić M. War and peace on the Danube: the evolution of the Croatia-Serbia boundary. Durham : Intern. Boundaries Research Unit, 2001. 61 p.
10. Ljubljana, July 8, 1991 (STA) – In Brioni discussions with the European Troika and representatives of Slovenia, Croatia, Serbia and Yugoslavia have ended with the acceptance of the Joint Deceleration. URL: <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/peace/Yug%2019910712.pdf>.
11. Filipović V. Trenutak Europe – rasprava o mogućoj intervenciji Zapadnoeuropske unije (WEU) u rat u Hrvatskoj tijekom ljeta 1991. godine. Politička misao. 2010. Br. 47(4). S. 215.

12. Matthew C. R. Craven. The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia. *British Yearbook of International Law*. – 1995. – Vol. 66, no. 1. – P. 333 – 413.
13. Knezović S. *Europska politika u vrijeme disolucije jugoslavenske federacije*. Politička Misao. University of Zagreb, Faculty of Political Sciences, 2007. Veljača (vol. 43, br. 3). Str. 109 – 131.
14. Perić I. *Suverena i samostalna Republika Hrvatska. Kronikavažnijih zbivanja*. Zagreb: Dom i svijet, 2007. S. 320.
15. Declaration on Yugoslavia (Extraordinary EPC Ministerial Meeting, Brussels, 16 December 1991). URL: <http://www.dipublico.com.ar/english/declaration-on-yugoslavia-extraordinaryepc-ministerial-meeting-brussels-16-december-1991/>. – Title from the screen
16. Юрчук Є. Політика Європейського Союзу щодо країн Західних Балкан в 90 – х рр. XX ст. Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива. 2013. Вип. 3. С. 207 – 209.
17. Резолюція ООН 713 (1991) від 25 вересня 1991р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/597/33/pdf/nr059733.pdf>.
18. United Nations Protection Force. United Nations peacekeeping operations. Un.org. URL: http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_b.htm.
19. Резолюція ради Безпеки ООН 721 від 27 листопада 1991р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/597/41/pdf/nr059741.pdf>
20. Резолюція Ради Безпеки ООН 721 від 15 грудня 1991р. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/131956?ln=ru&v=pdf>.
21. Резолюція Ради Безпеки ООН 727 від 8 січня 1992р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/012/34/pdf/nr001234.pdf>.
22. Резолюція РБ ООН 743. від 21 лютого 1992р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/012/50/pdf/nr001250.pdf>.
23. Degoricija S. *Nije bilo uzalud*. Zagreb: Nova stvarnost, 2009. S. 223
24. Kačić H. *Hrvatska prevlaka*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 2015. S. 76
25. Резолюція РБ ООН 749 від 7 квітня 1992р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/012/56/pdf/nr001256.pdf>
26. Резолюція РБ ООН 752 від 21 лютого 1992р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/012/59/pdf/nr001259.pdf>.
27. Резолюція РБ ООН 753 від 18 травня 1992р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/012/60/pdf/nr001260.pdf>
28. Резолюція Ради Безпеки ООН 802 від 25 січня 1993р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/049/12/pdf/n9304912.pdf>
29. Božičević G. *Collusion and Disobedience*. Grožnjan, Croatia: Miramida Centar – Regional Peacebuilding Exchange. с. 190 – 205.
30. Резолюція РБ ООН 807 від 19 лютого 1993р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/701/78/pdf/nr070178.pdf>.
31. Резолюція РБ ООН 807 від 19 лютого 1993р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/306/30/pdf/n9330630.pdf>.
32. Резолюція Ради Безпеки ООН 847 від 30 червня 1993р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/380/53/pdf/n9338053.pdf>.
33. Резолюція Ради Безпеки 869 від 30 вересня 1993р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/702/40/pdf/nr070240.pdf>
34. Резолюція Ради Безпеки ООН 947 від 30 вересня 1994р URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n94/382/52/pdf/n9438252.pdf>
35. Резолюція Ради Безпеки ООН 31 березня 1995р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/097/61/pdf/n9509761.pdf>
36. Резолюція 990 від 28 квітня 1995р URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/128/57/pdf/n9512857.pdf>.
37. Резолюція 994 від 17 травня 1995р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/148/09/pdf/n9514809.pdf>
38. Резолюція 1009 від 10 серпня 1995р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/237/01/pdf/n9523701.pdf>
39. Рада Безпеки ООН 22 листопада 1995р., URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/369/44/pdf/n9536944.pdf>
40. Letter dated 30 March 1994 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. United Nations Peacemaker. Mode of access: URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/HR_940329_CeasefireAgreement29March1994.pdf

41. Ганжело В., Кахнова М. Проблематика співвідношення принципів територіальної цілісності та самовизначення народів. Журнал східноєвропейського права. № 58, 2018. С. 8 – 13. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/12/ganzhelo_kakhnova_58.pdf
42. Габро І., Куріленко А. Історичні передумови та причини російсько – грузинської війни 2008р. Старожитності Лукомор'я. 2021. № 3 (6). С. 128 – 134.
43. Land K. Legal aspects of the conflict in Georgia and post-conflict developments. Estonian ministry of foreign affairs yearbook. 2008 – 2009. URL: https://vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/468/Kristi_Land.pdf.
44. П'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько – грузинської війни. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927>.
45. Соловей Г.С., Ковтун К.В. Досвід медіації Європейського Союзу у російсько – грузинській війні 2008року. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2021. Вип. 14. С. 35 – 48.
46. Asmus, R. D. (2010). A little war that shook the world: Georgia, Russia, and the future of the West. New York: Palgrave Macmillan.
47. Government of Georgia, Six Point Peace Plan – Communique of the President of France, Tbilisi, 12 August 2008. Retrieved from <https://smr.gov.ge/uploads/prev/9bbbc7.pdf>

Tronko O.O. POLITICAL AND LEGAL PRACTICE OF RESOLVING INTERNATIONAL LOCAL MILITARY CONFLICTS IN THE LATE 20th CENTURY – THE EARLY 21st CENTURY

Broad and narrow approaches to understanding legal practice are considered. The essence of the heuristic potential of the political-legal approach is emphasized. The prerequisites for the emergence of an international local military conflict in the Republic of Croatia are defined. It was established that the first armed conflict on the territory of Croatia took place on March 1, 1991. in the region of Western Slavonia, and the conflict ended on November 12, 1995. It is noted that political and peace-making efforts to end the military confrontation in Croatia were made primarily by such subjects of international law as the European Community and the United Nations. It was found out that the European Community created the appropriate organizational and legal forms for the resolution of the international local military conflict in the Republic of Croatia: the «Troika» institute, the Conference of the European Community from Yugoslavia, the Arbitration Commission of the Peace Conference from the former Yugoslavia, the EU Monitoring Commission. It is noted that the European Community developed and applied such international regulatory and legal acts as the Brijuna Agreement and the Declaration on Yugoslavia to resolve the international local military conflict in the Republic of Croatia, which provided for the implementation of a number of military-political, humanitarian and other measures. It is indicated that the UN as a universal security organization with the aim of resolving the international local military conflict in the Republic of Croatia created and applied such organizational and legal forms as the Contact Group and the International Tribunal for the prosecution of persons responsible for serious violations of international humanitarian law committed on the territory of the former Yugoslavia since 1991; UN peacekeeping mission (UNPROFOR). It was established that the resolutions of the UN Security Council, as well as a number of agreements, became normative and legal tools for the resolution of the conflict: the Geneva Agreement on a cease-fire and the withdrawal of the JNA from Croatia; The Vance Plan peacekeeping operation plan; Implementation Agreement on Immediate Ceasefire; Gift agreement; Zagreb Agreement (Z – 4); Erdut agreement. It was noted that the UN peacekeeping efforts to settle the Russian-Georgian conflict in 2008 were symbolic and did not lead to a resolution of the conflict situation. It was established that at the same time the European Union implemented the mediation practice of conflict resolution, and mediation became an important means of managing this conflict (not a solution and not a solution).

Key words: politics – legal practice; international local military conflict; European Union; United Nations; international agreement; normative – legal instruments; political decisions; military and political measures.

Шворак О.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРАКТУ НА РІЗНИЦЮ ЦІН В ЄС ТА УКРАЇНІ

У статті досліджено еволюцію законодавства ЄС щодо підтримки відновлювальної енергетики через призму прийняття Директиви 2009/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, Директиви (ЄС) 2018/2001 про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел, а також наступних змін у Директиві (ЄС) 2023/2413. Проаналізовано поставлені ЄС цілі щодо розвитку відновлювальних джерел енергії та скорочення викидів у Європейському зеленому курсі, плані REPowerEU та Fit for 55.

Встановлено, що Директива 2009/28/ЄС залишала на власний розсуд країн членів вибір того, яка регуляторна чи допоміжна політика використовується для досягнення мети ВДЕ на національному рівні. В подальшому в Директиві (ЄС) 2018/2001 вже встановлюються вимоги щодо схеми підтримки електроенергії з ВДЕ, в тому числі щодо того, щоб підтримка електроенергії з ВДЕ надавалася у відкритий, прозорий, конкурентний, недискримінаційний і результативний за витратами спосіб.

Встановлено, що субсидії та інші економічні та правові стимули відіграватимуть важливу роль у прискоренні розгортання чистої енергії та енергоефективних рішень та скороченні використання викопного палива. А також що в рамках цього процесу відбувається чіткий перехід у сфері підтримки ВДЕ від традиційних інструментів, таких як зелені тарифи, до нових форм, значну вагу серед яких набуває та продовжить набувати контракт на різницю цін. Проаналізовано досвід країн-членів ЄС з впровадження цього інструменту.

Визначено, що Закон України «Про ринок електричної енергії» з 2022 року передбачає аналог контракту на різницю цін, а саме «договір про надання послуги із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел енергії». При цьому зроблено висновок, що в українському законодавстві, цей інструмент ще не набув тих форм, які необхідні для забезпечення реалізації цілей розвитку відновлювальних джерел енергії та зменшення викидів вуглекислого газу.

Ключові слова: енергетика, право ЄС, відновлювальна енергетика, контракт на різницю цін, Європейський зелений курс, REPowerEU, Fit for 55.

Постановка проблеми. Плавний перехід схем підтримки відновлювальних джерел енергії ЄС та інших країн від зелених тарифів до інших інструментів, серед яких важливу роль грає контракт на різницю цін, вимагає більшої уваги, в тому числі в контексті розвитку української відновлювальної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері відновлювальної енергетики, в тому числі в юридичному аспекті проводяться такими вченими як С. Д. Білоцький, І. І. Дороніна, Г. Г. Гелетуха, Т. А. Железна, В. Омельченко, С. А. Свірко, А. П. Вершинін, та ін. Однак відсутні дослідження, які б детальніше розкривали тему контрактів на різницю цін. Серед зарубіжних дослідників цій темі приділяли увагу Agnieszka Ason, Julio Dal Poz та ін.

Постановка завдання. Метою статті є порівняння правового регулювання контракту на різницю цін в Європейському Союзі та Україні.

Виклад основного матеріалу. З ухваленням у 2009 році Директиви 2009/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел [1], вперше з'явилися обов'язкові цілі щодо відновлюваної енергії для всіх держав-членів ЄС. За цим документом загальна ціль Європейського Союзу (ЄС) – 20% частки енергії з відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) у кінцевому споживанні енергії у 2020 році.

Спираючись на цілі у 20% на 2020 рік, Директива (ЄС) 2018/2001 про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел [2] встановила нову обов'язкову цілі щодо відновлюваної

енергії для ЄС на 2030 рік у розмірі щонайменше 32% із застереженням про можливий перегляд у бік збільшення до 2023 року.

У листопаді 2019 року парламент оголосив надзвичайну кліматичну ситуацію, попросивши Європейську комісію адаптувати всі свої пропозиції відповідно до цільового показника 1,5 °C для обмеження глобального потепління та забезпечити значне скорочення викидів парникових газів.

У відповідь Комісія оприлюднила Європейський зелений курс [3], дорожню карту для того, щоб Європа стала кліматично нейтральним континентом до 2050 року.

Європарламент ухвалив «Європейський закон про клімат» 2021 року, який робить юридично обов'язковою ціль щодо скорочення викидів на 55% до 2030 року (порівняно з 1990 роком) та кліматичної нейтральності до 2050 року [4].

14 липня 2021 року Комісія представила нові кліматичні цілі Європи до 2030 року, включаючи пропозицію щодо внесення змін до Директиви про відновлювані джерела енергії. До 2030 року вона прагнула збільшити цільовий показник у 32% до щонайменше 40% ВДЕ в загальному енергетичному балансі ЄС. [5]

18 травня 2022 року Комісія опублікувала план REPowerEU [6], який встановлює ряд заходів для швидкого зменшення залежності ЄС від російського викопного палива задовго до 2030 року шляхом прискорення переходу на чисту енергію. План REPowerEU базується на трьох стовпах: енергозбереження, виробництво чистої енергії та диверсифікація енергопостачання ЄС. У рамках розширення використання ВДЕ в електроенергетиці, промисловості, будівлях і транспорті Комісія запропонувала збільшити ціль у директиві до 45% до 2030 року.

Переглянута Директива щодо відновлюваних джерел енергії ЄС/2023/2413 [7] підвищує обов'язкову ціль ЄС щодо використання ВДЕ до 2030 року мінімум до 42,5%, порівняно з попередньою цільовою величиною в 32%, з прагненням досягти 45%. Це означає майже подвоєння існуючої частки відновлюваної енергії в ЄС. Директива набула чинності в усіх країнах ЄС 20 листопада 2023 року.

Щоб ЄС міг досягти мети до 2030 року, у 2023 році ЄС програму, відому як Fit for 55 [8], яка включає 13 взаємопов'язаних переглянутих законів і шість законів про клімат і енергетику.

Враховуючи зростання амбіцій в рамках Європейського зеленого курсу та плану REPowerEU, національні схеми підтримки залишаються важ-

ливим інструментом для стимулювання подальших інвестицій у сектор. Ці заходи державного втручання мають бути ретельно розроблені, щоб не спотворювати функціонування енергетичного ринку та не призводити до підвищення вартості енергії для європейських домогосподарств і підприємств.

Директива 2009/28/ЄС вимагала подання кожною державою-членом Національних планів дій щодо відновлюваної енергетики. Дії та схеми підтримки, які планувала впровадити кожна держава-член, мали узгоджуватися з низкою правил щодо адміністрування, сертифікації, доступу до мережі тощо. Однак те, яка регуляторна чи допоміжна політика використовується для досягнення мети ВДЕ на національному рівні, було залишено на власний розсуд країн членів.

Відповідно до ст. 3 Директиви (ЄС) 2018/2001 схеми підтримки електроенергії з ВДЕ повинні бути розроблені таким чином, щоб максимізувати інтеграцію електроенергії з ВДЕ на ринок електроенергії, забезпечити реагування виробників відновлюваної енергії на цінові сигнали ринку та максимізувати їхні ринкові доходи.

З цією метою у рамках схем прямої цінової підтримки підтримка повинна надаватися у формі ринкової премії, в тому числі, змінної або фіксованої. Держави-члени повинні забезпечити, щоб підтримка електроенергії з ВДЕ надавалася у відкритий, прозорий, конкурентний, недискримінаційний і результативний за витратами спосіб.

Таким чином, Директива (ЄС) 2018/2001 не встановлює обов'язкових форм підтримки. Але свідчить про відхід від практики зелених тарифів та концентрації на конкурентних процедурах. Винятки існують для невеликих установок і демонстраційних проєктів, а також для периферійних регіонів і невеликих островів.

Субсидії та інші економічні та правові стимули відіграватимуть важливу роль у: (i) прискорення розгортання чистої енергії та енергоефективних рішень; та (ii) скорочення використання викопного палива.

Існують різні типи механізмів підтримки відновлюваної енергії. Класично найбільш використовуваною схемою були зелені тарифи. Вони поступово стали звичним способом для підтримки зростання установок відновлюваної енергії в багатьох країнах. Зелений тариф гарантує фіксовану ставку на електроенергію, вироблену з відновлюваних джерел (вищу ринкової) протягом певного часу.

Недоліки зелених тарифів починають проявлятися по мірі розвитку технології і скорочення витрат на виробництво енергії. Це означає, що уряди можуть сплачувати занадто високі тарифи, і надання розробникам несподіваного прибутку, який спотворює ринок. Іншим обмеженням зеленого тарифу є те, що урядам важко прогнозувати та обмежувати кількість проектів, які можуть відповідати вимогам, і загальна виробнича потужність, яка буде розроблена. При збільшенні частки ВДЕ витрати пропорційно зростають. Країни, які намагалися виправити цю ситуацію ретроспективно (наприклад, Іспанія), створили численні судові спори, що ілюструють ризики регуляторних змін щодо державної підтримки.

Останнім часом популярності набуває такий інструмент підтримки як «контракти на різницю» (“contract for difference” або CfD). CfD застосовуються як на фінансових, так і на енергетичних ринках. Вони є гарним інструментом управління ризиками у впровадженні проектів з відновлювальної енергетики, а також слугують для забезпечення підтримки нових технологій і заохочення бажаної поведінки, наприклад інвестицій приватних акторів у розвиток ВДЕ.

Немає єдиного визначення CfD, і іноді проводяться відмінності між різними формами. У даному випадку варто звернути увагу на двосторонній CfD. Європейська комісія пояснила цю концепцію наступним чином: *«Двосторонній договір на різницю – це договір, укладений між виробником електроенергії і публічною організацією, як правило, держава, яка встановлює індикативну ціну, як правило на відповідному тендері. Виробник продає електроенергію на ринку, але потім розраховується з різниця між ринковою ціною та індикативною ціною. Таким чином, це дозволяє виробнику отримувати стабільний дохід за вироблену ним електроенергію, при цьому часом це забезпечує обмеження доходу для генеруючих компаній, коли ринкові ціни високі. У двосторонніх CfD, якщо ринкова ціна нижча індикативну ціну, виробник отримує різницю; якщо ринкова ціна вища за індикативну ціну, виробник сплачує різницю.»*

Визначальною особливістю CfD є різниця між ринковою ціною та індикативною ціною наперед погодженою з контрагентом.

CfD дозволяють створювати нові проекти з відновлюваної генерації, щоб уникнути нестабільності оптових ринків електроенергії і досягти стабільного довгострокового профілю доходу протягом терміну дії контракту. Стабільний і перед-

бачуваний довгостроковий профіль доходу може бути бажаним з кількох причин. У випадку відновлюваної енергетики цей стабільний профіль доходу полегшує виконання цих проектів за допомогою структури проектного фінансування, тобто фінансування за допомогою кредитних коштів, залучених спеціально під проект.

Виділяють такі переваги CfD перед іншими механізмами підтримки:

- 1) краще використання бюджетних коштів,
- 2) менша операційна складність, і
- 3) покращена справедливість для споживача.

Ефективніше використання бюджетних коштів відбувається завдяки тому, що державні бюджети, що виділяються на CfD, можна краще спрямувати для стимулювання бажаного розвитку чистих технологій без ризику перевитрати бюджету (як траплялося у випадку зелених тарифів). І забезпечивши стабільний дохід для проектів, CfD дозволяють приватним фінансам відігравати більшу роль у необхідних інвестиціях в нові технології. Велика частина успіху контрактів на різницю (у Великій Британії та інших країнах – завдяки тому, що стабільний профіль доходу в поєднанні з падінням вартості технологій і збільшенням будівельних знань, знизило сприйняття ризику і, отже, створило більшу конкуренцію за інвестиції в нові проекти, зменшуючи премію за ризик, яку вимагають кредиторі. Двома ключовими міркуваннями щодо впровадження CfD є те, як буде фінансуватися схема та як буде керуватися контрактна система.

Фінансування схеми CfD може бути відбуватися або через загальне оподаткування або покладатися лише на споживачів електроенергії через тарифи. Друге міркування щодо впровадження та введення в дію схеми підтримки CfD це вибір, який політики мають зробити між наявністю певної, як правило, публічної організації, що буде оплачувати програму підтримки, коли ціни низькі, або отримувати платежі від виробників, коли ціни високі, або Наразі ринкові інструменти для захисту споживачів від цього підвищення цін і виробників від загальної волатильності обмежені, оскільки форвардним ринкам бракує доступності та ліквідності. [9]

У відповідь на потребу збільшення частки ВДЕ при збереженні вартості електроенергії на прийнятному рівні для споживачів, Європейська комісія (ЕК) працює над швидким реформуванням європейського ринку електроенергії, що призвело до підписання тимчасової угоди між ЕК, Європейським парламентом та Радою від 14

грудня 2023 року [10]. Угода передбачає, що підтримка технологій ВДЕ (та ядерної енергетики) має здійснюватися у формі двосторонніх контрактів на різницю цін (CfD) або еквівалентних схем (з тим самим ефектом, що й CfD) для нових інвестицій та для відновлення потужності, розширення потужності або продовження терміну служби існуючих установок. Доходи від CfD мають бути перерозподілені між кінцевими споживачами або можуть бути використані для «фінансування витрат на схеми прямої підтримки цін або інвестицій для зменшення витрат на електроенергію для кінцевих споживачів». Щоб забезпечити юридичну визначеність для поточних проєктів, CfD мають бути впроваджені лише після перехідного періоду тривалістю три роки після набуття чинності регулюванням (тобто з 2027 року), а для офшорних гібридних активів, підключених до двох або більше зон торгів. Угода між ЄК, Європейським парламентом та Радою ЄС була досягнута після жвавої дискусії про майбутню роль CfD на європейських ринках електроенергії, яка була ініційована пропозицією ЄК у березні 2023 року визначити CfD як бажаний тип підтримки технологій ВДЕ. Наразі уряди сприяють інвестиціям у ВДЕ за допомогою різноманітних механізмів, але останнім часом CfD стали одним із важливих інструментів для великих проєктів відновлюваної енергетики.

Враховуючи обов'язкові положення реформи ринку електроенергії та численний позитивний досвід використання CfD у різних європейських країнах, очікується, що багато держав-членів розпочнуть впроваджувати CfD для підтримки ВДЕ. Наразі двосторонні CfD були використані на більш ніж 200 аукціонах у десяти європейських країнах, а саме: Данії, Франції, Греції, Угорщині, Ірландії, Італії, Польщі, Португалії, Іспанії та Великій Британії. Наразі CfD є переважно європейським явищем, оскільки для них потрібні ліквідні ринки електроенергії. Але також деякі схеми в США мають схожі характеристики. Використання CfD з часом зросло. Наприклад, у 2016 році було проведено лише близько 13 аукціонів на CfD, тоді як у 2021 році їх кількість зросла майже до 50. Останніми роками CfD використовувалися приблизно в половині всіх процесів розподілу схем конкурентної підтримки. Десять європейських країн, які використовують (двосторонні) CfD, впровадили їх дуже диференційованим чином. Жодна реалізація не схожа на жодну іншу. Підтримка в основному була зосереджена на виплатах, часто без пунктів

про повернення грошей (що робить їх односторонніми схемами). [11]

Закон України «Про ринок електричної енергії» [14] з 2022 року передбачає аналог CfD, а саме «*договір про надання послуги із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел енергії*» (далі – ДЗС). Саме поняття в законодавстві України було введено ще в серпні 2022 року, але в 2023 в законі зафіксовано саме для виробників з ВДЕ. Так, ч. 7 ст. 70 вищезазначеного закону встановлює, що деякі суб'єкти ринку відновлювальної можуть укласти ДЗС із споживачем, електропостачальником або трейдером.

ДЗС, повинен визначати:

1) об'єкт електроенергетики або чергу будівництва електричної станції (пусковий комплекс) об'єкта електроенергетики, щодо якого укладається договір суб'єктом господарювання, який має намір продавати електричну енергію з альтернативних джерел, або виробником електричної енергії з альтернативних джерел;

2) індикативний показник ціни на електричну енергію на ринку електричної енергії України;

3) допустимі верхній та нижній граничні рівні можливого коливання значень індикативного показника ціни на електричну енергію, в межах якого послуга не надається;

4) порядок узгодження сторонами обсягу електричної енергії, щодо якого надається послуга;

5) періодичність надання послуги;

6) порядок визначення вартості послуги;

7) порядок здійснення оплати послуг за договором;

8) зобов'язання суб'єкта господарювання, який має намір продавати електричну енергію, вироблену на об'єкті електроенергетики або через його будівництва (пусковому комплексу), щодо будівництва та введення в експлуатацію такого об'єкта електроенергетики або черги будівництва електричної станції (пускового комплексу) об'єкта електроенергетики у термін, встановлений договором;

9) зобов'язання сторін договору щодо виконання вимог законодавства до учасників ринку електричної енергії;

10) інші права та обов'язки, відповідальність сторін;

11) дату початку надання послуги за договором;

12) строк дії договору, підстави та порядок його дострокового припинення;

13) інші умови за згодою сторін договору.

Таким чином, бачимо що в законодавстві України був впроваджений не термін «контракт на різницю», а термін «договір про надання послуги із забезпечення стабільності ціни». Як видається, це було зроблено для того, щоб не розглядати цей договір як фінансовий інструмент (дериватив), і не вводити його в поле регулювання Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та юрисдикцію НКЦПФР.

Висновки. Як висновок можна констатувати, що в законодавстві ЄС відбувається чіткий перехід у сфері підтримки ВДЕ від традиційних інструментів, таких як зелені тарифи, до нових форм, значну вагу серед яких набуває та продовжить набувати контракт на різницю. В той же

час, в українському законодавстві, цей інструмент ще не набув тих форм, які необхідні для забезпечення реалізації цілей розвитку ВДЕ та зменшення викидів вуглекислого газу. На даний момент в законодавстві України він хоч і передбачений, і навіть встановлено, що він є «видом підтримки», на даний момент немає власне зобов'язань держави когось підтримувати цим механізмом, тобто компенсувати різницю цін між ринковими цінами та індикативною ціною. Немає також механізму формування індикативної ціни, не впроваджений конкурсний механізм для укладення договорів на різницю та встановлення на таких конкурсах відповідної індикативної ціни.

Список літератури:

1. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0028>
2. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02018L2001-20240716>
3. The European Green Deal. (2019). European Commission. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_enh
4. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 Establishing the Framework for Achieving Climate Neutrality and Amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>
5. European Commission (2021). Commission presents Renewable Energy Directive revision. https://commission.europa.eu/news/commission-presents-renewable-energy-directive-revision-2021-07-14_en
6. European Commission. (2022). REPowerEU Plan. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483>
7. Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L2413&qid=1699364355105>
8. European Commission. (2023). Press release. Commission welcomes completion of key 'Fit for 55' legislation, putting EU on track to exceed 2030 targets. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_4754
9. Ason, A., & Dal Poz, J. (2024). Contracts for Difference: the Instrument of Choice for the Energy Transition. Oxford Institute for Energy Studies.
10. European Commission. (2023). Press release. Reform of electricity market design: Council and Parliament reach deal. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/reform-of-electricity-market-design-council-and-parliament-reach-deal/>
11. Florence School of Regulation, "Contracts-for-Difference to support renewable energy technologies: Considerations for design and implementation", 2024. <https://fsr.eui.eu/publications/?handle=1814/76700#:~:text=A%20key%20design%20question%20for,private%20capital%20for%20renewable%20energy>
12. European Commission. (n.d.). 2030 climate targets. Official website of the European Union. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2030-climate-targets_en
13. European Commission. (2024). Questions and Answers on the revision of the EU's internal electricity market design. Official website of the European Union. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ganda_23_1593
14. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення 30.10.2024).

**Shvorak O.M. LEGAL REGULATION OF THE CONTRACT FOR DIFFERENCE
IN THE EU AND UKRAINE**

The article examines the evolution of EU legislation to support renewable energy through the prism of the adoption of Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy produced from renewable sources, Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources, as well as subsequent amendments to Directive (EU) 2023/2413. The EU's goals for the development of renewable energy sources and emission reduction in the European Green Deal, the REPowerEU plan and the Fit for 55 plan are analyzed. It is established that Directive 2009/28/EC left it to the discretion of the Member States to choose which regulatory or auxiliary policies are used to achieve the RES objective at the national level. Subsequently, Directive (EU) 2018/2001 already establishes requirements for a scheme to support electricity from RES, including that support for electricity from RES is provided in an open, transparent, competitive, non-discriminatory and cost-effective manner. It is found that subsidies and other economic and legal incentives will play an important role in accelerating the deployment of clean energy and energy-efficient solutions and reducing the use of fossil fuels. And also that within the framework of this process, there is a clear transition in the field of RES support from traditional instruments, such as green tariffs, to new forms, among which the contract for difference is gaining and will continue to acquire significant weight. The experience of the EU member states in the implementation of this tool is analyzed. It is determined that the Law of Ukraine "On the Electricity Market" from 2022 provides for an analogue of a contract for difference, namely "an agreement on the provision of services to ensure the stability of the price of electricity produced from alternative energy sources". At the same time, it is concluded that in the Ukrainian legislation, this tool has not yet acquired the forms that are necessary to ensure the implementation of the goals of the development of renewable energy sources and the reduction of carbon dioxide emissions.

Key words: energy, EU law, renewable energy, contract for difference, European Green Deal, REPowerEU, Fit for 55.

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 323:327:351.746 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/23>

Стефанчук Р.О.

Верховна Рада України

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті розглянуто роль міжнародної фінансової допомоги у відновленні економічних, соціальних та політичних структур постконфліктних держав і значення міжнародної фінансової допомоги для підтримки національних інтересів України й ключових напрямів її розвитку в період повоєнного відновлення. Підкреслюється важливість міжнародної допомоги як додаткового джерела фінансування держав, які стикаються з дефіцитом внутрішніх ресурсів. Акцентовано, що міжнародна фінансова допомога не лише компенсує розрив у заощадженнях і торгівлі, але й стимулює економічне зростання за умов її цільового використання й ефективного управління.

Ретроспективний аналіз демонструє ефективність Плану Маршалла в післявоєнному відновленні Західної Європи, підкреслюючи його роль у стимулюванні реформ, що стали фундаментом сталого розвитку. У статті також розглянуто досвід Республіки Корея, яка завдяки орієнтації на експорт й ефективності мобілізації ресурсів досягла високих темпів економічного зростання у повоєнний період.

Сучасні емпіричні дослідження підтверджують, що міжнародна фінансова допомога може позитивно впливати на економічне зростання, але її ефективність значною мірою залежить від умов надання допомоги, стабільності, ефективного врядування та міцних інституцій. Аналізується обґрунтованість умовності міжнародної фінансової допомоги, яка заохочує реципієнтів до проведення структурних реформ і зміцнення інституційної спроможності.

Окрему увагу приділено досвіду України, яка, починаючи з 2014 року, отримує міжнародну фінансову допомогу у вигляді програм макрофінансової підтримки ЄС, а також інструменту Ukraine Facility (з лютого 2024 року). Деталізовано, що ці програми сприяли започаткуванню та продовженню реформ у сферах антикорупції, енергетики, публічних закупівель, судової системи та інтеграції України до ЄС. Акцентовано увагу на умовах надання міжнародної фінансової допомоги, які спрямовані на стимулювання досягнення макроекономічної стабільності, модернізації державних інституцій і впровадження європейських стандартів.

Узагальнено, що міжнародна фінансова допомога є важливим інструментом повоєнного відновлення. Умови її отримання – ефективне управління ресурсами з боку реципієнта, цільове використання допомоги на структурні реформи та забезпечення прозорості. Проведений аналіз свідчить, що підтримка у межах програм міжнародної фінансової допомоги та Ukraine Facility не лише сприяє стабілізації економіки, але й наближає Україну до євроінтеграційних цілей.

Зроблено висновок, що міжнародна фінансова допомога, за умови її правильної організації, відіграє ключову роль у подоланні викликів повоєнного відновлення та забезпеченні довгострокового економічного зростання постконфліктних держав.

Ключові слова: міжнародна фінансова допомога, повоєнне відновлення, програми макрофінансової допомоги, інструмент підтримки, умови надання міжнародної фінансової допомоги.

Постановка проблеми. 3 лютого 2022 року Україна зіштовхнулася з безпрецедентним рівнем безпекових, економічних та фінансових викликів. За оцінками Міжнародного валютного фонду (МВФ) дефіцит державного бюджету України до 2027 року становитиме 75,1 млрд євро [1]. Отже, міжнародна фінансова допомога відіграє вирішальну роль у забезпеченні бюджетної ліквідності та збереженні макрофінансової стабільності в державі. Враховуючи рівень завданої війною шкоди, роль міжнародної фінансової допомоги у процесі повоєнного відновлення буде також значною.

За оцінками різних міжнародних організацій та установ, витрати на відновлення та повоєнну відбудову вже обчислюються сотнями мільярдів доларів. У лютому 2024 року Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй, Європейська комісія та Уряд України опублікували оновлену Оперативну оцінку збитків та потреб (Third Rapid Damage and Needs Assessment, RDNA3), у якій описується масштаб збитків і втрат, завданих внаслідок збройної агресії РФ проти України, а також масштаби повоєнного відновлення. Оцінка передбачає, що потреби України у повоєнному відновленні протягом наступного десятиліття становитимуть 486 млрд дол. США, порівняно з 411 млрд дол. США, про які йшлося у попередньому звіті (RDNA2). Невідкладні потреби у відновленні та реконструкції у 2024 році, включаючи енергетику, транспорт, житло та соціальну інфраструктуру, оцінюються в 15 млрд дол. США [2]. Варто також розуміти, що будь-які часові рамки довгострокового відновлення та реконструкції залежатимуть від траєкторії війни, сталості фінансування та спроможності держави абсорбувати й координувати значні обсяги міжнародної фінансової допомоги.

Від початку повномасштабного вторгнення міжнародна фінансова підтримка України трансформувалася у нові механізми та види. Так, лише у 2023 році Україна отримала зовнішнє фінансування на загальну суму 42,5 млрд дол. США. Найбільшим донором зовнішнього фінансування є ЄС, кошти від якого були залучені у рамках масштабної програми макрофінансової допомоги (далі – МФД+) [3]. Крім того, підходи, на яких ґрунтується надання міжнародної фінансової допомоги Україні зараз та, із великою ймовірністю, у майбутньому, відіграватимуть важливу роль у забезпеченні національних інтересів та стратегічних напрямів розвитку України в період повоєнного відновлення. Один із них – це, безпе-

речно, реалізація стратегічного курсу нашої держави на набуття повноправного членства в ЄС [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ролі міжнародної фінансової допомоги у повоєнному відновленні, а також чинникам, які сприяють ефективному використанню таких коштів, приділяли увагу такі закордонні науковці, як Джон Локслі, Гаррі А. Саккі, Ролф ван дер Ховен, Ентоні Шоррокс, Крейг Бернсайд, Девід Доллар. Досвід повоєнного економічного відновлення інших держав та можливість його адаптації до українських реалій вивчали також українські вчені, зокрема І. М. Дашко, Л. В. Михайліченко, А. М. Дідик, Ю. С. Погорелов, О. В. Пустовойт та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу міжнародної фінансової допомоги на забезпечення макрофінансової стабільності та просування реформ, які мають важливе значення для забезпечення національних інтересів України та напрямів її розвитку у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Повоєнний період нерідко передбачає, що держава перебуває у нестабільному стані, а її здатність мобілізувати внутрішні ресурси здебільшого є недостатньою. Такі держави потребують відновлення політичної, економічної та соціальної структури. Тому постконфліктні держави змушені покладатися на міжнародну фінансову допомогу для сприяння повоєнному відновленню.

У державах із низьким рівнем доходу, які не можуть заощаджувати достатньо коштів для фінансування значних інвестицій, іноземна допомога є додатковим джерелом коштів, що допомагає подолати розрив у внутрішніх заощадженнях, стимулює інвестиції і, зрештою, призводить до вищих темпів зростання. Якщо експорт є недостатнім для фінансування необхідного рівня імпорту капітальних товарів, інвестиції та економічне зростання страждають. Знову-таки, іноземна допомога сприяє подоланню цього торговельного розриву і призводить до вищих темпів зростання.

Міжнародна фінансова допомога показала свою дієвість щодо повоєнного відновлення й економічного зростання держав Західної Європи після Другої світової війни. Важлива роль у цьому процесі належала Плану Маршалла. Умови надання допомоги у рамках Плану Маршалла призвели до формування після Другої світової війни «змішаних економік» із більшою часткою «ринку» й меншою часткою «контролю» [5].

Основний урок із Плану Маршалла щодо повоєнного відновлення Західної Європи поля-

гав у тому, що міжнародна фінансова допомога в реконструкції може бути набагато ефективнішою, якщо вона стимулює реформи, які будуть фундаментальними для успішного майбутнього розвитку держави.

Варто зауважити, що міжнародна фінансова допомога є предметом інтенсивних дебатів протягом останніх десятиліть. Емпіричні дослідження щодо зв'язку між міжнародною фінансовою допомогою й економічним зростанням показують різні результати. Закордонні науковці мають різні погляди стосовно того, чи сприяє міжнародна фінансова допомога економічному зростанню. Так, Джон Локслі та Гаррі А. Саккі на прикладі сорока держав за період із 1973 по 2004 рік зазначають, що існує позитивний і суттєвий зв'язок між міжнародною фінансовою допомогою та економічним зростанням в Африці [6]. Ролф ван дер Ховен та Ентоні Шоррокс також поділяють точку зору, що міжнародна фінансова допомога може сприяти економічному зростанню та подоланню бюджетних обмежень [7]. Крейг Бернсайд і Девід Доллар стверджують, що міжнародна фінансова допомога може позитивно впливати на економічне зростання, проте на це також впливають інші чинники: мир, стабільність, виважена політика, міцні інституції та належне врядування в державі-реципієнті. Їхнє дослідження показує, що двостороння допомога має тісний позитивний зв'язок із державним споживанням. Тому вчені рекомендують донорам надавати допомогу, спираючись на міцну економічну політику держави-реципієнта, щоб досягти бажаних результатів. Водночас Крейг Бернсайд і Девід Доллар зауважують, що допомога часто надається за наявності серйозних викривлень у політиці, які знижують граничну продуктивність капіталу та послаблюють стимули для інвестицій. За таких умов фінансова допомога, швидше за все, буде «проїдена», а не інвестована [8]. Закордонні науковці дійшли висновків, що донори міжнародної фінансової допомоги можуть обійти цю проблему, висуваючи певні умови для надання допомоги державам-реципієнтам, або ж вони можуть надавати допомогу пропорційно до прогресу, досягнутого державою-реципієнтом у сфері належного врядування та ефективних інституцій. Крейг Бернсайд і Девід Доллар сформуvalи розуміння важливості обґрунтованої державної політики та міцних інституцій для ефективності міжнародної фінансової допомоги [8].

Необхідно зауважити, що питання ролі міжнародної фінансової допомоги для економічного від-

новлення постконфліктних держав активно обговорюється також в українських наукових колах. Ця проблематика аналізується в окремих колективних монографіях [24] та численних авторських статтях, зокрема в роботах І. М. Дашко, Л. В. Михайліченка [9], А. М. Дідика, Ю. С. Погорелова [10], О. В. Пустовойта [11]. Загалом українські науковці підтримують тезу, що міжнародна фінансова допомога позитивним чином впливає на економічне відновлення держави.

Як вдалий приклад для України розглядається План Маршалла, який є найуспішнішим проектом розвитку минулого століття, враховуючи кількість держав, які змогли вибратися з бідності за його допомогою. Водночас окремі науковці звертають увагу на досвід Республіки Корея (Південна Корея). Як важливий союзник США у Холодній війні, Республіка Корея отримувала значну фінансову допомогу від США. Проте ця допомога не була ключем до її успіху в індустріалізації. Допомога була життєво важливою для корейської держави головним чином у 1950-х роках минулого століття, проте після цього її роль зменшилася [12]. Основним інструментом для швидкого економічного зростання та скорочення бідності стало прискорення темпів зростання ВВП. У 1965–1991 роках темпи зростання ВВП Республіки Корея майже завжди фактично перевищували 7–8 % на рік у, а в окремі періоди – 9 % на рік. Урядом Республіки Корея було обрано стратегію високих темпів зростання економіки і визнано, що така стратегія вимагатиме дуже суттєвого збільшення темпів інвестицій. Однак Республіці Корея не вистачало ресурсів для фінансування цих інвестицій, тому було прийнято рішення залучати необхідну іноземну валюту за рахунок експорту. Отже, досягти високих темпів зростання ВВП значною мірою вдалося завдяки швидкому розширенню експорту. Крім того, орієнтована на зовнішні ринки стратегія, в рамках якої Республіка Корея мала б активно конкурувати на міжнародному ринку, змушувала країну приділяти постійну увагу ефективній мобілізації ресурсів та підвищенню їх продуктивності [13].

Спираючись на історичний досвід та наукові дослідження закордонних й українських науковців, можна дійти висновку, що міжнародна фінансова допомога відіграє важливу роль у повоєнному відновленні держав. Проте для цього має бути дотримано декілька умов: по-перше, донори мають діяти відповідно до принципу «обумовленості надання допомоги»; по-друге, держава-реципієнт має ефективно використовувати таку фінансову допомогу.

Як свідчать тенденції останніх років і підходи наших закордонних партнерів до реалізації різних інструментів фінансової підтримки, із великою ймовірністю фінансова допомога на повоєнне відновлення будуть обумовлені, тобто надаватимуться, за умови виконання Україною певних зобов'язань. Прикладом обумовлених інструментів підтримки нашої держави з боку міжнародних партнерів є програми макрофінансової допомоги (далі – МФД) Європейського Союзу та інструмент Ukraine Facility. Так, 20 вересня 2024 року, під час свого візиту до Києва, Президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн оголосила пропозицію надати Україні макрофінансову допомогу обсягом до 35 млрд євро на 2024–2025 роки. Своєю чергою рішення Європейської Комісії є частиною ініціативи G7 щодо механізму додаткових кредитів для збільшення надходжень до бюджету України (Extraordinary Revenue Acceleration Loans for Ukraine) [14]. Наведені приклади свідчать про цілеспрямовану та координовану діяльність держав-партнерів щодо надання МФД нашої державі у межах різних інструментів підтримки.

Аналіз програм МФД доводить ефективність використання обумовленої фінансової підтримки держави не лише для збереження макрофінансової стабільності України, а й як важливого інструменту впровадження структурних реформ в Україні. МФД виділяється частинами (траншами) і переважно за умови проведення реформ, визначених в угоді про МФД. Реалізація програми залежить також від дотримання прав людини, верховенства права та ефективних демократичних механізмів у державі-бенефіціарі [15]. Отже, МФД доповнює регулярну допомогу ЄС та сприяє ширшій меті – досягненню збереження стабільності та процвітання за межами ЄС.

Реалізація програм МФД й отримання коштів (траншів) у рамках таких програм сприяє зменшенню певного тиску на державу, пов'язаного із вирішенням проблем платіжного балансу, дозволяє їй розширити фінансовий простір, покращити боргову стійкість і зосередитися на проведенні необхідних реформ. Сприяючи макроекономічному коригуванню, програми МФД можуть мати позитивний соціальний вплив, надаючи державі більше часу та можливостей для усунення першопричин кризи.

Починаючи з 2014 року, Україна була бенефіціаром дев'яти програм МФД:

– 2014–2015 роки – реалізація першої програми МФД у сумі до 610 млн євро (фактично отримано 610 млн євро) [15] і другої програми

МФД у сумі до 1 млрд євро (фактично отримано 1 млрд євро) [16];

– 2015–2018 роки – третя програма МФД у сумі до 1,8 млрд євро (фактично отримано 1,2 млрд євро) [17];

– 2018–2020 роки – четверта програма МФД у сумі до 1 млрд євро (фактично отримано 1 млрд євро) [18];

– 2020–2021 роки – п'ята програма МФД у сумі до 1,2 млрд євро (фактично отримано 1,2 млрд євро) [19];

– 2022 рік – шоста програма МФД у сумі до 1,2 млрд євро [20], сьома програма МФД у сумі до 1 млрд євро [21] та восьма програма МФД у сумі до 5 млрд євро [22] (за результатами реалізації цих програм фактично отримано 7,2 млрд євро);

– 2023 рік – дев'ята програма МФД+ у сумі до 18 млрд євро (фактично отримано 18 млрд євро) [23].

Аналіз умов, необхідних для залучення коштів у рамках перших двох програм МФД, свідчить, що програми сприяли початку важливих реформ у таких сферах, як управління публічними фінансами, енергетика, зовнішня торгівля, фінансові послуги, оподаткування, публічні закупівлі, запобігання та протидія корупції. Наприклад, у зазначених програмах МФД з'явилися умови щодо:

– запровадження всеохоплюючого антикорупційного законодавства згідно з рекомендаціями Групи держав по боротьбі з корупцією (ГРЕКО) й іншими міжнародними стандартами;

– забезпечення подальшого створення системи публічних закупівель, яка базується на принципах прозорості, конкуренції та недискримінації серед учасників торгів;

– підготовки впровадження законодавства ЄС, що стосується фінансових послуг та ін. [15; 16].

Кожна чергова програма продовжувала містити умови щодо здійснення структурних реформ в Україні. У третій програмі МФД з'явилися умови, які передбачали:

– створення Національного антикорупційного бюро, спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного агентства з питань запобігання корупції;

– посилення незалежності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг;

– посилення ефективності конкурентної політики, зокрема обмеження обсягу дискреційних повноважень Антимонопольного комітету України у частині контролю;

– прийняття необхідних змін до законодавства з метою сприяння використанню електронних засобів у публічних закупівлях відповідно до певних актів права ЄС;

– створення електронної системи розкриття інформації про майно посадових осіб [17].

Четверта та п'ята програми МФД сприяли продовженню здійснення вже розпочатих, а також нових структурних реформ, серед яких важливо виділити:

– створення автоматизованої системи верифікації електронних декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування та, таким чином, виявлення й запобігання корупції;

– використання системи логічного та арифметичного контролю декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування;

– забезпечення роботи Вищого антикорупційного суду України, зокрема шляхом відбору кваліфікованих та незалежних суддів;

– прийняття закону про боротьбу з відмиванням грошей відповідно до зобов'язань України у сфері європейської інтеграції;

– реформування податкової та митної адміністрацій;

– внесення змін до законодавства у частині створення нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а також створення Комісії з питань етики, наділеної повноваженнями здійснювати одноразову оцінку доброчесності та етичності членів Вищої ради правосуддя [18; 19].

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну програма МФД+ показала свою актуальність і гнучкість, дозволяючи ЄС надавати значну короткострокову фінансову підтримку Україні за надзвичайних обставин, одночасно сприяючи продовженню реформ, спрямованих, зокрема, на інтеграцію України до ЄС, включаючи антикорупційну та судову реформи, дотримання верховенства права, належне управління та модернізацію національних інституцій [23].

У рамках програми МФД, яка реалізовувалася в 2023 році, Україна отримала більше пільгових позик порівняно з попередніми програмами з максимальним терміном погашення 35 років, який розпочнеться із 2033 року. Також за запитом України ЄС надає субсидію щодо процентної ставки та звільнення від адміністративних витрат, пов'язаних із запозиченням і наданням позики [24].

Досвід реалізації дев'яти попередніх МФД доводить, що фінансова підтримка у межах цих

програм, а також програм МВФ та Світового банку, дозволяла Україні вчасно і в повному обсязі виконувати боргові зобов'язання, не допускаючи дисбалансу макроекономічної і фінансової ситуації у державі. Також програми МФД були важливим стимулом для проведення реформ, що наближають Україну до ЄС.

Підписання 4 грудня 2024 року нового Меморандуму про взаєморозуміння і Кредитної угоди між Україною та ЄС щодо залучення макрофінансової допомоги у сумі до 35 млрд євро (десята програма МФД) [25] посилюватиме не лише економічну стабільність нашої держави у період повоєнного відновлення, але й сприятиме проведенню важливих реформ. Положення Меморандуму налічують 14 заходів (умов), від реалізації яких буде залежати залучення коштів у рамках нової програми, зокрема у таких сферах, як макрофінансова стабільність, державні підприємства, державне управління, енергетика, верховенство права та боротьба з корупцією, оборонна промисловість [25].

Крім того, враховуючи масштаб і складність майбутніх викликів, пов'язаних із війною та повоєнним відновленням, інституції ЄС прийняли довгострокове рішення, яке забезпечить належну координацію й ефективне використання фінансування, збереже зв'язок між повоєнним відновленням та стратегічним курсом України. Так, на 2024–2027 роки ЄС схвалив новий інструмент фінансової підтримки – Ukraine Facility. Він буде одним з елементів, які повинні задовольнити як короткострокові потреби у відновленні, так і середньострокову реконструкцію та модернізацію України. Ukraine Facility – це гнучкий інструмент, адаптований до безпрецедентних викликів підтримки держави, яка перебуває у стані війни, забезпечуючи при цьому передбачуваність, прозорість та підзвітність використання коштів. Загальний обсяг фінансової допомоги, яку Україна зможе отримати, складає 50 млрд євро, 33 млрд євро від загальної суми буде надано у вигляді позик, які фінансуватимуться за рахунок випуску облігацій ЄС, а 5,27 млрд євро – у вигляді грантів [26]. Незмінною умовою для отримання коштів у рамках нового інструменту залишається виконання Україною узгоджених сторонами зобов'язань із впровадження реформ.

Отже, підтримка у вигляді грантів та кредитів надаватиметься лише за умови виконання індикаторів (зобов'язань) Плану для Ukraine Facility, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року

№ 244-р [27], схваленого Європейською Комісією та затвердженого Радою Європейського Союзу. План для Ukraine Facility є вдалим прикладом того, коли впровадження реформ та інвестиційних індикаторів може стимулювати як зовнішню бюджетну підтримку, так і залучення фінансування й інвестицій для приватного сектору. Крім того, реалізація індикаторів (зобов'язань), визначених у зазначеному документі, сприяє виконанню Україною євроінтеграційних зобов'язань та наближає нашу державу до членства в ЄС.

Загалом інструмент Ukraine Facility є надійною основою для підтримки відновлення та розвитку України, пропонуючи значні можливості для приватних інвесторів. Дотримуючись стандартів ЄС та використовуючи стабільність і передбачуваність, які можуть бути забезпечені виконанням індикаторів (зобов'язань) Плану для Ukraine Facility, інвестори можуть відігравати вирішальну роль у повоєнному відновленні України. Крім того, МФД відіграє значну роль у створенні ресурсної складової Концепції державного регулювання економіки в післявоєнний період [28, с. 66–67].

Висновки. Русійною силою економічного зростання, серед іншого, є нагромадження капіталу. У державах із низьким рівнем доходу, які не можуть заощаджувати достатньо коштів для фінансування значних інвестицій, міжнародна фінансова допомога є додатковим джерелом коштів, що компенсує нестачу у внутрішніх заощадженнях, стимулює інвестиції і, зрештою, призводить до вищих темпів зростання.

Історична ретроспектива та сучасні наукові дослідження ілюструють, що обумовленість міжнародної фінансової допомоги є важливим фактором, який сприяє використанню цієї допомоги не лише як інструменту для макроекономічної стабільності в кризові періоди, а й чинить вагомий вплив на забезпечення національних інтересів та стратегічних напрямів розвитку, зокрема євроінтеграцію України.

Україна перебуває у складній економічній ситуації, а потреба в коштах на повоєнне відновлення за попередніми підрахунками складає 486 млрд дол. США, що значно контрастує з Планом Маршалла щодо відновлення Західної Європи після Другої світової війни, який оцінюється приблизно у 130 млрд дол. США у нинішньому еквіваленті [29]. Зважаючи на такі потреби у фінансуванні, успішне відновлення економіки нашої держави неможливе без ефективного залучення й координації міжнародної фінансової допомоги, включаючи кредити, гранти та інвестиції.

Враховуючи поточні тенденції щодо надання МФД, допомога Україні на повоєнне відновлення ймовірніше за все буде надаватися за умови виконання певних індикаторів (зобов'язань), зокрема проведення реформ у сферах верховенства права, енергетики, завершення судової реформи, боротьби з корупцією, забезпечення ефективного врядування та ін. Проте варто враховувати, що значним ризиком реалізації різних інструментів МФД залишається незаконне використання коштів, що підриває довіру міжнародних партнерів до нашої держави. Тому важливо впровадити сучасні інструменти фінансового менеджменту й забезпечити прозорі механізми звітності, які відповідатимуть міжнародним стандартам.

Україна також має продемонструвати, що така «іноземна інвестиція» окупиться з точки зору безпеки та процвітання як для ЄС, так і для США та інших партнерів. Наприклад, План Маршалла надав США тривалу геостратегічну цінність завдяки економічному зростанню Західної Європи. Підтримка України сьогодні має принести таку саму тривалу цінність західній спільноті – процвітаюча держава, яка дотримується верховенства права та є достатньо стійкою, щоб стати оплотом Заходу проти росії. У підсумку успіх повоєнного відновлення України може стати потужним позитивним прецедентом для заохочення більш мирного міжнародного порядку.

Список літератури:

1. International Monetary Fund. Ukraine: Fourth Review of the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, Request for Modifications of a Performance Criterion, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/06/28/Ukraine-Fourth-Review-of-the-Extended-Arrangement-under-the-Extended-Fund-Facility-Request-551207> (дата звернення: 25.10.2024).
2. Ukraine Third Rapid Damage and Needs Assessment RDNA3. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
3. Джерелами фінансування державного бюджету у 2023 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Carpatas%20-%20Financing_ua_v29122023.pdf (дата звернення: 23.10.2024).

4. Конституція України: від 28 червня 1996 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2024).
5. Bradford De Long J., Eichengreen B. The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program. Working Paper № 3899. 1991. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3899/w3899.pdf (дата звернення: 25.10.2024).
6. Loxley J., Sackey H. A. *Aid Effectiveness in Africa*. 2008. P. 163-199. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-8268.2008.00181.x> (дата звернення: 25.10.2024).
7. Van der Hoeven R., Shorrocks A. Perspectives on growth and poverty. 2004. URL: <https://collections.unu.edu/eserv/UNU:2550/nLib928081091X.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
8. Burnside C., Dollar D. Aid, Policies, and Growth: Revisiting the Evidence. 2004. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/992381468780325835/pdf/wps3251Aid.pdf> (дата звернення: 26.10.2024).
9. Дашко І. М., Михайліченко Л. В. Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів і воєн: невтрачені можливості для України. *Науковий вісник Ужгородського Університету*, 2024. № 1(63). URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/302845> (дата звернення: 23.10.2024).
10. Дідик А. М., Погорелов Ю. С. Міжнародний досвід післявоєнного розвитку економіки: уроки для України. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2023. Випуск 5. № 1. С. 269–282. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/smeu/vsi-vypusky/vypusk-5-nomer-1-2023/mizhnarodnyy-dosvid-pislyavoynogo-rozvytku-ekonomiky-uroky> (дата звернення: 23.10.2024).
11. Пустовойт О. В. Повоєнна економіка України: міжнародна допомога та політика зростання. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 75–98. URL: http://eip.org.ua/?page_id=523&aid=880 (дата звернення: 23.10.2024).
12. Minns J. Of miracles and models: the rise and decline of the developmental state in South Korea. *Third World Quarterly*. 2001. Vol. 22. No 6. P. 1025–1043. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12303107.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
13. Republic of Korea: Four Decades of Equitable Growth. Worldbank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/ru/307551468752966588/pdf/307810KOR0Poverty01see0also0307591.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
14. Пропозиція Єврокомісії: 35 млрд євро макрофінансової допомоги для України на безповоротній основі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/propozytsiia-ievrokomisii-35-mlrd-ievro-makrofinansovoi-dopomohy-dlia-ukrainy-na-bezprovornitii-osnovi> (дата звернення: 28.10.2024).
15. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 610 мільйонів євро) від 26 березня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003#Text (дата звернення: 28.10.2024).
16. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1 мільярда євро) від 12 травня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004#Text (дата звернення: 28.10.2024).
17. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1,8 мільярда євро) від 22 травня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_015#Text (дата звернення: 28.10.2024).
18. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1 млрд євро) від 14 вересня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-18#Text (дата звернення: 28.10.2024).
19. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1,2 млрд євро) від 23 липня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-20#Text (дата звернення: 28.10.2024).
20. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (макрофінансова допомога Україні на суму до 1,2 млрд євро) від 03 березня 2022 року. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20\(%D0%9C%D0%A4%D0%94-6\)%20UA.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20(%D0%9C%D0%A4%D0%94-6)%20UA.pdf) (дата звернення: 28.10.2024).
21. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (виняткова макрофінансова допомога Україні на суму до 1 млрд євро) від липня 2022 року. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20\(%D0%9C%D0%A4%D0%94-7\)%20\(UA\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20(%D0%9C%D0%A4%D0%94-7)%20(UA).pdf) (дата звернення: 28.10.2024).

22. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (виняткова макрофінансова допомога Україні на суму до 5 млрд євро) від 03 жовтня 2022 року. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20\(%D0%9C%D0%A4%D0%94-8\)%20UA.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20(%D0%9C%D0%A4%D0%94-8)%20UA.pdf) (дата звернення: 28.10.2024).

23. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором щодо Інструменту надання підтримки Україні на 2023 рік (макрофінансова допомога+) до 18 мільярдів євро від 16 січня 2023 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%95%D0%9C%D0%9E_%D0%BF%D0%BE_%D0%9C%D0%A4%D0%94-9_%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_UA_2%20%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8.pdf (дата звернення: 28.10.2024).

24. Кредитна угода між Україною як Позичальником та Національним банком України як агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором щодо макрофінансової допомоги + для України від 16 січня 2023 року. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%9C%D0%A4%D0%94-9_\(UA\)%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%9C%D0%A4%D0%94-9_(UA)%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf) (дата звернення: 28.10.2024).

25. Міністр фінансів підписав Меморандум про взаєморозуміння та Кредитну угоду з ЄС щодо залучення до 35 млрд євро макрофінансової допомоги. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minister_of_finance_signed_memorandum_of_understanding_and_loan_agreement_with_the_eu_to_attract_up_to_eur_35_billion_of_macro-financial_assistance-4927

26. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj> (дата звернення: 28.10.2024).

27. План України: схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

28. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. Т. 2 : Економічна безпека держави, стимулювання і підтримка економіки / відп. ред. Бершеда Є. Р.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 350 с.

29. Steil B., Della Rocca B. It Takes More than Money to Make a Marshall Plan. Council on Foreign Relations, 2018. URL: <https://www.cfr.org/blog/it-takes-more-money-make-marshall-plan> (дата звернення: 28.10.2024).

Stefanchuk R.O. THE IMPACT OF INTERNATIONAL FINANCIAL ASSISTANCE ON ENSURING NATIONAL INTERESTS AND STRATEGIC DIRECTIONS OF UKRAINE'S DEVELOPMENT IN THE PERIOD OF POST-WAR RECOVERY

The role of international financial assistance in the restoration of economic, social and political structures of post-conflict states and the importance of international financial assistance in supporting Ukraine's national interests, as well as its development key areas during the post-war recovery are considered. The importance of international assistance as an additional source of funding for states facing domestic resources shortage is emphasised. It is highlighted that international financial assistance not only compensates for the gap in savings and trade but also stimulates economic growth, provided that it is used for its intended purpose and is managed effectively.

A retrospective analysis demonstrates the Marshall Plan effectiveness in the post-war recovery of Western Europe, emphasising its role in stimulating reforms that have become the foundation for sustainable development. The article also examines the experience of the Republic of Korea, which, due to its export orientation and efficient resource mobilisation, achieved high economic growth in the post-war period.

Current empirical research confirms that international financial assistance can have a positive impact on economic growth but its effectiveness largely depends on the conditions of assistance, stability, good governance and strong institutions. The author analyses justification of the conditionality of international financial assistance which encourages recipients to carry out structural reforms and strengthen institutional capacity.

Particular attention is paid to the experience of Ukraine, which, since 2014, has been receiving international financial assistance in the form of EU macro-financial support programmes and the Ukraine Facility (since February 2024). It is detailed that these programmes have contributed to the launch and continuation of reforms in the areas of anti-corruption, energy, public procurement, the judiciary and Ukraine's integration into the EU. The article is focused on the conditions for providing international financial

assistance aimed at stimulating macroeconomic stability, state institutions modernisation and European standards implementation.

The author summarises that international financial assistance is an important tool for post-war recovery. The conditions for its receipt are effective management of resources by the recipient, targeted use of aid for structural reforms and transparency. The analysis shows that support under international financial assistance programmes and the Ukraine Facility not only contributes to economic stabilisation but also brings Ukraine closer to its European integration goals.

It is concluded that international financial assistance, if properly organised, plays a key role in overcoming the post-war recovery challenges and ensuring long-term economic growth in post-conflict states.

Key words: *international financial assistance, post-war recovery, macro-financial assistance programmes, support instrument, conditions for providing international financial assistance.*

Відомості про авторів

- Баско А.В.** – доктор філософії в галузі права, докторант Запорізького національного університету
- Гнедюк В.Л.** – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
- Горбенко Н.О.** – доктор філософії у галузі права, суддя Святошинського районного суду
- Горобець Н.С.** – доктор філософії з права, старша викладачка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету
- Горелова В.Ю.** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових та гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
- Добрянська Н.В.** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
- Завальнюк І.В.** – аспірантка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»
- Коваленко В.В.** – кандидат юридичних наук, докторант відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
- Митрохін Ю.О.** – аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
- Мотрич В.А.** – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
- Патрелюк Д.А.** – кандидат юридичних наук, докторант Донецького державного університету внутрішніх справ
- Потоцький М.М.** – доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ
- Пушкар О.А.** – кандидат юридичних наук, докторант Державного податкового університету
- Рядінська В.О.** – доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України
- Рязанцев Є.В.** – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
- Сердюк В.П.** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
- Сердюк Є.В.** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
- Стефанчук Р.О.** – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, Голова Верховної Ради України
- Терещенко А.Л.** – кандидат юридичних наук, професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, директор Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
- Тіпкіні-Головко Н.О.** – аспірант кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Тронько О.О.** – аспірант кафедри європейського та міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Фаст О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Шворак О.М. – аспірант кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шабалін А.В. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, адвокат

Яворський Р.І. – докторант кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська Політехніка», кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Янчук А.О. – доктор юридичних наук, професор

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 5 2024

Коректура • *Я. Вишнякова*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,93. Ум. друк. арк. 17,90. Зам. № 1224/897

Підписано до друку 13.12.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.